श्री॰ भा॰ टी॰ १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ अथाष्टमे त्वत्र विंशत्याध्यायैरिति वर्ण्यते तत्तन्मन्वन्तरे विष्णोर्वैभवं निमित्तवृत्तेः सहृत्तद्धर्मादिवि विधापूर्तवर्णाश्रितालभ्या मन्वन्तरे हरेर्जन्मकर्माणि च महीयसः गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां यद्यस्मिन्नन्त रे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा इति मन्वन्तरे वेदमन्त्राघाः मदप्रकीर्तितः प्रवर्त्य तिसद्धर्मपालयेमा वंतिच अत्तर्भवस्यो कं सद्धर्मं तन्निवर्तीति तत्र प्रथमे स्वायंभुवः स्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामस

श्रीराजोवाच स्वायंभुवस्येह गुरो वंशोयं विस्तराच्छ्रुतः यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्व नः १ तत्र धर्मादिविविधावतारश्रितासुभाः मन्वन्तरे हरेर्जन्मकर्माणि च महीयसः २ गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां ३ यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेऽनागतेऽद्य वा ३ ने३ ध्य३
ऋषिरुवाच मनवोस्मिन्व्यतीताः षट्कल्पे स्वायंभुवादयः आद्य स्ते कथितो यत्र देवादीनां च संभवः ४
देवहू आकूत्यां च दुहित्रोः तस्य वै मनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः ५ कृतं पुरा भगवतः कपि
ताच लस्यानुवर्णितं आख्यास्ये भगवान्यज्ञो यच्चकार कुरूद्वह ६ विरक्तः कामभोगेषु शतरूपापतिः प्र
भुः विसृज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमाविशत् ७ सुनन्दायां वर्षशतं पदैकेन भुवं स्पृशन् तप्यमान
स्तपो घोरमिदमन्वाह भारत ८ स्पृ२

नाना सू२ सोपि च तत्र मन्वन्तराणि स्वायंभुवे तत्तद्वर्णनान्तरमुदितः परिपृच्छ सर्वमन्वन्तरस्थितिं स्वायंभुवस्येति त्रिभिः य त्र विश्वसृजां मरीच्यादीनां मनुकन्यापुत्रपौत्रादिसर्गः १ महीयसो हरेः अत्र कविः कपिलो वा मस्ति एवं तन मामभिः अस्मिन्नागतेयन्नोस्य करिष्यति अद्य च वर्तमाने यत्करोति तदेव वदन्त्वा३ ततः अस्मिन्कालेऽस्मन्नेवातीतः नस्मन्नेव हि तेः कपिलयज्ञमूर्तिः श्रुतेर्ग्रामः चौरे इत्यत्र तिरतः तप्यमानः समाधावनुभूतानिदत्तदामाने वि देताकृतिनवहिस्तितद्वाजवदन्नि वाक्येमिः श्लोकैरन्वाहयेनेति ४ ५ ६ ७ ८ ॥ ने५ ५

श्री
भा०
२ टी

यत्तु विसंचेत्र रूपं तर्हि तस्य कर्तृत्वाज्जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वेनाकर्तृत्वं वा जगतो जन्मादिकर्तृत्वं न विकारित्वात् सत्यत्वमाशि।
त्यत्वान्नाशः सर्वेषाम् अजः समस्य स्वप्रकाशः च पुराणः निर्विकारः विश्वकायोऽस्य स्वप्रकाशत्वात् तां नितान्तां नियन्त्रया
विद्योपाधितोऽस्य विश्वजन्मादि स्वशक्त्या मायया धत्ते तां च निरस्य विद्यया उदस्य हित्वा निष्क्रिय एवास्ते १३ य।
स्मादेवं मोक्षः कर्मसङ्गनाशः सम्यक् नैष्कर्म्यं त्यक्तत्यास्थाने अथ इत्याह अथाग्रे ऋषयः अग्रे आदौ कर्माणि कुर्वन्ति किमर्थं कर्म
हेतवे मोक्षाय यतोऽनीहे कर्मणा पायाद्विशेषम् ।१४ ननु ईश्वरः कर्मभिर्बध्यते कोशकारवद्बध्येतेति ईह

स विश्वकायः पुरुहूत ईशः सत्यः स्वयंज्योतिरजः पुराणः । धत्तेऽस्य जन्माद्यजयात्मशक्त्या तां विद्ययोदस्य
निरीह आस्ते १३ अथाग्र ऋषयः कर्माणीहन्तेऽकर्महेतवे ईहमानो हि पुरुषः प्रायोऽनीहां प्रपद्यते १४
ईहते भगवानीशो न हि तत्र विसज्जते आत्मलाभेन पूर्णार्थो नावसीदन्ति येऽनु तं १५ तमीहमानं निरहं
कृतं बुधं निराशिषं पूर्णमनन्यचोदितं नॄन् शिक्षयन्तं निजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्येऽखिलधर्मभावनं १६
श्रीशुकः इति मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं समाहितं दृष्ट्वासुरा यातुधाना जग्धुमभ्यद्रवन् क्षुधा १७

तर्हि तत्र सक्तमनुवर्तमानाः ये तेनानवसीदन्ति येन न विसज्जन्ते १५ तदेवं लोकानुग्रहाय विश्वस्रष्टा दिव्यः करोतीति श्रीः।
महत्स्वाचरत्सु ते स्वयं यदा क्रमयाचरति शरणं व्रजामीत्याह तमिति निरहंकृतं निरावृतं तारा तद्रूपोपलम्भः तत्र सम्यक् कृपि
तम् तदीहमानं कर्माचरन्तं तेन प्राप्तिजीविवेलत्वाभ्याम् अहं निरहंकृतं निराशिषं च अनन्यचोदितमिति तत्र हेतुः पूर्णमिति हेतुः
कथं नि सम्यक् ईहते पूर्णत्वं अनुनिमहेत प्रभुत्वात् अधिकर्मात्मसात् हेतुः नॄन् स्वाचारेण शिक्षयन्तं तत्किमर्थमत आह
अखिलान् धर्मान् भावयति प्रवर्तयति तथा तं १६ समाहितमयि सन्तं मन्त्रोपनिषदं व्याहरन्तं दृष्ट्वा सुमात्मानं पितवद्धिव
२

येन विदात्मना विश्वं चेतयते चेतनो भवति विश्वं यत्त्वेतनयितानचेतनाकरणाम्मनन एव तत्त्वरूपत्वान्न वेदेत आत्मशयानसु
प्तियो जागर्त्ति साक्षितया वर्त्तते अथो चित्तनायं जनः तं वेद स वद्रुद्र देवेद जस्य सुप्तनं दर्शयन्न लोकस्य हितमुपदिश
ति आत्मनाई स्वरागावास्य स्वस्तु सात्रा चेतन्यासं समस्या पि विश्वसर्वं नशामालोकयति किं चित्तगूढं तक्रोति अतः तेनैव रूपाय
त्रय किं चित्तकृदनं धनेनैव भुञ्जीथाः मा गृधः कस्यस्विद्धनम् यद्वा तेन हेतुना त्यक्तेन भोईस्वरार्पणेन वभुञ्जीथाः — स्वार्थक
स्य चिदपि धनं मा गृधः साभिकांक्षीः यद्वा कस्य चिदिति कस्यात्मसाधनं मत्तियतापधनाभिकांक्षा क्रियतेऽस्मर्षः न यावे
क्लिः ईशावास्यं यथा श्लोकमेव ॥७॥ ननु यदि सर्वं यमातितर्हि चलनादिभिः किं न प्रतीयते न आह यच्छंतेजनन्न
स्वाचावासुदेवस्य सर्वभूतेष्वनन्यस्य स्वरूपत्वेनात्मतया विश्वंविश्ववीर्ययस्तुयः

येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं । यो जागर्ति शयानेऽस्मिन्नायं तं वेद वेद सः ॥ ९ ॥ आत्मावास्यमिदं विश्वं
यत्किंचिज्जगत्यां जगत् । तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्य स्विद्धनम् ॥ १० ॥ यं न पश्यति पश्यन्तं चक्षुर्यस्य न रिष्य
ति । तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ॥ ११ ॥ न यस्याद्यन्तौ मध्यं च स्वः परो नान्तरं बहिः । विश्वस्यामूनि यद्यस्मा
द्विश्वं च तदृतं महत् ॥ १२ ॥

तद्व्याप्तिमपश्यन्नपि चलनादिविषयत्वान्न हि … तानि सर्वमाणविषयीकरोतीति भावः तथा चक्षुरिति चक्षुश्च यस्य स्वप्रका
शमिति … न हि चिदत — देवदत्तस्य … चात्तथ्यज्ञानमिवेश्वरस्यापि स्वरूपभूत न हि विषयज्ञानेन प्रयोजन नु
वादः यच्छंते यच्छतः चक्षुर्दर्शनं न विष्यतिन च स्वतन्त्रत्वाकारेण … नेरेव ना … स्वनः सिद्धसज्ञानेन तस्तद्
स विदत्प्रकाशः … भावः भूत — दि विषु — व सखिः यस्य न सर्वानर्थानभिनेत यावि … शो
भनेय — वसखिः यस्य न सर्वान … भनेय — … वत भज … न … ननि
त्य — सुप … न स्यस्तिः अनूत्स्य … सज … विस्वचय …
हतं सत्यमसत्यविपर्यायं च ॥ १२ ॥ राम

तत्कथासु श्रीविष्णुकथासु तत्र यात्रा तास्वकथास्वमहत्पुण्यं पापस्य विशोधनार्थं समिमाह ३२ इति श्रीभागवते अष्टमे प्रथ
मोऽध्यायः॥१॥ तृतीयमन्वन्तरे प्रोक्तं गजेन्द्रस्य विमोक्षणं । द्वितीयादिभिस्त्रिभिः रात्रौ प्रवर्णितं द्वितीयेतु गजेन्द्रस्य गजीभिः
क्रीडतो जले दैवाद्ग्राहगृहीतस्य हरिस्मरणमुदीर्यते आसीदस्ति १ तावता योजनायुतेनैव पर्यक्परितः त्रिकूटसमाख्या ।
तीजमाहत्रिभिः शृंगैरुत्थे २ अन्यैश्च शृंगैर्निर्झरांभसां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वा रोचयन्नास्ते इति एवं सर्वत्रान्वयः कथंभू

तत्कथासु महत्पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं शुभं यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान्गीयते हरिः ३२ सूत उवाच परीक्षिते
वं स तत्र बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः उवाच विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदसि स्म शृण्व
तां ३३ इति श्रीभागवतेऽष्टमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुकः आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रिकूट इति विश्रुतः क्षी
रोदेनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः १ तावता विस्तृतः पर्यक्त्रिभिः शृंगैः पयोनिधिं दिशः खं रोचयन्नास्ते रौ
प्यायसहिरण्मयैः २ अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्निर्घोषैर्निर्झरांभसां ३
स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः करोति श्यामलां भूमीं हरिन्मरकताश्मभिः ४ सिद्धचारण हरिन्मरकताश्मभि ४
गंधर्वविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ५ यत्र संगीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्ष
या अभिगर्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया ६ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः चित्रद्रुमसुरो
द्यानकलकंठविहंगमः ७ सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभांब्वनिलैर्युतः ८

तैः शृंगैः रत्नैश्च धातुभिः विचित्रितैः नानाद्रुमलतानां गुल्मायुतैः ३ पयसऊर्मिभिः समंतादवनिज्यमाना अंघ्रयो
मूलप्रांता यस्य हरिद्भिः पन्नाग्रावभिः ४ किन्नरादीनां संगीतसन्नादैर्नदन्तो गुहा यस्मिन् प्रदेशे तत्राभिगर्जंति हरयः
सिंहाः अमर्षया असहनेन ६ नानारण्याः पशवो व्राताः सेऽकुलानि द्रोणीभिरलंकृतश्चासौ किंच चित्रा
द्रुमा येषु सुरोद्यानेषु कलकंठमधुरस्वना विहंगमा यस्मिन् ७ किंच स्वच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः मणायप्रवा

यामेः स्वर्गैः त्रिविष्टपं स्वर्गमिपालयत् स्वयमेवेंद्रोभूत्मर्थः तत्रप्रतिमन्वंतरे मन्वादय 'षडस्येभवंतितथाहि स्वंतोद्रा
दशे वत्सानि मन्वंतरं स्वर्गदेवा मनुपुत्राः सप्तर्षयः कथयोधुयावनाराज्ञहरेः षड्भियुज्यते तत्रायेस्वायंभुवो मनुः प्रिय।
व्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यमादयो मरीचिप्रमुखा 'सप्तर्षयः' यज्ञो हरेरवतारः इंद्रश्च सएवेतितन्मन्वंतरे पंचविधमेवंत

नांस्तथा वसितान्वीत्यवज्ञः सर्वशानो हरि' यामैः परिज्ञातो देवैर्ईत्वाज्ञासत्रिविष्टपं १८ स्वारोचिषो द्वितीय
स्तमनुर्यः सतोभवन् घुमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य पुत्राः १९ तत्रेंद्रो रोचनाख्यस्तु ईश्वासीत्।
पितादयः ऊर्जस्तंभादयः सप्तर्षयो ब्रह्मवादिनः २० ऋषयस्तुवेदशिरमस्तु तिशानामयन्मभूत् तस्य
जातेनतेदेवोविभुरित्यभिविश्रुतः २१ अष्टाशीतिसहस्राणि मन्वयोरभूतन्मनाः २२ अन्वशिषन्व्रतेनसकौ
मारब्रह्मचारिणः २२ तृतीयउत्तमोनाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुतान्
प। २३। वसिष्ठतनयाः सप्तऋषयः प्रमदादयः सत्यावेदश्रुताभद्रादेवाइंद्रस्तु सत्यजित् २४ धर्म
स्यसूनृतायांतु भवात्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इतिख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह २५ सोऽनृतव्रत दुःशी।
राहु लानसतोयक्षान् भूतद्रुहोभूतगणांस्त्ववधीत्सत्यजित्सख २६ चतुर्थउत्तमभ्राता मनुर्नाम्नाच
तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः २७ सत्यकाहरयोवीरा देवास्त्रिशिखईश्वरः
ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेंतरे २८ देवावैधृतयोनाम विधृतेस्तनयान्नृप नष्टाः कालेनयैर्वे
दाविधृताः स्वेनतेजसा २९ तत्रापितत्सभगवान्हरिणां हरिमेधसः हरिरित्याहृतो येनगजेंद्रो मोचितो
ग्रहात् ३० राजोवाच बादरायणएतत्ते श्रोतुमिच्छामहे वयं हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तममूमुचत् ३१

यथावर्णसंक्षेपक्रमेणोपवर्णितं १८ द्वितीयादिषु त्रिषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह स्वारोचिषो द्वितीयः परिवृतियावत
सतोद्रसोत्वप्रश्नं १९ विभावसाधारणोचरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २१ सत्यजितइंद्रस्य सखासत्यउत्त
मनंतरीयो मनुः २४ उत्तमभ्रातासचतुर्थोमनुरिति २५ त्रिशिखईश्वरइंद्रः आद्यानपिविशिष्टपराक्रमान्देवान्

धृतात्मकेभैरव

ह -- वेधृतयइतिहविविस्माकूलस्याद्यतः ग्रहात् ग्राहात्।
३०

तस्यहेमाम्बीवरुणस्याद्यानमासेतिविवुनादिसर्वधेयमितिवृत्तान्तः ॥ अतोविस्तिमुपवर्णयति ॥ ४२ ॥ तस्मिन्निवेसरस्यालेतहर्याय
तिस्सविपुलमिस्यादिसार्थः एवमिःलसनिकांचनपंकजानिसत्त्विन्ने ॥ ४३ ॥ कुमुदादीनांश्रियाऊर्जितंकल्हारस्वनायथोतेःशाके
भैस्त्रनिर्झतंचक्राद्देःसारसैन्यपिब्राकीर्णीजलकुक्कुटादीनांकुलैःसमृद्धःकूजितनिनादितं ॥ मत्स्यानामनिमिषानांकच्छ

तस्यद्रोण्यांभावर्णावरुणस्यमहात्मनः ॥ उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडंसुरयोषितां ॥ ४६ ॥ सर्वतोलंकृतंदिव्यैर्नि
त्यपुष्पफलद्रुमैः ॥ मंदारैःपारिजातैश्चपाटलाशोकचंपकैः ॥ ४७ ॥ चूतैःप्रियालैःपनसैःशिंशपाम्रातकैरपि
क्रमुकैर्नारिकेलैश्चखर्जूरैर्बीजपूरकैः ॥ ४८ ॥ मधूकैःशालतालैश्चतमालैरसनार्जुनैः ॥ अरिष्टोदुम्बरप्लक्षैर्व ५४
टैःकिंशुकचंदनैः ॥ ४९ ॥ पिचुमंदैःकोविदारैःसरलैःसुरदारुभिः ॥ द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः ॥ १२
बिल्वैःकपित्थैर्जंबीरैर्वृतोभल्लातकादिभिः ॥ तस्मिन्सरःसुविपुलंलसत्कांचनपंकजं ॥ ५१ ॥ कुमुदोत्पल
कल्हारशतपत्रश्रियोर्जितं ॥ मत्तषट्पदनिर्घुष्टंशकुन्तैश्चकलस्वनैः ॥ ५२ ॥ हंसकारंडवाकीर्णंचक्राह्वैःसा
रसैरपि ॥ जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं ॥ ५३ ॥ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः ॥ कद
म्बवेतसनलनीपवंजुलकैर्वृतं ॥ ५४ ॥ कुंदैःकुरबकाशोकैःशिरीषैःकुटजेंगुदैः ॥ कुब्जकैःस्वर्णयूथीभि
र्नागपुन्नागजातिभिः ॥ ५५ ॥ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाधवीजालकादिभिः ॥ ५६ ॥ मल्लिकाशतपत्रैश्चमाध
वीजालकादिभिः शोभितंतीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलंद्रुमैः ॥ ५७ ॥ तत्रैकदातद्गिरिकाननाश्रयःकरेणुभि
र्वारणयूथपश्चरन् ॥ सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मंप्रभजन्वनस्पतीन् ॥

यस्यांकुसीदांगचसंचारेणचलत्पद्मानोरजनाश्रयं ॥ पयोजलंयस्मिन्सरसितत्तथाविधं ॥ नवःफलश्यामादिसंपत्तिरेतत्।
वीयेभ्योतैरलंशोभितं ॥ ५९ ॥ तत्रैकसतिएकदानदगिरिकाननाश्रयःवारणयूथपःकरेणुभिःसहपरंवृन्दार्दितेनस्वरूप
थेनस्वकीयहस्तिसमूहेनहृतःसरोवरंभ्यासमीयंतस्यसरस्तावाधतःइतिप्रेचमश्लोकेनान्वयःकिंकुर्वन्कीचकवे

पञ्चवेत्रवंतंविशालगुल्मंलतादिसंदर्भविन्यस्तीसुप्रभजद्रिंसंभेयाम
दृते ॥ २७

श्री-
भाग-
टी-
४

कथं भूतो गोवर्द्धनः यस्यां यमुनायां दृश्यः सितवत्त्रमेरोजैंद्रादयस्तभयाद्भवंतिप्रपसर्पंतिपलायंते ॥ २१ ॥ तत्कादयस्तत्तद्गाणि॰ नः श्रयत्र नष्टविपद्यन्यक्ताचरंति ॥ २२ ॥ तत्र न श्रुकी दृष्टो गोगजः कर्मनमः मदच्युतमदस्रावीमदमत्तीनीतिन यातैः २३ सिवे निचुले॰

यं दृष्ट्वा साजाद्भवयो गोजैंद्रा यान्ता द्योग्यालस्त्याः सरवद्वाः महोरगा अपि भयाद्भवंतिमवोरकूलाः शश्वा चरताः ॥ २१ ॥ हकारवाहाम हिषर्क्षशाल गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र तत्र दीक्ष रिणाः शशादयः चरंति भीता यद्नुग्रहे सोः ॥ २२ ॥ सरोनिजं पुष्करवेणुरेणुभिर्जिघ्रन्‍स्वान्मदविकूलेक्षणः ॥ तेन स्वयूथेन तदार्दितेन तत्सरोवराभ्याशमथागमद्गुरुः ॥ २३ ॥ सच्युर्मतमः करिभिः करेणुभिर्हेमादिधातु तकलेभवरनु तः विविधं विसायरितः पूर्वं पयवि पिबमानो लिकसे मैदापानेः ॥ २४ ॥ विगाह्य तस्मिन्नमृताम्बु निर्मलं हेमारविंदोत्पलरेणुवासितं ॥ पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतमात्मानमद्भिः स्नपयन्गतक्लमः ॥ २५ ॥ स पुष्करेणोद्धृतशीकराम्बुभिर्निपाययन्संस्नपयन्यथा गृही ॥ घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणो जमायया ॥ २६ ॥ तं तत्र कश्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बलीयांश्चरणे रुषाग्रहीत् ॥ यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथाबलं सोतिबलो विचक्रमे ॥ २७ ॥ तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियोपरे गजाः पार्ष्णिग्रहास्तारयितुं न चाशकन् ॥ २८ ॥ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतो बहिर्मिथः ॥ समाः सहस्रं व्यगमन्महीपते सप्राणयोश्चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥ ततो गजेंद्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद्व्ययः ॥ विकृष्यमाणस्य जलेवसीदतो विपर्ययोभूत्सकले

नश्च हस्तेनाकर्षणेनोद्धृतं पुष्करे कविरुस्ता ग्रेवाघभांडेस्नपिचेति शाद्य तकोधः गतक्लमः सन् २५ विकामे पूर्यो दीनधियः करेणवः संकेले विचुक्रुशुः ॥ २८ ॥ अनन्तता तस्य शक्तिबलपमीरे उन पेंद्रिये नेशा सकले बलादि विपर्ययो विपा

४ श्रीमद्भागवतटीकायां स्कं० ८

समजोरेंद्रभयंचद्याणामसंकटामाहयतो देदे ३१ बुद्धिमेवाह नमामिमे ज्ञातय इति अहं चतं परमं यामि यतो ग्राहरूपेण केवलं
विधातुः पाशेनाहतः तथापि तमेव परमेश्वरं ये वै ब्रह्मादीनामयनमाश्रयभूतं शरणं यामि कोसौ यंशरणं यामि तत्र
यः कश्चनेतिबलतकस्य कालस्य वेगः तस्मात्कूरणं तमीमहि वजेम यद्भयादिनं सूर्यः कृतिः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः
भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति ३२ इति श्रीभागवते द्वितीयः २ तृतीये तु गजेंद्रेण स्तुतो हरिरुपेत्य
२ तं समुद्धृत्य ग्राहाद्ग्राहं देवलशापतः जाप्यं जप्त्वा तं प्राक् जन्मनिर्दिष्टं मुमुचे १ नमो नमो नमभिधीमहि अभि

उपागतो द्वः सर्वदापसंकटं प्राणास्पदे दैवविवशोय हच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षणे चिरं दध्याविमां बुद्धिम
थाभ्यपद्यत ३० न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवंति मोचितुं ग्राहेण पाशेन विधातु
रावृतोप्यहं च तं यामि परं परायणं ३१ यः कश्चनेशो बलिनोंतकोरगात् प्रचंडवेगादभिधावतो भृशं भी
तं प्रपन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ३२ इति श्रीभागवतेऽष्टमस्कंधे द्वितीयोऽध्या
यः २ श्रीशुकः एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं १
गजेंद्र उवाच ऊं नमो भगवते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि २ य
स्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य इदं स्वयं योस्मात्परस्माच्च परः तं प्रपद्ये स्वयंभुवं ३ ॥

ध्यायेम केवलं सोहं गृहीतत्वेन कायद्गातेर शाकान्त्यस्य तज्ज्ञानं संभावयितं विशिनष्टि यतः चिद्रूपादेत
देहादि चिदात्मकं चेतनं भवति न तु केनचित् चेतयते विश्वमिति तिनदेन्तः पुरुषाय पूर्वकारणत्वेन प्रविश्य नतत्र
शेतिपुरुषो कारणमिति प्रसिद्धिः तत्राह आदिः प्रकृतिर्बीजं प्रकृत्यत्त्वरूपाय प्रविष्टत्वे पिजीवत्वमाशंक्य आर
यति परेशायेति परमेश्वर्यं विज्ञानशास्त्रायात्मा मासि ३ यस्मिन्नधिष्ठाने यतः उपादानात् येन कर्त्रा स्वयमेवेद
विश्वं भवति अस्मात्कार्यात्परस्मात्कारणाच्च यः परः तं स्वयंभुवं स्वतः सिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ३ ॥ ॥

विश्वहेतुत्वमुक्तं ततः सिद्धं त्वेवोक्तं इदानीं विश्वप्रकाशकत्वं च वर्णयन्नाश्रयं य इति य स्वात्मनीति विभातमभिव्यक्तं सत्क्वचित् विश्वलये तिरोहितं लीनं सत्तदुभयं कार्यकारणात्मकं साक्षी सन्नीक्षते अविद्धदृक् अलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रकाशः अतः परः प्रकाशकात् चक्षुरादेरपि परः तस्यापि प्रकाशकः इत्यर्थः ॥ ४ ॥ निरोहितमेव तेषु लोकेषु पालेषु कृत्स्नशः पञ्चत्वमितेषु कालेन ... तमः ... विराजते ... नतत्स्य ... पदं ... ॥ ५ ॥ अतएव देवादयोऽप्यस्य स्वरूपेण विदुः जन्तुः ... ।

यः स्वात्मनीदं निजमायया र्पितं क्वचिद्विभातं क्व च तत्तिरोहितं अविद्धदृक्साक्ष्युभयं तदीक्षते स आत्ममूलोवतु मां परात्परः ॥ ४ ॥ कालेन पञ्चत्वमितेषु कृत्स्नशो लोकेषु पालेषु च सर्वहेतुषु ॥ तमस्तदासीद्गहनं गभीरं यस्तस्य पारेभिविराजते विभुः ॥ ५ ॥ न यस्य देवा ऋषयः पदं विदुर्जन्तुः पुनः कोर्हति गंतुमीरितुं यथा नटस्याकृतिभिर्विचेष्टितो दुरत्ययानुक्रमणः समावतु ॥ ६ ॥ दिदृक्षवो यस्य पदं सुमंगलं विमुक्तसंगा मुनयः सुसाधवः ... चरंत्यलोकव्रतमव्रणं वने भूतात्मभूताः सुहृदः स मे गतिः ॥ ७ ॥ न विद्यते यस्य च जन्मकर्म वा न नामरूपे गुणदोष एव वा ॥ तथापि लोकाप्ययसंभवाय यः स्वमायया तान्यनुकालमृच्छति ॥ ८ ॥ तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणोनंतशक्तये ॥ अरूपायोरुरूपाय नम आश्चर्यकर्मणे ॥

तं त्वात्मतत्त्वं ... दुर्गमं ... न कश्चिद्वेद ... तर्हि तमेव विदित्वा निस्तरामीति ... दिदृक्षवो ... लोकव्रतं ... ततस्तेषां ... निराकृतस्य ... ॥ ९ ॥ ... ॥

आत्मदीपाय प्रकाशितस्याविषयाय अतः साक्षिणो प्रकाशकाय परमात्मने जीवनियंत्रे अत एव गिरां विदूराय अप्राप्याय चेतसोऽपि मनसो बुद्धेश्च तथा प्रकृतिः यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥ १० ॥ एवमपि विपश्चिता निर्गुणेन नैष्कर्म्येण सत्त्वेन सत्त्वसंस्थासमाधाय तपः श्रद्धया इति श्रुतेः प्रतिलभ्याय प्रसन्नेन प्राप्याय निर्वाणसुखसंविदे मोक्षानन्दानुभूतये ॥ ११ ॥ गुणाभिमानित्वादिधर्माणां कार्त्स्न्येन चेति निर्विशेषत्वेऽपि प्रभासवेत्तास्य एव स्फुरके ॥ १२ ॥ साक्षिणो इति सर्वाध्यक्षत्वेऽपि निर्विकारत्वमुक्तं आत्मनां केवलानां मूलाय मूलस्य प्रधानस्यापि प्रकृतये इह देहेन वेत्तुं हेतुः पुरुषायात्म सर्वमेव वसते तथा च श्रुतेः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषाय विनिर्गमायेति वा ॥ १३ ॥ सर्वे

नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने । नमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि ॥ १० ॥ सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता । नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे ॥ ११ ॥ नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे । निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च ॥ १२ ॥ क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे । पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः ॥ १३ ॥ सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे । असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः ॥ १४ ॥ नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायार्तिविनाशनाय (द्भुतकारणाय) । सर्वागमाम्नायमहार्णवाय न(का)

क्रियाणां ये गुणा विषयाः तेषां द्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययानामिन्द्रियवृत्तीनां हेतवे ज्ञातृत्वकायस्य तस्मै तदेवाह असताच्छायया अहंकारादिप्रपंचेन उक्ता सदूपया उपायप्रतीतिर्येन विभ्रमितवस्तु चितायतनहेतुः सद्रूपे प्रतिभासे प्रतिभासाय सतस्तस्मै तदुक्तं तत्त्वविद्यायां जलस्पर्शा आभासमात्रादिना कार्येण तत्र प्रसन्नस्पर्शकायोगाभासेन उक्ताय पुरुषाय तदधिष्ठानाय ॥ १४ ॥ अखिलकारणाय सर्वकारकत्वपाप्य ... निष्कारणाय कारणान्तरमस्य नास्तीति अद्भुतकारणाय ... सर्वे आगमाः पांचरात्रादयः आम्नायाश्च वेदाः तेषां महार्णवाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय परायणाय ... ॥ १५ ॥

श्री
भाग
टी
९

गुणा एव अरणयस्तासु छन्नश्चिदूष्मा यस्य ज्ञानाग्निस्तस्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं बहिः प्रकटितं मानसं संकल्पो यस्य सोऽहं
मयैव बहु स्यामिति श्रुतेः नैष्कर्म्यं आत्मतत्त्वं तेन स्वभावेन भावलक्षणया विवर्जितानामाराम्ना विधिनिषेधविधिनिषेधलक्षणं येन
स्वयं प्रकाशाय तस्मै ॥१७॥ मादृशः प्रपन्ना ये पशवस्तेषां पाशो विमोक्षणं यस्मात् तस्मै प्रकाशस्य विप्रोक्षणाय मुक्ताय
य नतत्र योऽपलभ्यतामाह मुक्ताय भावेन हेतुः भूरिकरुणाय स्वभक्तानामर्थं प्रकल्पाय अलसाय स्वांशेनान्तर्यामिरूपेण
सर्वदेहिनां मनसि प्रतीतः प्रत्यग्दृशे बृहते अपरिच्छिन्नाय नमस्ते। तथा च श्रुतिः यत्रात्मनि स्थितः आत्मानमन्तरो यमयतीति।
भगवते यमनीति भगवान् ते सर्वप्राणिभूतानि यमने संस्थाप्य तेषां मनसि स्थितस्त्वं पि इत्यर्थः किं च अतः स्वतः।

गुणारणिच्छन्नचिदूष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय। नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय
नमस्करोमि ॥१६॥ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय। स्वांशेन सर्वत
नुभृन्मनसि प्रतीत प्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥१७॥ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय।
गुणसङ्गविवर्जिताय। मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥१८॥ यं धर्म
कामार्थविमुक्तिकामा भजन्त इष्टां गतिमाप्नुवन्ति। किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो वि
मोक्षणम् ॥१९॥ एकान्तिनो यस्य न कंचनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः। अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमङ्गलं गायन्त

पि देहादिषु आसक्तैर्दुष्प्रापणाय यतः गुणसङ्गेन विवर्जिताय। अत एव मुक्तात्मभिर्देहादिषु ना
सक्तैः चिंतिताय तैः परिभावित इत्युपमाह ज्ञानात्मने इति। इदानीं निष्कामिनं धर्मादिफलप्रामप्येवं न तादृशं देवा
किंतु सकलकामितमपि आशिषो यतो ददाति सम्यगुपलभ्य इति। एवं च अदभ्रदयः स मे विमोक्षणं भवत्वेवं केवलं न
नाधिकं प्रार्थये ॥१९॥ अन्यत्र वेदपाठे भक्तिः स्वामिनि तेन वाञ्छितमिव सत्त्वं कांत भक्तानं कंचिदर्थं वाञ्छन्ति तेऽपरा
मेऽक्षरमीशं ब्रह्मपरं स्तव्यं ये तं निष्काम हेतुः यैर्वै भगवतः सर्वज्ञा ज्ञात्वा प्रपन्ना विनिवेनः ॥२०॥ ९

अन्यद्भुतसमंगलत्वस्य दर्शनार्थमन्तरत्वादि विशेषणानि । २० । परिपूर्णत्वं प्रदर्शयितुमाह । यस्य फल्गुत्वाभावत्वया एवं कस्याद्भिन्नोनकृतनाः । सजयतात्मनीयेनात्म यः ॥ २१ ॥ कथं भूता यस्य पेनायोहरतः सवित्ती सत्वयः स्यनेनेति यतिद्ध केऽतिसंख्यातिलीयबेन्याणां प्रवाहमेवाहः । खुद्धिमनः स्वानिदतिकरणानिशरीरसर्गः कार्यदेहप्रवाहस्वयतो विस्तो ऽभवेतिसः ॥ २२ ॥ अतएवुदेवादीनामपेक्षकार्यानभवति । अनेन लिंगत्रयस्य संप्राप्तिः सामर्थ्यं । किंतु सर्वसमनि येप्रवत्ति न शिक्ष्यत इति निमयशोषः मायया शीघ्रानकस्य यतात । महिमोक्लेणयाविभवतं ॥ २३ ॥ नचग्रहाच्छरीरसमो लक्ष्यः ।

तमसत्वेस्यपरेपदेप्राप्तत्वात्मायाधिकयोगभावं । अतीन्द्रियसत्त्वमनीवहरमनेनमायंपरिपूर्णमीप्सु ॥ २ ॥
यस्मविकसावयोरैश्वर्यादालोकाश्चराचराः नामतुपरिभेदनफल्गुचिकत्वयाकृतनाः ॥ २२ ॥ यथा चिंतायोः सवि
तेजस्थत्वयोनियोनिसंयोमसकृत्वनिश्चिमः । तथायनोयंगणासप्रवाहोद्भुद्धिमनिःस्वानिशरीरसर्गः ॥ २३ ॥
सवेनदेवासुरमर्त्यतिर्यङ्स्त्रीनपुंसकेनपुमान्नजंतुः । नायंगुणः कर्मनसन्नचासन्निषेधशेषोजयतादृशोऽव ॥ २४ ॥
जिजीविषेनाहमिहासुयाकिमंतर्वहिश्चावृतयेभयोन्या । इच्छामिकालेनमयस्यविप्लवः तस्यात्मलोका
वरणस्यमोदः ॥ २५ ॥ सोहंविश्वसृजंविश्वमविश्वंविश्ववेदनं । विश्वात्मानमजंब्रह्मप्रणतोस्मिपरंपदं ॥ २६ ॥
योगरंधितकर्माणोहृदियोगविभाविते । योगिनोयंप्रपश्यंतियोगेशंतंनतोस्म्यहं ॥ २७ ॥ ॥

टी०
मजे०

त्वणोनाहंजीवितुमिच्छामितत्रहेतुः । अतएवांतर्वहिश्चाविवेकव्याप्तयागजजात्याकिंप्रयोजनं । आत्मलोकस्यात्मप्र
काशस्ययदावरणमज्ञानं तस्यैवतस्मात्तमिच्छामि यस्मात्तस्यकालेनकालांतरेणनाशोनास्ति यद्वादेहस्यवं
धादहंनाशेनप्राप्स्यते किंतन्मोक्षप्रार्थनेनात्मलोकावरणस्यकालेनविप्लवोनास्तित्वानेकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्ये
वमोक्षमिच्छामीत्यर्थः ॥ २५ ॥ सोहमुमुक्षुः विश्वविपत्नूपेण विश्वमिव सृजति रिक्तं चविश्वं वेदो धनंरूपंकरणोयस्य
तंविश्वस्यात्मानं चकेवलंप्रणतोस्मिनत्वन्यं जानामि ॥ २६ ॥ योगविनाइत्तानादिमाहयोगेनभावहृदये न रंधिताति

दशवैकालिकमौक्तिकोपदेशप्रबंधे २

श्री· भाग· टी·

नहि सर्वोपि क्रियायोगमवनताश्रिताः नमाम्यहमिति ह्यर्थः असह्यो वेगो यस्मात् शक्तित्रयं यस्य तस्मै अखिलानां धियां गुणाय ... अनवाप्यवर्त्मने यस्मात् ॥ २८ ॥ यच्छक्त्या यस्य मायया अहंधिया अहंकारेण तमात्मानं स्वयं न वेद ... तस्मै ॥ २९ ॥ उपवर्णितं निर्विशेषं यस्य भिन्नं विविधलिङ्गभेदा मूर्तिभेदास्तस्माभि

२७

नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय । प्रपन्नपालाय दुरन्तशक्तये कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने ॥ २८ ॥ नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधिया हतं । तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवन्तमितोऽस्म्यहं ॥ २९ ॥ श्रीशुक उ० ॥ एवं गजेन्द्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिङ्गभिदाभिमानाः । नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात् तत्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ॥ ३० ॥ तं तद्वदार्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुवद्भिः । छन्दोमयेन गरुडेन समुह्यमानश्चक्रायुधोऽभ्यगमदाशु यतो गजेन्द्रः ॥ ३१ ॥ सोन्तःसरस्युरुबलेन गृहीत आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं । उत्क्षिप्य साम्बुजकरं गिरमाह कृच्छ्रात् नारायणाखिलगुरो भगवन्नमस्ते ॥ ३२ ॥ तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार । ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेन्द्रं संपश्यतां हरिरमूमुचदुस्रियाणां ॥ ३३ ॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

मा नो येषां ... अखिलामरमयः सर्वदेवमयमूर्तिः ॥ ३० ॥ दिविजैर्देवैः सह छन्दोमयेन वेदमयेन ... ॥ ३१ ॥ ... ॥ ३२ ॥ ... सहसावतीर्य ... ॥ ३३ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे तृतीयः ... ॥ ॥ ॥

२

हूहूसंज्ञो गंधर्वसत्तमः अग्नौ देवलस्य शापेन ग्राहो जातः स तेन तः सद्यो मुक्तः सत्तमस्तोकमगायतेत्यन्वयः ४
वेदिः इति हासो न मोक्षं याम रसिस्त्रीभिः क्रीडन्सो त्रविष्टे देवलस्य दिग्वस्त्रस्य विचकर्ष स चक्रपित शापौ भवति
ग्राहः पतेन च प्रसादितः स मुक्तो भवत्वेवमेवं गजेंद्र गृहणीष्वत पश्ये गजेंद्र सह हरेः नाम विमोचयिष्यति इति ३ क

श्रीशुकः तदा देवर्षिगंधर्वा ब्रह्मेशानपुरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्म तद्धरेः १ नेदुर्दुं
दुभयो दिव्या गंधर्वा ननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणाः सिद्धास्तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं २ योसौ ग्राहः स वै स
द्यः परमाश्चर्यरूपधृक् मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः ३ प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकम
व्ययं अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथं ४ सोनुकंपित ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य प
श्यतो लोकं स्वमगान्मुक्तकिल्बिषः ५ गजेंद्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोज्ञानबंधनात् प्राप्तो भगवतो
रूपं पीतवासाश्चतुर्भुजः ६ स वै पूर्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडसत्तमः इंद्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्र
तपरायणः ७ स एकदाराधनकाल आत्मवान्गृहीतमौनव्रत ईश्वरं हरिं जटाधरस्तापस आप्लु
तोच्युतं समर्चयामास कुलाचलाश्रमः ८ यदृच्छया तत्र महायशा मुनिः समागमच्छिष्यगणैः प
रिश्रितः तं वीक्ष्य तूष्णीमकृतार्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिश्चुकोप ह ९ तस्मा इमं शापमदा
दसाधुरयं दुरात्माकृतबुद्धिरद्य विप्रावमंता विशतां तमोंधं यथा गजः स्तब्धमतिः स एव १० एवं
शप्त्वा गतोगस्त्यो भगवान्नृप सानुगः इंद्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ११ श्रीशुक उवाच

एवंभूतं यशो धाम अयं च ततः कीर्तन्याः कीर्तनीया गुणाः सत्कथा च यस्य तं ४ स्वं गंधर्वलोकं ५ कु
लाचले मलयाद्रावाश्रमो यस्य ८ तूष्णीं रहस्युपासीनं वीक्ष्य ९ शापमेवाह कृतबुद्धिः अशिक्षितबुद्धिर्यस्य
गजो यथा स्तब्धमतिस्तथैवाह अतो गजएव भवत्विति शापः १० दिष्टं दैवं प्रापितं तदुपधारयन्नाचरन् ॥

कौञ्जरीं योनिमापन्न इति। न हि किंचित्पुण्यमस्ति जीवन्स्वतादृशे वर्तमाने हर्यर्चनानुभावेनेति ॥१२॥ १३ दुःस्वप्ननाशनमिति ॥१३॥ एतत्।
गजराजमोक्षणं कृष्णानुभावस्तवेरितः कथं भूतं तदाह स्वर्ग्यमित्यादि दुःस्वप्ननाशं शृण्वतामिति तथा ऋतः श्रेयस्का

आपन्नः कौञ्जरीं योनिमात्मस्मृतिविनाशिनीम्। हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः ॥१२॥ एवं विमोक्ष्य ग
१२ जयूथपमब्जनाभः तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः। गन्धर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभवनं
गरुडासनोऽगात् ॥१३॥ एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणम्। स्वर्ग्यं यशस्यं कलि
कल्मषापहं दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वताम् ॥१४॥ यथानुकीर्तयन्त्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः। शुचयः
प्रातरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशान्तये ॥१५॥ इदमाह हरिः प्रीतो गजेन्द्रं कुरुसत्तम। शृण्वतां सर्वभूतानां स
र्वभूतमयो विभुः ॥१६॥ श्रीभगवानुवाच। ये मां त्वां च सरश्चेदं गिरिकन्दरकाननम्। वेत्रकीचकवेणू
नां गुल्मानि सुरपादपान् ॥१७॥ शृङ्गाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च। क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वे
तद्वीपं च भास्वरम् ॥१८॥ श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम। सुदर्शनं पाञ्चजन्यं सुपर्णं पतगेश्व
रम् ॥१९॥ शेषं च मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयाम्। ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च ॥२०॥ मत्स्यकू
र्मवराहाद्यैरवतारैः कृतानि मे। कर्माण्यनन्तपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनम् ॥२१॥ प्रणवं सत्यमव्यक्तं
गोविप्रान्धर्ममव्ययम्। दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि ॥२२॥ ॥ ॥ ॥

मा ॥१५॥ एतद्यथानुकीर्तयन्ति ॥१६॥ अनेन प्रेयो भक्तिर्निरूपिता ज्ञातं मा स्वाश्रयवत्त्वं नादेवेभ्यो हरदसोऽस्मादि त्या
वत्समाप्ति ॥१८॥ प्रसंगादस्यापि स्मरणफलमुच्यते सर्वयादि तीयांता नां स्मरंतीत्यष्टमेनान्वयः ॥१९॥ श्रुत्यर्कमायां

सितवारणमेसुवर्तं ॥२४॥ सुसमाहिता एकाग्रचित्ताः समरूपाणि मदिभूतीः ॥२५॥ ज्ञानं ज्ञानसंस्थानं प्रथायकदर्थिना २६
इति श्रीभागवते एसेचत् ॥ ४ ॥ अमन्तरख्यानमध्याये रश्मिर उत्तवर्णते । स्वभक्तपालनेन यत्र चाया पितेप्रभोः पंच

गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं । ध्रुवं ब्रह्मऋषीन् सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् ॥२३॥ उत्थायापररात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः । स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते ह्येनसोऽखिलात् ॥२४॥ ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रतिबुध्य निशात्यये । तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं ॥२५॥ श्रीशुकः । इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमं । हर्षयन् विबुधानीकमारुरोह खगाधिपं ॥२६॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ श्रीशुकः । राजन्नुदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनं । गजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं शृणु ॥१॥ पंचमो रैवतो नाम मनुस्तामससोदरः । बलिविंध्यादयस्तस्य सुता अर्जुनपूर्वकाः ॥२॥ विभुरिंद्रः सुरगणा राजन् भूतरयादयः । हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजाः ॥३॥ पत्नी विकुंठा शुभ्रस्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः । तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान् स्वयं ॥४॥ वैकुंठः कल्पितो येन लोको लोकनमस्कृतः । रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ॥५॥ तस्यानुभावः कथितो गुणाश्च परमोदयाः । भौमान् रेणून् स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ॥६॥ षष्ठश्च चक्षुषः पुत्रश्चाक्षुषो नाम वै मनुः । पूरुपूरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ॥७॥

मेषं च सं चाक्षुषं चैव कथयन्नाह विप्रशापावधिः श्रीकेः देवैः सह हरिस्तुति तामसः चतुर्थो मनुः तस्य सोदरः रैवतः ॥ २ तस्य वैकुंठसंज्ञकस्वरूपं रेव उत्भावः सनकादिशापाद्देवांतौ प्राप्ताभ्यां स्वपार्षदाभ्यां च सहादिदैत्यौ इदादिलक्षणाः गुणाश्च ब्रह्मण्यपात्मादयः परमोदयाश्च महर्षयः कथितास्तृतीयस्कंधादिषु ८ ॥

यमोदितो संवुक्तान्मनाकुर्मेहेयेतास्रवाणांसाधितासुरैर्युक्तागुडायविस्रवितं ११ अयस्तुहतिकिंवामदिति १२ नाति
हेरत्नपुनर्जीवंतिसेमर्यः १४ दुर्वासासाहिकदाचिन्मार्गेगच्छन्सिद्धंदृष्ट्वासकेचस्रामालानसेदत्तातनचश्रीमदा।

इंद्रोमेरुकुमस्तत्रेदेवाआप्यादयोगणाः अनयस्तत्रैवेगजस्तुरिमहीरकादयः ८ तत्रापिदेवःसंभूत्यांवैक
जस्याभवस्तनः अजितोनामभगवानंशेनजगतःपतिः ९ पयोधियेननिर्मथ्यसुराणांसाधितासुधा अम
माणोंभसिधृतःकूर्मरूपेणमंदरः १० राजोवाच यथाभगवताब्रह्मन्मथितःक्षीरसागरः यदर्थंवायतस्ता
द्रिंदधाराम्बुचरात्मना ११ यथामृतंसुरैःप्राप्तंकिमन्यदभवत्ततः एतद्भगवतःकर्मवदस्वपरमाद्भुतं १२
त्वयासंकथ्यमानेनमहिम्नासात्वतांपतेः नातितृप्यतिमेचित्तंसुचिरंतापतापितं १३ सूतउवाच सम्पृष्टो
भगवानेवंद्वैपायनसुतोद्विजः अभिनंद्यहरेर्वीर्यमभ्याचष्टुंप्रचक्रमे १४ शुकउवाच यदायुद्धेसुरै
र्देवाबध्यमानाश्शितायुधैः गतासवोनिपतितानोत्तिष्ठेरन्स्मभूयशः १५ यदादुर्वाससःशापेनसेंद्रालो
काःत्रयोन्रप तिः श्रीकाश्चाभवंस्तत्रनेशुरिज्यादयःक्रियाः १६ निशाम्यैतत्सुरगणामहेंद्रवरुणादयः ना
ध्यगच्छंस्वयंमंत्रैर्मंत्रयंतोविनिश्चयं १७ ततोब्रह्मसभांजग्मुर्मेरोर्मूर्धनिसर्वशः सर्वंविज्ञापयांचक्रुःप्र
णतापरमेष्ठिने १८ सविलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथाविभुः

५

मानात्त्रैलोक्यं ... निशि मासचगच्छन्सन् पुष्पमालांचलीचकारततः कुपितोदुर्वासास्तंशशापत्रिभि
लोकैःसहनिःश्रीकोभवतितदेनदादुर्वाससःशापेनइंद्रादयःप्रायाः १६ असुराणयणादेवतैलदेवेनवक्त
द्युण्णादिप्रकारान्त्रिलोकोत्पर्यः ... टीका १ १९ ॥

५

हविर्धानं गताः सेवोयथापूर्वंसर्वभूतप्रभवति रूपेणोमहलविकसितंवदनं यस्य २७ मन्त्रादियोजना युष्मान्मो
द्विजस्ते दत्ताः युष्मावतारः पुरुषः तस्मात् ब्रह्मात्मककलासमीपाद्देवः ताभिर्विसर्जिताः प्रभुयोजादिसाजानिताः श
नतत्रहितंसर्वथासासमः स्मातकितस्वरणाश्रयेणासमयदर्थोवनपाप्यस्य मत्प्राप्तेभविष्यति मायायेनेदं तयस्ति
ज्ञात्वा। २६ त्रिनिपालनस्यलक्षणः कालः प्रतः सरप्रियः सतस्वीयानां कंप्रभशोकविच्छतिः २८ यन्नेतीरात्रा हरेवा
सः तदेवतमसः परस्थाने यद्वालोकालोकात्परतोयतमः ततः परस्थाने नगामः २५ देवीभिर्लोकेप्रसिद्धाभिर्वेदि।

समाहितेनमनसासंस्मरन्मुरुसंपदे। उवाचोत्फुल्लवदनोदेवानामभवाम्परः २७ अहंभवो यथमथोसराद्यो।
मन्त्रयतिर्यक्ससुमचमंजावयः यस्यावतारांशकलाविसर्जिताः व्रजामसर्वे शरणं तमक्षयं २८ नयस्यवध्योन
वरस्त्रणीयोनोपेक्षणीयादरणीयपक्षः। अथापि सर्गस्थितिसयमार्थं धत्ते रजः सत्त्वतमांसि काले। ३६ अयन्
तत्त्वदितिपालनक्षणः सर्वेजनानामस्वभवाद्यदेहिनां। तस्मात्त्वमासः शरणं जगद्गुरुं स्वानां सनो धास्यति
शंसरप्रियः ३१ श्रीशुकउवाच। इत्याभाष्य सुरान्वेधाः सहदेवैरविंदमः अजितस्य पदं साक्षाज्जगाम
तमसः परं ३४ तत्रादृष्टस्वरूपाय शुक्लेनवाहवायवेविभोः स्तुतिमब्रूतदेवीभिर्गीर्भिस्त्ववहितेन्द्रियः ३५
श्रीब्रह्मोवाच। अविक्रियं सत्यमनंतमाद्यं गुहाशयं निष्कलमप्रतर्क्यं मनोग्रयानं वचसानिरुक्तं नमामहे देव
वरेण्य २६ ॥

कीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् ३५ देववरेण्य माममहे देववर त्वां नमामो अविद्यावरणेन हेतः समंकः
अविक्रियं तत्कृतः अनेन आयं च अनादि आद्यं तनवतादि हि तत्र आदि विक्रियाभवतिकिं च गुहाशयं सर्वतत्वकृतः निष्कलं
निरुपाधिं तत्कृतः मनोग्रयानं मनसोपिजविष्टं मनः प्राप्यस्थाने ततः आवाचविद्यमानत्वात् तथा च श्रुतिः अनेजदे
कं मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत्। तद्धावतोन्यानत्येति तिष्ठदिति। वचसा निरुक्तं अविषयत्वात् यद्वा
चानभ्युदितं येन वा — भ्युद्यते इति श्रुतेः मनोवचसोरगोचरत्वादप्रतर्क्यं यद्वोभूवामसर्वयत्नेन मद्भावः ।२७॥
राम ॥ राम राम

श्री
भाग
टी
९०

किंचशरीरादीनांविपश्चितंज्ञानंशात्माहंकारोदेहेनाननन्तद्धविविक्तंतेयमस्तीत्याह अर्थाविषयइंद्रियाणितद्गृहका
नित्रुभयरूपेणभासनइतितथाप्यनिर्देस्वमरूपवदनानरहितेनेत्रयाणमदेहनतएवात्त्रेरवमिवयापिनेचस्वेभ्रुस्त्यः
यत्रयस्मिनत्रुज्जुपंक्तीजीवपदस्यपानिनान्नयानपोअविद्याचनविवर्तिकाविश्वयनास्तिविश्वगविश्वगुणेस्वाविभक्तितेषार
णनजलम ॥२७॥ तदेवसविक्रियत्वादिभिःसर्वतत्वादिभिश्चसमनंतरवर्तपनवोकेससीवचक्रापारंत्वेषपितदेवदर्शयन्ना
ह ॥ भूतस्पजीवस्यचक्रवक्रावदावर्तमानदेहादिभ्रजयामाय्यमाय्यथोपर्यसाशयतया: अतोयस्ययदधिष्ठानमभूद्धः त।
स्तंतसम्यग्यथैकथेभूतयकेमनोमयमनःप्रधानंदशेंद्रियाणिपंचशालाश्चमेवेपंचदशप्राणायस्याश्रयीश्रांतेयात्।

विषयश्चित्तंशात्मानसेवाधिस्थानंत्रयंइंद्रियाभासमानिदमवशं ॥ छायानयोयत्नमश्रुद्धेपलीतमत्वरंखंविश्वंव्रजा
महे ॥२८॥ अजस्यचक्रंत्वजमेयमानंमनोमयंपंचदशारमाशु ॥ त्रिनाभिविद्युञ्चलमष्टनेमियदक्षमाहुस्तम
तंप्रपद्ये ॥२८॥ यएकवर्णातमसःपरंतत्सलोकमव्यक्तमनंतपारं ॥ आसांचकारोपसुपर्णमेनमुपासतेयो
गरथेनधीराः ॥२९॥

एतानभिविवसथैवसविद्युद्विवलंश्रोप्रधानंदशेंद्रियोक्तमयः अव्यक्तंबुद्धिरहंकारः पंचतन्मात्राणिमेमथन्न।
वाच्यकानिसुस्य ॥३०॥ सर्वजीवनियंतत्वादिनाचविदुतमाहयइति अपस्वर्णोजीवसमीपेनविंद्यतत्वेनशासा
चकारः आस्तेसद्वोस्यपर्णासयुजासखायौसमानंवृक्षंपरिषस्वजातेइतिश्रुतेः यद्वाभक्तरक्षायेगरुडस्पोपरि
उपविश्याययश्चः तर्हिदिह्यस्माभाड्कत्वणादिक्रियावेशाजीवसाम्यस्यान्नत्याह एकवर्णज्ञानेकस्वरूपंतमसःप्र
कृतेःपरंसलोकमव्यक्तविर्विकल्प। अनेनपारंकालतोदेशतश्चापरिच्छिन्नंतद्धसुवर्ण अप्रच्छन्नस्वरूपत्वा
नजीवसाम्यंनयोवत्सुपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नयोअभिचाकशीतिदिशाघाताश्रवणादिरथः अतएवयधीरायोगाय।
यंतप्राप्ति ॥ यमनोपासनंभजतेतेनमामेस्वतंत्रलान्वयः ॥३१॥ ९०

महायानियंत्र ते नापि श्रीवत्सायंपरिहृत्य विष्टलसारः। यस्य मर्यादा कस्य कश्चिदपि न्यतितित निमितिकासनिक यं भूतं श्नो
न यासां सेति च धर्मान सत्त्व येन तवेद निर्जितमात्मा आत्मशाक्तिर्भाया वत कुण्ड त्र्ययनतो। २० प्रथनवेदेतिय रूंके नम्य
चयनाह इमव यं देवाश्च य यस्य यस्य प्रिय या तस्मात्सत्वेन यस्य इष्टा अपि वेदित्वा तयस्य सनात्प्रकाशाभ्यास्माविः प्रकटा
सुमित्रस्याभ्याति निरुपाधि स्वद्रूपेनविभः इतरप्रधाना। रक्तस्वास्यमयाः कृतोविद्धः तन्मात्सोविमुर्वेशा वान्वयः इत्यादा
मीवराजेन येनस्त्वस्या र्ययते पादौ महीविन्द्रोद शाभि। यत्र सस्याजरा गुणादिभूतसर्गः सा मही यस्य पादस्तनः प्रसी

न यस्य कस्याविवित निशायां यथा मनो मुख निवेदनार्थं। ते निर्जिता माम सुरांश्च वेश्यं न मा अभूते प्रसन्नं
चरन। २० इमे वयं यत्प्रिययैव तन्वा सत्त्वेन सृष्टा बहिरन्तरात्। गतिं न सूक्ष्मामृषयश्च विमहे कुतो।
सुराद्याः तत्र प्रधाना ३१ पादौ महीयं स्वकृतैव यस्य यतातश्चिद्योयन दिभूतसर्गः। स वै महात्मा स्वयमात्म
तन्त्रः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३२ अम्भस्त्वयदेतदुदारवीर्यं सिद्ध्यति जीवत्यत वर्धमानाः। लोका
यो यत्र्याखिल लोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३३ सोमं मनो यस्य समामनन्ति दिवौकसां
वै बलमन्ध आयुः। ईशं नगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३४ अग्निर्मुखं यस्य तु जात
वेदा जातः क्रियाकाण्डनिमित्तजन्मा। अन्तःसमुद्रेऽनुपचन्स्वधातून्प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ३५

इत्यादिना तेषां पादादिमत्त्वेऽपि न तन्मयत्वं तेः कृतः जगत्स्रष्ट्रत्वान्नब्रह्मरूपः तत्कृतः महतीविभूतिरैश्वर्यं यस्य सः ३२
उदारवीर्यं प्रशक्तिर्यस्य तदम्भो यस्य रेतः स नः प्रसीदतु उदारवीर्यं नाम ह यतो भक्तो लोकादयः सिद्धातिजायते ३३
यः सोमो देवानामन्धः अन्नं बलमायुश्च नगानां हृतानां प्रकर्षणा जनयति वर्धयतीति प्रजनः तं यस्य मनः
समामनन्ति स प्रसीदतु ३४ अग्निर्यस्य मुखं जातः कथंभूतः जातवेदा अथ तेयस्मात् क्रियाकाण्डनिमित्तं तत्र त पाधिकार्य
निर्मितजन्म यस्यानः समुद्रे उदरमध्ये स धातून् त्याकाहौनेवाश्मादीन् प्रसिद्धसमुद्रेऽपि वाडवरूपेणाउदकान्यपानप

मि

वरप्रदिः २४ प०

श्री·
भाग
टी·
११

यथात्र गिर्यस्य वक्तास्मीत कथंभूतः देवयानेन अर्चिरादिमार्गेण तत्र यीमयुः से [illegible] विद्यात गमीति श्रुतेः ब्रह्म
लोकं प्राप्य तत्र सनात्स्थाने [illegible] तादि मोक्षिवत्मयः सुकृतः इति श्रुतेः [illegible] देवयानेन [illegible]
न्यात स्य [illegible] कालान्तर [illegible] भूतस्तत्र गिर्यस्य वक्तः स ॥ ३५ ॥ कथं भूतो वा [illegible] पादि यत्र [illegible]
प्राणाः [illegible] नारी देवास्य [illegible] स्वर्गकिन्नराः [illegible]
[illegible] ॥ ३६ ॥ स्वानि देवतानि [illegible] प्राणाः पंच [illegible] इंद्रियाणि आत्मा मनः [illegible]

यश्चक्रसासीत्र [illegible] देवयानेन यी [illegible] इति चक्रे [illegible] प्रसीदतां नः समहा
विभूतिः ॥ ३७ ॥ आत्मा [illegible] प्राणः सहो बलमो [illegible] पुनाम [illegible]
प्रसीदतां नः समहा विभूतिः ॥ ३८ ॥ श्रोत्रादि [illegible]
हीङ्कि [illegible] शरीरके [illegible] नः समहा विभूतिः ॥ ३९ ॥ [illegible] प्रसादात [illegible]
[illegible] प्रसीदतां नः समहा विभूतिः ॥ ४० ॥ [illegible]
[illegible] प्रसीदतां नः समहा वि
भूतिः ॥ ४१ ॥ [illegible] प्रसी
दतां नः समहा विभूतिः ॥ ४२ ॥ [illegible] कामः [illegible]
[illegible] प्रसीदतां नः समहा विभूतिः ॥ ४३ ॥

केनं आश्रय भूतं [illegible] ॥ ३४ ॥ [illegible] प्रजाप
तिः ॥ ३५ ॥ [illegible] ॥ ३६ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ ४१ ॥ [illegible]
[illegible] कामः [illegible] ॥ ४३ ॥ ॥ नाम ११

इत्थंभूतानिवयः कालः विशेषेलौकिकप्रपंचेयद्यस्याउर्विभाव्यं कृतःप्रभुयापवार्थविद्वद्भिरपोसमानेपागांतरे प्रभुया।
नासायेनिश्चवचोयापिरस्मर्थ॥ ४६॥ अदेवसमपंचमुपवार्गनिष्प्रपंचरूपवार्यमुपामति. नमेस्थितिरुद्भिमि।
दर्शनादिभिः गमस्यानकपुःतद्भुतकृतिःलीलाप्रसनसे॥ ४४॥ तेसमितंगुरुलांबुजेदिहृदरूणनोऽस्मवत्त्वगादिकरण।
गोचरेयथाभवतिएवंबाल्मानंदृश्य॥ ४५॥ भक्तकाउवर्तित्वेचतवचहृशाहप्रमेवस्याह॥ नेःनेतिति यत्नोऽर्वि
यह प्रशाकंकर्मतद्भगवान्स्ययमेवकवोतिहि॥ ४८॥ नवचहिर्मुक्तानामितनदुःकानामस्माकंत्वयार्पितानिपूर्वपु

इत्थंवयः कर्मगुणान्विशेषेयथा गमायाविहितवेदंति यत्तुर्विभाव्यंप्रभुपायवार्यप्रसीदतांनःसमहाति
श्रुतिः॥ ४४॥ नमास्तनमात्रयतांनशाकुयस्यागमलाभप्रतिहविनात्मने गुणाद्भमायावचितेप्रवृत्तिभिन्ने
मेत्रमानायनभस्वहूतय॥ ४४॥ प्रत्वेनेटर्याया नाम समान्करेणगोचरं प्रपत्रानांदिदन्त्रणांसस्थितेने
स्वात्रुत॥ ४५॥ नेनेःस्वयंशुभ्रेदयैःकानेकानेस्वयंविभो कर्मउर्विधहृदयशोभावोस्तत्वानिदि
चेष्टभूयस्यसाभाशिकर्मीणिविफलानिच देहिनांविषयानीनांलहृदयावार्पितत्वयि॥ ४८॥ नावमःकर्म
कल्पापिविफलायेश्वरार्पितः कुलानेपुरुषस्येषससामान्यादयितोहितः॥ ४८॥ यथाहिस्कंधशाखानां
तनोर्मूलावसेचनं एवमाराधनंविष्णोःसर्वेषामात्मनश्चहि॥ ४९॥ नमस्तुभ्यमनेताययदुर्वितर्क्यात्मकर्म
गो निर्गुणायगुणेशायसत्त्वस्थायचसांप्रतं॥ ५०॥
तयानिविपरीतफलानिभवितमर्हतीमाह। क्लेशाभूरिविधेषुसंसारंफलेयेप्रयदाविफलास्येवसकामानांकर्माणि
त्वय्यर्पितेनतेनेवतथा॥ ४८॥ तजोवेफल्यस्यपृष्टयति अवमःस्वल्पोऽपिकर्मकल्पःकर्माभासोऽपिईश्वरार्पितस्वेद्धि
फलायआमायनकल्पते हियस्मात्पुरुषस्यःपुरुषस्यात्मात्मनस्वदयितोहितन्नस्यात्मविदुयिनेवार्पित
निष्फलंस्यात्॥ ४८॥ अनेनफलत्वमाहयथाहिमूलावसेचनंस्कंधशाखानांआप्यायनंभवति॥ ४९॥ एवंसत्यपित्वदा।
र्पितकर्मणांतुत्वद्भक्तानामस्माकंयत्त्रिमितमिदउक्तंभितित्वमेवकेवलोपायोऽवाह नमइतिदुर्वितर्क्यात्मका।

मणिप्रभाटीकासहितम् २८ पत्रम्. ५८

श्री
भा टी.
१२

इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥५॥ स्पष्टं पुनः स्वनिर्मितो यो विश्वं निःसृतैः कृता । सेमं मध्यात्स्वैः
लोक संस्मरनार्थं महायज्ञस्य सहस्राक्षीणां स्वं यं युक्तिविवृत्तिर्भवेत् ॥८॥ सहस्रानेन सामप्रतिहतानी त्वया निचदे
विशेषो ॥९॥ नामा विभुलीन त्रिविधो रत्नावलीवतिर्पचमोनान्वयः कमलार्भवदसो ईशस्य ॥३॥ जन्म स्यैसा
वदमदानेनवीतेन लसत्कौशेयवाससा सुमुखं प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः शोभने भ्रुवौ यस्याः स

२५

इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥५॥ श्रीशुकः ॥ एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान् हरिरीश्वरः । तेषामावि
रभूद्राजन् सहस्रार्कोदयद्युतिः ॥१॥ तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः । नापश्यन् खं दिशः क्षोणीमा
त्मानं च कुतो विभुम् ॥२॥ विरिंचो भगवान्दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुं । स्वच्छां मरकतश्यामां कंजगर्भारुणे
क्षणां ॥३॥ तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा । प्रसन्नचारुसर्वांगीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं ॥४॥ महा
मणिकिरीटेन केयूराभ्यां च भूषितां । कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजां ॥५॥ कांचीकलाप
वलयहारनूपुरशोभितां । कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं बिभ्रतीं वनमालिनीं ॥६॥ सर्वामरगणैः साकं
सर्वांगैरवनिं गतैः । सुदर्शनादिभिस्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितां । तुष्टाव देवप्रवरः सशर्वः पुरुषं परं ७

देवभ्रुवो यस्याः ॥४॥ महामणिमयो यः किरीटस्तेन किरीटेन कर्णाभरणे कुंडले ताभ्यां निर्भातौ योतकपोलौ ताभ्यां
श्रीर्यस्य तन्मुखांबुजं यस्याः ॥५॥ कौस्तुभाभरणां केयूरस्यापि लक्ष्मीं वक्षसि बिभ्रतीं ॥६॥ देवप्रवरो ब्रह्मा ॥७॥ स
र्वांगैरवनिं गतैः साष्टांगप्रणतैः ॥७॥ ॥ राम ॥

१२

अनादिरादिरस्येयं नाभूताभूदितिवचनं अस्माभिरेतिनिस्यमनविभुत्वेभगवच्छ्रुतेः श्रीमूर्तेरिदमाविर्भाव एव न तस्य
चादिवज्जन्मादिस्तवास्तीत्याह अजाताज्जन्मादयो यस्य अतः अगुणस्य अतो निर्वाणस्य खल्वमारीवाय अपरमोत्सवह
पाय सूक्ष्मः तथाप्यणोरणिम्न इति सूक्ष्माय दुर्ज्ञेयत्वात् वस्तुतस्त्वपरिगण्यधाम्ने यज्ञामीतं धाम मूर्तिर्यस्य तस्मै
वै तत्स्वभाविते स्वतोमहान विभोरनुभावितेयतो महान विग्रेनाभावो यस्य ८ तन्मूर्तेः सत्तामनन्तसूक्ष्मविषयत्वेवा
यथादयतिउद्यमितिहे स्वर्षभ हेयान एतत्तवरूपं वैदिकतान्त्रिकेण च योगेन उपायेन श्रेयोर्थिभिः सदाइज्यं पू
ज्यमतोनेदमिदानीमपूर्वंज्ञातमिति भावः ननु रूपं देवाः सूज्यते न प्रसिद्धाः समस्तं सर्वेषामेवातर्भूतास्मादुपद्रो

ब्रह्मोवाच अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणाय निर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिम्नेपरिगण्यधाम्ने
महानुभावाय नमो नमस्ते ॥८॥ रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोर्थिभिर्वैदिकतान्त्रिकेण योगेन धातः स
ह नस्त्रिलोकान्पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विश्वमूर्तौ ॥९॥ त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यन्त आसीदिदमात्मत
न्त्रे त्वमादिरन्तो जगतोस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव परः परस्मात् ॥१०॥ त्वं माययात्माश्रयया स्वयेदं निर्माय
विश्वं तदनुप्रविष्टः पश्यन्ति युक्ता मनसा मनीषिणो गुणव्यवायेप्यगुणं विपश्चितः ॥११॥ यथाग्निमेधस्य
मृतं च गोषु भुव्यन्नमम्बूद्यमने च वृत्तिं योगैर्मनुष्या अधियन्ति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदन्ति ॥१२॥

हस्कुर्दं प्रत्यक्षं त्वयि नोस्माकं त्रिलोकीं सह पश्यामि तत्र हेतुः विश्वमूर्तौ यस्मात्त्वत्तत एव एतद्दृष्टं यदि किंचिदपि न
भवतीति भावः ८ विश्वमूर्तित्वमेवत्वयीति अग्रस्य याथात्मिकादिवंत स्वमध्यं च न पानमस्य जगतः तत्र हे
तुः परस्मात्प्रधानादपि परः १० सृष्टिकारणत्वेनोपरिणामे प्रासंगात् यति त्वमिति स्वाया स्वाधीनयात्मनएव
गुणानामानुपरिणामेपि गुणानामिव त्वा युक्ताः पश्यन्ति मनीषिणो विवेकिनः विपर्ययः ११ एतदेव सह
ष्टान्तमाह यथाग्निं काष्ठे मन्थनेन अमृतं गोषु दोहनादिना अन्नं भुवि कृष्यादि कर्मणा अम्बु उद्यमनेन।

श्री-भाग-टी-१३

उयमेनेन प्रकरणकारणाचाप्रियादिनाहंसंजीविकां यस्तु उयमनेन कृतीयं त्वदिनात्तद्वतो योरे अपायेर्भत्रया अर्थिर्य
ति शास्त्रवंतितया कत्वयः जीवु स्थाणाणं प्रथियंतिवदेतिव ॥ ५॥ हे नाथ सतोऽजना भाति निवारीत्रिसमर्थतयोमिक
प्राप्ये ज्ञानसंयुक्तिनाम विश्वं तत्प्रमत्ततो दृष्टायवं निहं नि गतानदवानां दवाग्नि नापीडितः ॥ ३ ॥ यद्विधेयं
नन्कथयतिचेत्तत्राह द्वेतेनानात्व प्रयोयमासितोस्ति हृदि किं वामे विज्ञाय समस्ति ॥ ४ ॥ एयमेव हि किं चिन्तुरु

तेन्नो वयं नाथ समुद्धिहानं संयोजनाभाति चित्रे प्रियार्थी इत्याना नास्ति इति मय सर्वे अज्ञादवार्ता इव गो
गमेभः ॥ ६ ॥ सन्त्विधून्वाविलनौक पाश्यावयंयदर्श्यास्तव पादमूले समागता नाथ क्षितेर्नराः किं
वाध विज्ञायमश्रुयमाविताः ॥ ७ ॥ अहोमि विश्वसारदयोयदस्तादयोऽविवकेनयसे ॥ किं वा विद
मस्य इष्टयुविभानाविथनत्वशीनो द्विजदेवमन्ते ॥ ८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं विनिच्छादि भिरीडितस्तद्वि
ज्ञायतेषां हृदयं यथैव ॥ जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् ॥ ९ ॥ एक
२ एवेश्वरस्तस्मिन्कार्यसिद्धेश्वरः ॥ विहतव्वकामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः ॥ १० ॥ श्री भगवानुवाच
हंतब्रह्मन्नहोशंभो हेदेवाममभाषितम् ॥ शृणुतावहिताः सर्वे श्रेयोवः स्याद्यथासुराः ॥ ११ ॥ यात
दानवदैतेयैः तावत्संधिर्विधीयताम् ॥ कालेनानुगृहीतैस्तै यावद्वोभव आत्मनः ॥ १२ ॥ ॥ ॥
संवृत्ता

नेति चेत्तत्राह अहमिति अग्रे केनवो विस्मृतिं गाउवतेन्वनावयं इत्थ विरभानाः संन आत्मनः श्रेयः किं वा वि
मः अतस्त्वमेव हि जानासि त्वामेव नाविथस्वहरं कुरु तन्नु पदिशात्मपर्व ॥ ५ ॥ हृदयं मञ्जपदेष्टव्यमिति अस्मि
प्रेतं यथा तथैव विज्ञाय जगाद संवृतानि नियमितानि सर्वाणि कारकाणीन्द्रियाणि येः तान् ॥ ९ ॥ ईश्वरस्था
पितर्थवाभि प्रेतमिमाहएक एवेश्वरः समर्थोपि ॥ १० ॥ हे सुरा देवा श्रेयः आदयः ॥ ११ ॥ वयआत्मनः स्वतो यावद्देवा

सर्पस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं शास्ते: ततः पश्चाद् हि मूषकवद्वध्यवाक्यं नेनवर्तितिथमिति विशेषः यस्य पेहि कार्यं
सिद्धेर्हि यथा निर्गच्छरविधानार्थं प्रथमस्य प्रकरणस्य विधिं नेयथा प्रसेवकदा विद्वत्पतिन यार्थमात्पिष्टते:
अथ मेसायथारम्पः नेन सेः सहयन्कार्यं नदाह प्रमत्तोन्मादनमिति २० यस्याभ्यन्तरस्य पीतस्य सतः २१ नेवर
सा २२ ननु तर्हि तेष्णस्तनपानेन ताम्रताः स्रुस्रवा हरूद्रेशाभाजइति २४ बलिभिः सहकारिभिः सा प्रयासन्दत्त
प्रयो यथा सिंधेया: सति कार्यार्थगौरवे अहिमूषकवरे वा सर्पस्य पदवींगतेः २६ प्रमत्तोन्मादनेय
तेकि यतास तिलक्षितो यस्य पीतस्य वेजेत सर्वं मुग्ध्वो मद्योभवेत् २७ तिस्रा ली नद योसर्वाचीरुन्हण
लतावधी: मे यान्मद्वेकत्वाने कत्वात कर्मकिं २२ सहायेन मया देवा निर्मथ्य भ्रमते दिताः २३
क्रशाभाजो भविष्यति देव्या पूर्वं फलं ग्रहाः पूर्वं नदत्तमोदशैर्यदि कर्मस्त्वाः सवा न २४ न संरम्भेन
सिद्ध्यन्ति सर्वे र्थाः सान्त्वयायथा नभेनवे काल कृता हि महाक्लेश भवात् २५ लोभः कार्यो न जातु
जातु वो मः कामसर्वस्वेषु २६ श्री शुकः इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः तेषामन्तर्द्धे
राजन्स्वच्छन्दगतिरीश्वरः २७ अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः भवश्च जग्मतुः स्वं स्वं धामो
सुरान्पेतुर्बलिं सुराः २८ दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान् जातक्षोभान्स्वनायकान् न्यषेधद्दैत्यराट् श्लोक्यः सन्धिविग्र
हकालवित् २९ ते वैरोचनिमासीनं गुप्तं चासुरयूथपैः श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ३०
महेन्द्रः श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयित्वा महामतिः अभ्यभाषत तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् ३१ ॥
सर्गो विना न सिद्धिर्नी त्रिकत्वा मामादिकस्य पदिशति सूय मिति द्वाभ्यां देवसुराः संरम्भ्या सान्त्वया साम मार्गेण
युद्धासिद्धिस्तित [illegible] ३१ बलिं प्रपेद्य रूपं [illegible] ३२ असे यत्न न पिपाक्षोकाः कौर्मी
३३ वैरोचनिं दलितिजित [illegible] येन तैः ३४ तत्सर्वं समस्तो [illegible] दि: ३१ ॥ ॥ ॥

श्री·
भा·टी·
८

त्वयेऽपि नैवासुराधिपाः कालेयादयः शांबरादयश्च तेऽप्यस्मिन्वचनमरोचयन्॥ ३२॥ संविदं समयं परिहासं वा हृत्वा
पीः॥३३॥ विसर्जितः प्रस्थापितः सर्वांस्तत्र स्थितान्वासुक्यादीनागादिति भावः॥४०॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां
मे षष्ठोऽध्यायः॥६॥ सम्यग्वतो नाद्भुतविषमीत्याहितिर्वर्णितः सन्तः सत्पथारूढः यतो विमुक्तितीर्थं तेऽफलभागेन

तत्त्वरोचत दैत्यस्य तत्रान्ये येऽसुराधिपाः। शम्बरोऽरिष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः॥३२॥ ततो देवासुराः कृत्वा सं-
विदं कृतसौहृदाः। उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परंतप॥३३॥ ततस्ते मन्दरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्मदाः। न-
दन्त उदधिं निन्युः शक्ताः परिघबाहवः॥३४॥ दूरभारोद्वहश्रान्ताः शक्रवैरोचनादयः। अपारयन्तस्तं वो-
ढुं विवशा विजहुः पथि॥३५॥ निपतन्स गिरिस्तत्र बहूनमरदानवान्। चूर्णयामास महता भारेण क-
नकाचलः॥३६॥ तांस्तथा भग्नमनसो भग्नबाहूरुकन्धरान्। विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गरुडध्वजः॥३७॥ गि- १०
रिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान्। ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा॥३८॥ गि-
रिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया। आरुह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृतः॥३९॥ अवरोप्य गिरिं
२५ स्कन्धात्सुपर्णः पततां वरः। ययौ जलान्त उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः॥४०॥ इति श्रीभागवते अष्टम-
स्कन्धे ... षष्ठोऽध्यायः॥६॥

नन्वालम्बशून्यो गिरिः कथं भविष्यतीति संमन्थवासुकिं नेत्रं गिरौ परिवीय संवेष्ट्य। तिमथितुमारेभिरे॥१॥ वासुके।
... हरिः पुरस्तान्मुखं जगृहे ततो भवन्त्यत्र जगुः॥ ...
राम ... राम ... राम ॥ १५

कृत्नोथारतो स्पानविभागोर्थैः ७ दैवेन हेतुनास्वपोरुषेन सेसति ८ विचित्रशास्वविधिनेन रचितंवितुं प्रवितप्यः समोभिसं
धिः संकल्पोयस्य ।९। नत्सूयोजनप्रमानाविशाला गौसाली नितपातेनशृष्टेन ८ जस्य विरे गावर्तनं प्रमाणसगाकेंडूयनमे
नो ११ ग्रासवेना सुवासरगादेवेन देवाकारेगानूपताविशन ७२ ग्रामनि देवदेममप्रगोत्रदा त्र्यरूपेण नेत्रे प्रभया

ततेकन्ते सपूवयोमहाश्रुरूपचेष्टितं । नगुरुलीमोभवयेप्रकं प्रदेशेरा मसंभाले ३ स्वाध्यायस्तुतसंपन्नाः प्रख्या
ताजलोकेर्नभिः इति स्तामी स्थितान्दृष्ट्वा त्रिलोकाप्रुरुषात्रमः ४ धा स्तयमाना त्रिसंज्यात्रपूर्वकं नशा हृस्मा
मरः । ५। कानस्यानविभागास्तपवंकशयप्रतेदनाः समष्टुःपरमाय नाप्रसन्नार्थपयोगिधि ५ सप्पसा
वेर्मावसोद्रिरनाधागाडशाद्विशन त्रियमाणापिवलिभिर्गोर्वेसोडूनेदन ७ तेस निर्विसनमनसः परिस्तन
मुखश्रियः आसनस्वयोरुधिन हेदेवनुतिवलीयसा ८ विलोक्य विचित्रशाविधिंतदीसुगोउरतवीर्यवि
तद्याभिसंधिः कुत्वावपुःकाकूपमडुतमहत्सविशयनेवंगिरिसुअगार ९ तसम्पिने बंदकूला चलेषुन
सकुम्पिता निसीधितेसवासरः दशावराष्ट्रेन सलवसेजनप्रस्ताविणा द्वीपरुवापरोमहान ९ स्मास
देश्वर्जवीर्यवपिनपरिक्रमंनंगिरिसंगच्छतः विभक्तुदावर्तनमाद्रिकलेया मेनेवाकेंडूयनमुरभमे
यः ११ तप्यासवानाविप्रादासेरणादूपाणनमावलकीर्यसोरयन उद्दीपयतेनूवणां सुविभोर्देवेनता
गोडूमवाथदयः १२ उपर्यगाद् विविराडिवामत्राकम्यहस्तेनसहस्रवाहुः नस्पादिविप्रसभर्गेदमुखे
वभिषवद्भिः साम्नोभिहृष्टः १३ उपर्यथःचासनिमोचनेतयोः परगानेपविशाना समचिनाः मैमस्तु
वत्रितरसामदोक्रुदामहाद्विशान्तोभिमनकाव्यः १४ मुहीदसाहस्रकवारदस्तुतस्यासाविप्रमाह
नवर्वसामस्रवाः पोलोमकाले यत्वलीत्स्मादयोदवाग्निदस्थाः सरलादवाभवन् १५ ॥

वोधदूयाणपरगाद्दरिणाशो भितंनकानांचक्रं सर्व होयमिन १५ दत्पप्तुसुरवानिचयासमुत्रदो हसमा
हूसंग्रपविभिना कवोरापदगादयः नभोनिरतिभ्यामसुभ्रुमाहूर्ते वर्तियोनेसलाडूमतिशोघः ॥ १५

श्री·
भाग·
टी·
३४

देवोस्तभगवद्दशा मना सममभवर्धन समुद्रामिभिरूपपुष्कावाद्यवस्त्रपीनलावनुः वांक्षिमकयेभूमां स्वस्वस्थास
शिष्वा द्विभिर्दत्तप्रभाययोष्ठप्राप्यवरादौ निवेशा ॥१८॥ भूतादिर्येनसमूला इश्रिवावालयवपु मपश्राभूतेममन्वयः क।
घभूतः कनकपरिधिःपीतवासाः कर्मोतियोनना वियुक्त कुंडल लसलाणा स्वसनापामूर्धिभ्राजनोविस्तृतिलिनः
कृचायस्यस्तनयाभिर्वर्णितेभिः दृढस्थूर्कसर्पप्रतिनिभिः प्रतिईडीपर्वतः ॥१८॥ श्रालाहलमितिपाल्युनामयस्य
सभ्रानाइद्भतामकनादयसूर्यस्मिन गम्यादिभिराजलाय ॥१९॥ तद्विषमपतिप्रतिमप्रतिक्रिया स्वरैवइति वाक्षन।

देवांस्मु नद्धासशिखाद्दनप्रभानपर्सीवरस्तगवतंकुकाननाम सममभवर्धनमभवनुष्या वनावृतः सु।
भुजोर्ध्वपयूष्कवायवः ॥१९॥ मच्यमा नानद्रामिपोर्दवास्यस्वरूपैः यदाप्रथानजायनलिर्मसयाबि
नस्त्वय ॥२०॥ मित्रप्रवासः कनकपरिधिः कर्मावियानविधुनकुंभिभ्रामह्निलललितकवः स्वयंशरतनेत्रः।
३४ जनेर्दीभिर्जगदभयदेर्दृढद्युकपहीनभेषगमप्यावतिविभिर्वितोभनायाचर्मनाद्रि ॥२१॥ निर्मथ्यमानाद्
दयेवश्चद्विवमहोलाणाद्रोलेहलाद्रूमयूनः संभ्रानसीनोमकसाहिकस्त्र्यानिमिषिदिपग्राहतिमि
भिन्नाकुलान् ॥२२॥ नक्रग्रवगदिशिदिशुपर्यर्याविसर्पदुत्सर्पदमसमप्रति। भीनाः प्रजाउडुवरंग।
सस्मारा वरस्पमाणाः शरणं सदाशिवं ॥२३॥ विलोक्यतंदेववरंत्रिलोक्या भवाय देव्याभिमतंमुनी
नां। श्रासीनमद्रावपवर्गहेतो स्तपोजुषाणां स्तुतिभिःप्रणेमुः ॥२४॥ प्रजापतयऊचुः देवदेव महा
देवभूतात्मनभूतभावन। त्राहिनः शरणापन्नां स्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् ॥२५॥ त्वमेकः सर्वजगत
ईश्वरो बंधमोक्षयोः। तं त्वामर्चति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं ॥२६॥ ॥ इणोविशेषेयःपतनदेवाहदि

किंदिशीतियद्वाउग्रावेशावोर्माचस्तदादयोयस्मात् अतएवाससंत्रिलोक्याभीताः आमेनकेनाप्यरक्षमाणाः स
दाशिवंशरणंगुरुगुः अस्मुः ॥२३॥ त्रिलोक्याउद्भवायदेवासहस्त्राद्रोकंत्वासेआसीनंतपोपुरुषीगोवर्मिमतेन
र्कमद्रापवर्गायतपोजुषाणां ॥२४॥ निर्गुणसगुणाचेवशिवेहरिपयाकामेः त्वर्षनन्तप्रजेयानानामप्नानानं

॥ लक्ष्मी ॥ ३४

न्वेवं श्रतोविलम्बितिवसिद्धं नवाह, ग्राम्यस्येति श्रसाज्ञवतोयदास्वर्गादीच्छेतदाहे भूमरस्वइकत्वतः सिद्धमा नस्वत्वस्याहि सिसंनायतमा रघु नत्र्हेतुः त्वंतुसुतिसदसतोर्भावात्वे वजिर्यगादिदु पाभावयती तितथास्ज्येत। न्वयतिविक्रेनानीयाद्‌ श्रांतेवलंनान्यशक्तिभिः जगद्रूपेणाभानःयस्मादीश्वरःस्वतः सिद्धमानचु पपादयनःजा गादान्नाश्रान्मनुः प्रकारमाह॥ २५॥ त्वंशास्त्रसवेदस्यचानिश्चानः सिद्धमानःत्वजमदादिमहतत्वं श्रात्माचाहंका रःकर्थभूतः श्राणीद्रियइयानोकायश्चेतश्चायस्यराजसादिति विश्वदमर्थः स्वभावादयश्चत्वमेवश्रतःसं

यामामुख्यास्वशक्त्यासमर्गास्थितमाप्ययाविभो श्रतेयदास्वरश्मस्त्वंसतविलश्रियाश्रिया: २६ त्वंसु
स्रपरमेरपेमदसद्भावभावनःनानाशक्तिभिराभातः त्वमात्माजगदीश्वरः॥ २५॥ त्वंशाह्यो निर्जरादादि
रात्मा प्राणीद्रियद्रव्यगुणस्वभावः कालःक्रतुः सत्यमृतंचधर्मः त्वय्यक्षरंयद्विवृदामनंति॥ २८॥ श्र
ग्निर्मुखंतेखिलदेवतात्मा तितिविश्वलोकभवोद्भवाय कालंगतिंते खिलदेवतात्मनोदिशश्चक
र्णौरसनं जलेशं॥ २९॥ नाभिर्नभस्ते श्वसनं नभस्वान्सूर्यश्चचक्षुंषिजलंस्मरेतः परावरात्माश्रयणं
तवात्मासोमोमनोद्यौर्भगवन्शिरस्ते॥ ३०॥ कुक्षिः समुद्रागिरयोस्थिसंघा रोमाणिसर्वौषधिवीरुधस्ते ५१
ते छंदांसिसाक्षात्तवसप्तधातवस्त्रयीमयात्मन्हृदयंसर्वधर्मः॥ ३१॥ मुखानिपंचोपनिषदस्तवेश
यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः यत्तच्छिवाख्यंपरमार्थतत्वं देवस्वयंज्योतिरवस्थितिस्ते॥ ३२॥ ॥ ॥

कस्यः सम्मूर्तं चेति योधर्मः सत्वंमहदादिरूपत्वेहेतुः त्रिवृत्त्रिगुणात्मकंयदक्षरंप्रधानं त्वयिनदाम्नायेन दा मनंतियदुग्धाएवंभूतेत्वयिविद्वदक्षरं प्रधानंप्रकाशमानंहविरर्थः श्रखिलदेवतात्माग्निः सर्वदेवता इतिश्रुतेः सो ग्निर्मुखंतेहलोकभवाद्वितीयोनेत्रविवृविमस्यसंबंधः २९॥ पंचश्रवक्वेचयेत्र्यात्मानोजीवाशयानाश्रयणस्य श्रयः तेनात्मनाहंकारः वर्ग्गीमयात्मन्वेदत्रयस्ते॥ ३०॥ पंचोपनिषदः तत्पुरुषातघोरसद्योजातवामदेवप्रानरू पामंत्राः यैस्त्रिंशदष्टोत्तरसंख्याकमंत्राणांवर्गः तेषामेवमंत्राणांयद्दकेदनाप्तंत्र्यत्रिंशतंकलानांकानंमंत्राइत्यर्थः श्र

[illegible]

श्री०
भा०स्क०
टी०
८

अथ धर्मस्यापि युदंमनो आदि युयं इमिभिर्विसर्गः प्रतिसर्गः संहारः यद्वा येः मत्स्यादिभिर्विविधस्सर्गः तानि नेत्रत्रयं ३१
हे देव कंठे दोमयि काधिर्देवः सतवेनाईसांगमात्मा मन्नविरितुपाठे प्रजेर्वेदः नमेवाएकंदोमयि इति ॥२५॥ हे गिरित्र
तव परं ज्योतिरखिलानां लोकपालादीनां च स्वमनभवतिकता य ब्रह्म आदिनासिंकितत्योतिः यच्चिरत्नमेदं ब्रह्म
का मस्यावरसुदतयतः त्रिपुरादयः च येअमेकभूतद्रुहस्तानपयनः सेररब्रस्तेनक मस्तनयेन भवति ब्रह्म
मतदित्यर्थः नास्मादपात्मायमवयपभाविलेन सिद्धंवत्रिदशास्तुतयेब्रह्मनेनभवतीत्यचहेतः यस्तुभवान् स्वने

स्वा
कायात्वधर्मोसिद्धयेविसर्गोनेत्रत्रयंसन्नवनस्तस्मांसि । सातो मनः पासहनस्तवेत्ता कंठो मयोऽदेव
कोषिः प्रजानाः । २५ । न ते गिरित्राखिललोकपालविरिंचिवैकुंठसुरेंद्रगम्यं । ज्योतिः परं यत्र रजस्तम
मश्चसत्त्वं न यद्ब्रह्म निरस्तभेदं । २६ । कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न
तत्ते । यस्त्वंतकाल इदमात्मकृतं स्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखया भसितं न वेद । २७ । ये त्वात्मराम गु
रुभिर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं चरंतमुमया तपसाभितप्तं । कत्थंत उग्रपरुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूर्ति
मविदुस्तव हातलज्जाः । २८ ।

त्वं हि विश्वलिंगस्य शिवस्याद्वैतज्ञानात्मं भस्मआत्मनेदं नात्मोचयत्यपि । २५ । मदेवं निमुपरानुग्रहस्य
प्रौत्वा धानिर्देलितेतिमूर्खेत्वर्थ ॥ येमहमयासह चरंतं तं सामि नरोनकामिनं कथं ते प्रसन्नयितप्याम
पानवंचरंतं । उग्रकूरं परुषं निस्संकम्पंते कथं भजेआत्माराम आत्मैकरुचो विभावति पदिष्टारमेहर्दि
चिंतिते अंघ्रिद्वंद्वं यस्य तत्प्या भजमपि तपसाभितप्तं मभितस्समपि ते नूनं तवकृतिमविदचितिका ऊर्ध्वहीन
लोनेव विदुर्विलयर्थः अजोद्धातत्सज्ञात्स्यत्कत्थाः कथमात्माराम सेविनश्चरणान्नवालस्वकामित्वसंभवः को
पोवातयमाभितमस्यपात तस्योग्रलेषरुयत्वं वासंभवनोमपि चार्यवन्नात्मादित्यर्थः । २८ । रा० १८

अस्तोत्तमवन्निटकाणं वा नासत्तोपिनवतं नंतानंतीमाह। न ब्रह्मा ब्रवस्त्र प्रगृह्यमनेत्ताचेद्रस्मादयोपिनसमर्थाः संस्त
वनेन क तः शक्ताः स्युस्तत्र वयं कप्रं प्रभवामस्तत्र तेनयां सर्वे ब्रह्मं नानार्वाचीनाकथापि यदेतन्नत्तवे वैपतद्दानशक्तिरिति
तस्मात्ससमर्थाः जटेनाहुः एतत्पंसिति। २४ नपरंरूपंतथापि नदर्शनादेवकृतार्थो वयं इत्याहुः सदृनायहीति
सत्वभावमविचार्यविषयानेपच्छन्नं कथंचिदिदं प्रियावाक्यैदितिश्लोकयातु सदृत्वापयजाह। प्राप्तेवतेनिस्ताथेश

सर्गः

तत्रस्योतेसदसतोः परतः परस्य तेजोऽश्वः स्वयमनामनेप्रभवंतिभूम्नः। ब्रह्मादयः किमुत संस्तवनेवयंतत्त त्व
रीविषया अपि शक्तिमात्रे। २४ पतनपरं प्रपद्यामो न परं ते सद्देष्यत्व सदृनाय हि लोकस्य व्यक्तिर्भो
कर्मणः। २५ अकः तद्दीस्तव्यसनेतासां कृपया च पापोडितः सर्वभूतसुहृद्देवसत्समानसतीप्रिया। २६
अहोवतभवान्नेतस्माज्जानीयपरवेशस्य लोकादमयनो रत्नालक्ष्मीस्थितः। ३० आसारात्माणयारीप्र
नाविषयमभयकृते एतावान्हिप्रभोरर्थो यदीनपरिपालनं। ३० प्राप्तोऽसि प्राणिनः यानि साथवे
णाभयदे वरदे वैष्णवे भूते कामोहितत्वात्ममायया। ३१ पुंसः कृपयतोऽभद्रं सर्वात्मा प्रीयते हरिः। प्रीते
हरावभगवति प्रीये हं सचराचरः। ४० तस्मादिदं गायत्री प्रजानां स्वस्ति वस्त्रम सुखमामं याभवात्व
वातीविश्वभावनः ४१ नदृष्टिजस्पुमारेभे प्रभावस्तात्वमोदत। ततः करतलीकृत्यव्यापि हिताय हले
विषं ४२ अभक्त्यन्महादेवः कृपयाभूतभावनः। तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः ४३ य
यश्चकारवलेर्नीलं तत्र साधोर्विभूषणं। तत्पंतेलोकनाथेनसाथवः प्रशोत्राजनाः ४४ यस्माद्गाथन
तद्धि पुरुषस्याखिलात्मनः निशम्य कर्मतत्रोभो देवदेवस्य मीढुषः ४५ प्रजादात्मायाणीन्ब्रह्मा

न्नतभिर्विशांपते ४६ प्राप्तोऽकृतांप्राणार्तस्तकृतोमेमयाप्रभोः समर्थस्यार्थः कार्थोकिंचन्वेहवैरे प्रभूते
पुपरस्मृपंजितासतः ४८ चीकार्यं ४९ कृपयतः कृपात्तस्य प्रसादः ५० शोभनासज्ञास्त्वस्ति स्वस्ते
जीवितस्लिमर्थं ५१ जरधुमृकरतलीकृत्यकरतलयविकिमतमानेतला ५२ कनकल्मषः कुलदोषो विमुंचा

लेभ वतादयस्त्व ... प्रथम ... चक्रि ... बंधकाय
कौस्तुभ ... महोदधेः तस्मिन्हरिः ... मूलत्रुटि

अपरे वयं सविषाः तेपि जगृहुः अनेन विषस्य नीलकण्ठः ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते ... अष्टमे सप्तमः ॥ ७ ॥ ... मानेज्जो
लस्यापि विलोड्यते सुरैः ॥ ... हविर्धानी ... देवयानस्य ... कामा
... प्रापकस्य यज्ञस्य ... हविषे ॥ ... सर्वोदयात् ... तः ... श्वेता दिः कै
लासः ... इन्दुः ... स्वर्गमादिभिः स्वविराजति कुर्मः ॥ ८ ॥ ... पर्वतः
तेन एकस्या दिशि ... मणीस्फटिकादि ... विद्युदिवकौमादिशो ...
... विशेष ... ॥ ४५ ॥ इति श्रीभागवते ... अध्यायः ॥ ९ ॥ श्रीशुकः पी
... मनुपुत्रस्य सिंहासन ... तेभवन् ॥ १ ॥ ... गयो
जगृहुः ... यज्ञस्य देवयानस्य ... हविष्टपः ॥ ३ ॥ ... सर्वदाभुज्यः ...
तस्मिन् बलिः स्पृहां चक्रे ... ॥ ४ ॥ ... विनिर्गताः ... भिः ...
... भगवति ... ॥ ५ ॥ ... सर्वलोकविभूषणः ... धर्मः ...
... ॥ ६ ॥ ... वनमाला ... वलाकनैः
... भगवान् ... ॥ ७ ॥ ... चक्रः
... सर्वमनस्तवाः ... ॥ ८ ॥ ... मणि ...
... मूर्तिमत्यः ... ॥ ९ ॥ ... वनमाला ... पंच

... संपत्ति ... ॥ ११ ॥ ... चेतोय
... सर्वसंपत्प्राप्ति ... चतुर्दिक्षु ...
कादिचक्र ... पविद्धा ... तथा ... चतुर्दि
पमतः ... पंचयविद्या ... वभे

शंखवेणावीणाभ्रुग्ननादयन तग्रुलोभिः स्वनोयेयांतानंदंगान् १८ यस्मा ग्रथं भुवं निर्मग्नबुभिचारिणी निमाः संतोष
नाथ स्मिन तन्नान्वविंदन कश्चित्कस्यचिद्दोष स्मसङ्गावा ननदेवा हरून मितिविधिः १७ मङ्गुर्निर्जयो नास्ति दुर्वासः
प्रस्मृति पुरुषस्य नादिपुर्सगवजितं ज्ञाने नास्ति महत्वे पित्रस्य सो मादो न कामैनिर्जयः परतो यथा अयः पशायेत्तदृ

मेघाम्बरं नापमा वसुकमानकगोमुखवान् अनादयन् शंखवेणावीणाः तत्कुलिभिः स्वनान् १२ ततो वि
विधि चुर्दवीश्रियेयमकरी सतीं दिविभाः पूणाकमलशः सकलावकोहिजे विधेः १३ समुद्रः पीतको शेय
वाससी सुम्रपाहरत् वरुणः मुजेवेजयंती मधुनाममय घसं १४ भूषणानि विविधानि विस्वकर्मा प्र
जापतिः हारं सरस्वती पद्ममज्ञानागाश्च कुंडले १५ हृतः कृतस्वस्त्ययनो मलस्वांनदं द्विजे पापविशु
सपाणिता व्यचालवक्रकपोलकुंडलैः सवीडहासं दधती सुशोभनं १६ स्तनद्वयं चातिकृशोदरी
समं निरंतरं चेदनकुंकुमोक्षितं ततस्ततो नूपुरवल्गुशिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ १७ विलो
कयंती निरवद्यमात्मनः पदं ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु
नान्वविंदत १८ नूनं तपो यस्य न मन्युनिर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितं कश्चिन्महांस्तस्य न कामनिर्ज
यः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः १९ धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचित्तत्र न मुक्तिकारणं वी
र्यं न पुंसोऽस्त्यजवेगनिष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः २०

दिः मुक्तीमी यवरः २१ न भूतसौहृदं परशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिविप्रभृतिषु पुंसः कार्तवीर्या
दैवीर्यमस्ति अजवेगनिष्कृतं कालवेगेन परिहृतं न न भवति गुणसंगवर्जितः सनकादिः द्वितीयः समवंश
वहिस्मवाधिष्ठितत्वात् २० ॥

श्री-
भाग-
टी-
१८

विगायुष्यपि मार्कंडेयाद्दोषी लॅसं गलं नास्ति इंद्रियस्समशीलत्वात् कश्चिद्दपत्सिद्धिरेव पञ्चभूतो प्राणघस्तस्येयं
नमयं उक्तीनश्रीभगवद्देवा प्राक्कस्मादेवमस्तुमिभगुवा॥ यत्र कृत्र च श्रीरुद्रमार्कंडेयाद्दिव्दि द्वियदमना पभावा
त् शीलिसगलेविराग्निस्त्रिमुभयमलिनचान्यः सर्वाक्तिः कश्चिद्दोषः नपायिसोप्यसंगलसमेशानवासाधसंगल
सद्धिश्रीरुद्रदेलक्ष्मीकस्मात् कस्मेनि कश्चिन्नसमेगलः विरत्रपश्चसतुमानहि कान्तेन आसारासलात॥१५॥ए
वं विस्मयरमानिरपेक्षमापिस्त्रुक्रंदमेववरवज्रेनक्रिमस्याभिचाविभिः सद्विर्थमस्त्रीनादि भिर्गुणैर्निजेकाश्रयनयो
चेनरपेक्षमापिस्त्रुक्रंदमेववरेवज्रेनक्रिमस्यापि चा विभिः सद्विर्थसीणवरेसर्वानमेतवहेतरगुणास्त्रयं प्रकृति।

क्वचित्क्षिराषुर्नद्दिश्रीलसंगलेचाविजदप्पलिनवेयमायुघः॥ यत्रेभयंकृत्त्वसोप्यमंगलः स्तु मंगलः
कुच्छ्रनकांतनेहिसा॥२१॥ एवं विस्मयप्राप्ताभिचारिसद्गुणैर्वरनिजेकाश्रयनागुणाश्रये॥ वद्रेरसर्वगुणे
रपदिव्यंरमास्त्रक्रंदनिवेपतसीपिते॥२२॥ तस्यासदेशाडपानीनवकंजमालीमायज्मथ्यप्रनवदृष्यगिरो
पत्तुष्टो॥ नस्याेनिभायनिकटेनउरः स्वधामसवीडहासविकसन्नयनेनयाता॥२३॥५॥ रामज्यो॥

शरणागतीनंपादौ नरेविजेकाश्रयसहृपाश्रयमयमेवार्थं अत्रतएवससेविनं किंचसर्वगुणैरगाश्रमादिभि
देवदिक्षिनहतमयभावः यत्र विस्मयमात्मारामतेनप्रमनिरपेक्षः न पायपाश्रिताश्रिमादिसिद्धीर्यथानोपेक्ष
ततथामास पिनोपेक्षेतनावृनेवचतन्मेवयाद्देकृतार्थस्या किमन्योप्राकृतेविनितमन्दहतवृतीनदेवाह॥२२॥
तस्यासदेशेकसनीयोननकेजमालेतियायतस्तुब्रहेशनीसमुपाणनुलीनस्यनिकटेनस्यकथंभूतमा।
लीमायनोपमयुवनःनेषारहृस्यस्पृविरागपन्नष्टावादितोकपंभूताश्रीः सवीडहासेनविकसन्नयनेनेनता।
स्यउरः स्वधामयानासतीकृतः श्रीनत्तमायानतस्याविमर्षः॥२३॥

१८

अत्रावानमिषेनो काम्भि रहदेये सुवक्तस्तस्याः स्यावेदद्वाविंत्या हतस्यारतिवि शिष्टाभूतयोविवायस्याः तस्याः त्रिजगा
तो जनस्याः श्रियः पद्मसद्म स्थिरकमप्य नावर्धयत् ॥ १४ ॥ नलिङ्गैर्विना प्रतिपादकैरवितथैर्यद्या यैः १५ चारुणीव

तस्याः श्रियः श्रिमगतोनभक्तोनन्यावैनोनिवा समस्त रोमस्तमं विभूतेः श्रीः स्याः प्रजाः स कस्तोननिरीत
तोनयत्रस्थितेयनसाथिपनी स्तिलोकान् १६ शारवतुर्थसदगनोवादिशनापशकलतः देवा जगानो
सस्तीतान्तसतोगायतामभूत् १७ असुरारोमिरोमुख्याः सर्वविस्तरस्तेनोविनेः दिविवि नये सविसला
लिंगेः प्राप्य वर्धिताः १८ श्रियाविलोकिताः देवाः सप्रजापतयः प्रजाः श्रीलादिशं रागसंपद्माले भिरे विर्ह
तिमरी १९ निःसत्वा लान्नपा राज द्विरुधागा गतत्रपाः यया चोपेत्तिताः सर्वे बभूवुर्दैवदानवाः २० यदा५ [illegible]
अथयामीद्वारुणी देवी कन्या कमललोचना असराजगृह्णतो वेहवेतमनेनते २१ अथोदधेर्मध्यमा
नात्काश्यपेयमतार्थिभिः उदतिष्ठन्महाराजपुरुषः परमाद्भुतः २२ दीर्घपीवरदोर्दण्डः कंबुग्रीवो
रुणलोचनः रूपमत्तः तरुणः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः २३ पीतवासा महोरस्कः सम्मृष्टमणिकुंड
[illegible] लः शोभित कुचितकेशांतः सुभगः सिंहविक्रमः २४ अमृतस्य पूर्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः सवै भ
गवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसंभवः २५ धन्वंतरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्या
सुराः सर्वे कलशं चामृताभृतं २६ लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाहरन् नीयमाने सुरैस्तस्मि
न्कलशेमृतभाजने २७ विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययुः इति तद्दैन्यमालोक्य भगवान्भृत्य
कामकृत् २८ ॥

वरुणादेवम्स्य दन्तनम्यासुरा २९ दीर्घपीवरदोर्दंडो यस्य कंबुग्रीवायस्य स्निग्धकुंचितः केशानामंतो
पियस्य ३१ । हर्वि । २९ दीक । ३२ । इत्यभाकृयत्नभागभोक्ता यस्य तेनाभ्यं तेपविष्णौ । ३४ ॥ ३५
२८ ॥ राम ॥

श्री
भाग.
टी.
८९

सिद्धाः देवानां परस्परं कलहो माभूदेनेन योगमायया सार्व्वभौमा यथा सिद्धा मिथतो मालिच तेषां हेति यो यः तदेवाह मिथ इति
र्मः कामः तत्र ज्ञानि चेतासि येषां ते वसमव सानां कलिरभूत् ॥ २४ ॥ उर्वु लानां नाभ्रौ घाश्र कान्तमा इ देवा इति हाभ्यां
ये देवाः तद्ध्येयाः ते न हतवः सांप्रत्काः तत्सकाया सोऽह ज्ञत्यर्थ नादित्ये यामिति वासम यासो यदेव सम फले तह ता
तथा च श्रुतिः आह्निकामाः सकमसीर विनिर्दिष्ट वन्मनाः ते क्र विज इति चन्द्र पव रात्रयति पे च भिः ॥ २५ ॥ टीका पूर्वे ४०

सहितय तस्मिन्नोर्थ्वः साधयिष्यति समाध्यतः सिद्धः कलिरसज्जेमां तदर्थे तथैव चेतसां ॥ २७ ॥ अहं पूर्वं ग्रहे स
र्वमन्वेन त्वमिति प्रसी ॥ २८ ॥ देवाः संभावमर्हति येन त्वया सहेतव ॥ समयवनाऽवे तस्मिन्ने मध्यमः सनातनः
इति सत्त्वाप्नुषि धन्ये देवेयाजातन मन्त्रीवाः ॥ उर्वुलाः प्रवला ज्ञानगृहीतकलशा तेऽ ॥ ४० ॥ यतस्मिन्नतेर
विलः सर्वोपायविदीश्वरः ॥ योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं ॥ ४१ ॥ प्रेक्षणीयोत्पलाभासं सर्वावय
वसुन्दरं ॥ समानकर्णाभरणं सकपोलोन्नसाननं ॥ ४२ ॥ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं ॥ मुखामो
दानुरक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ॥ ४३ ॥ बिभ्रत्सुकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकां ॥ सुग्रीवकंठाभ
रणं सुभुजांगदभूषितं ॥ ४४ ॥ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया ॥ कांच्या प्रविलसद्वल्गुचलच्चरण
नूपुरं ॥ ४५ ॥ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः ॥ दैत्ययूथपचेतःसु काममुद्दीपयन्मुहुः ॥ ४६ ॥

प्रेक्षणीयं च तदुत्पलवदाभासं सर्वे च अवयवैः सुन्दरं समानयोः कर्णयोराभरणं यस्मिन् तत्सदृशं ॥ ४२ ॥ शोभनग्रीवा
येन तत् कंठाभरणं यस्मिन् विरजाभ्यां भुजयोरंगदाभ्यां भूषितं ॥ ४४ ॥ विरजं निर्मलं अंबरं तेन संवीता वेष्टितं नितंबएव द्वीपो द्वि
र्जलान्तः तत्र शोभा यस्याः तया कांच्या मेखलया विलसत् वल्गु यथाभवति तथा चलतो नूपुरे यस्मिन् ॥ ४५ ॥
सव्रीडं स्मितं तेन सह विक्षिप्ता या कोपिताया भ्रुवस्तया विलासेन सहैव अवलोकितानि तैः दैत्ययूथपानां चेतःसु काममुद्दी

इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमेऽष्टमोऽध्यायः ८ नवमे मोहिनीवेषेण वञ्चयित्वासुरान् भार्गवेन तद्वृत्तेन देवेभ्योऽमृतं ददौ सुरेभ्यो दत्तमिति
यतेः १ अहोरूपमहो दर्पं यावत्स्तुतिः इति वदन्तः कान्तस्मितादिप्रकः २ महत्पीतवस्त्रो भवतीव ३ कस्यासि मम सुन्द
रक्रमस्वामिनः यतस्त्वं न कश्चित् कृष्णवर्णः इति त्वां त्वामसरादिभिरस्पृष्टं सर्वं न जानीमहे तिनूपितं जानीमपर
मु ॥ इति ते नाम मिदुत्यप्रकृज्ञातकन्या २

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुक उवाच ते न्योन्यतो सुराः स्वार्थं हस्तेनाक्षमक्रोशन्तः दस्यवो दिवि ते
दस्युधर्माणं आयान्तीं ददृशुः स्त्रियम् १ अहो रूपमहो धाम अहो अस्या नवं वयः १२ कान्तके ज्वलत्पाति
कृतो वा किं चिकीर्षसि कस्यासि वद वामोरु मथ्नतीव मनांसि नः ३ नैव वयममरैर्दैत्यैः सिद्धगन्धर्वचार
णैः नास्पृष्टपूर्वां जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभिः ४ नूनं त्वं विधिना सुभ्रूः प्रेषितासि शरीरिणां सर्वेन्द्रि
यमनः प्रीतिं विधातुं सघृणेन किम् ५ सा त्वं नः स्पर्धमानानामेकवस्तुनि मानिनि ज्ञातीनां बद्धवैराणां
शं विधत्स्व सुमध्यमे ६ वयं कश्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा
भवेत् ७ इत्युपामन्त्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः प्रहस्य रुचिरापाङ्गैर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्री
भगवानुवाच कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि सङ्गताः विश्वासं पण्डितो जातु कामिनीषु न याति हि
शालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं विचिन्वताम् १० श्रीशुकः
इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुराः जहसुर्भावगम्भीरं ददुश्चामृतभाजनम् ११ ॥ ॥ ॥

आस्तामिदं त्वद्दर्शनेनैव भाग्यं सम्पादितमित्याहुः नूनमिति सर्वेन्द्रियाणां मनसश्च प्रीतिं विधातुं सघृणेन किं प्रे
षितासि किं वा यद्रूपेणागतासि नैव नूनं प्रेषिता एव सुभ्रूः ५ भेदो विग्रहो यथा न भवेत् तथा ७ सङ्गताः प्रसक्ता
नाः ९ सुरद्विषः १० भावेन केनाप्यभिप्रायेण गम्भीरं यथा भवत्येवं जहसुः ॥ ॥ ॥ ॥

ईषल्लिसितेन शोभायस्याः तयामयाकृतंमानुबाष्पसाधुवाय यमभुपेन संबोकृतमनुहिं विभक्ते ।११। असारपुंशर्वाः देवसत्ताः प्रमाणमिधुयत्रामगात्रेतुः ।१२। यथेयजोधियसामीतिप्ररतस्यलदरोप्य रतेयत्रनिर्जितकुंडवासः स्वयंभुवाष्पा ।
स्ततसं शालिविषुतालमानेसवेदाश्रागगुषुकृशुसंविविस्तुः ।१५। भूपेरामोदितायासस्भीकृतायांशालयो अथनसांशालायाहेनरेंद्रसाकलशपातिरावि वेशाकथेभूतामीविथादाकनिष्टकरस्पकरणेविदिः कर

मिर

ततोगृहीत्वास्तनभाजनं हरिर्विभायईषल्लिसितशोभयागिरा। यथभुपेनकृषसाधुसाधुनाकृतंमधीयो विभजेसथासिमे ।१२। इसौयास्तनसयाअकमीसारपुंगवाः प्रमाणविदस्तस्यनतयेमन्वमं मतः ।१३। यथापजायवासासिपवि थायाहृतानितो कशोपुष्याविशपस्तर्वेषानगेगुरुमिषुचिताः ।१४ अथोयोषाकृतस्तानाङ्गत्वाचहरविधानन्नः दत्वा गोविप्रभूतस्पःकृतस्वस्त्ययनाहिनैः ।१५। आस्तृते
२न५ रम्यविष्टपरुरेपुदितिभिश्च । भूपामोदितशालायां जलायामालर्दीपकैः ।१६। जित्वानैवकरैआरु
रुशीदुकूलप्रोणीतसलेसगतिर्मदविहलावी । साकुमतीकनकन्पुरेविजिते
नकंअम्नीकलशाणिरवाविधुषा ।१७। नोश्रीसुरेखीकृतकलकुंडलचारुक
र्णीदासाकपोलवदनापरदेवताख्या । संवीस्पसंसमज़ुकृतविमत
वीतरोनदेवासराविगलितस्तनपट्टिकोना ।१८

भसद्दृशोसहहेमोऊरुयस्याःसाउशातकुंभनीय द्रुकूलेधसिंस्तेन श्रोणीतेदेनविशालया श्रोणपाङ्गलसामेराणा । तिर्यस्याः सापवानेकनभसद्दृशायोः ऊर्वोर्लसदुकुलेयस्याःसचासोश्रोणीतस्याहेवालसगतिश्रमदेनवि हलेअविशीयस्याः ।१७। नोश्रियःसरेखीकृतदेवासभाः सकुडंगकूः कथं भूतानकनकमयेकुंडलेयस्याः साचासौ।

२० चारवं कर्णादयो यस्याः साच विगलितोवि ८ स्तनप
रिकाया प्रतीयमाने ।१८

एवं तान्मोहयित्वा यत्कृतवांस्तदाह द्विभिः असुराणां सुधादानं सर्पाणां क्षीरदानमिव दुर्नयं अन्याय्यं मत्वा तां सुधां तेभ्यो न व्यभजत अयं भावः दैत्यैर्मदीयसाधुवाग्सर्वमनुमतमेव अतो मदक्रान्ते वानेव पाययिष्यामि किं चैतैर्यथान्यायं विभजस्वेत्युक्तेन चैतेभ्यो नामैव रूपेभ्यो दानमान्यायं अतस्तेभ्यः सुधां न दद्यामिति १९ पंक्तौ एष विविक्ताः कल्पयित्वा विधाय तां सुपंक्तिं पुरस्तेषु स्वेषु तन्संपातीयेष्वन्तो ह्यसुरानपि मनावरणार्थं एवोपवेशयामास २० उपसंचरैर्बहुमानप्रियवाक्यादिना तानतिक्रम्यातिक्रम्य गमनैः दूरस्थानपि देवान् २१ नयाकृतः स्नेहायैप्रस्त्रियाः स्त्रीविवादस्य

असुराणां सुधादानं सर्पाणामिव दुर्नयं मत्वा जातिस्पर्धानां नतामभजदच्युतः १९ कल्पयित्वा पृथक्पंक्तीरुभयेषां जगत्पतिः तांश्चोपवेशयामास स्वेषु स्वेषु च पंक्तिषु २० दैत्यान्गृहीतकलशो वंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्पाययामास जरामृत्युहरां सुधां २१ ते पालयंतः समयमसुराः स्वकृतं नृप तूष्णीमासन्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया २२ तस्यां कृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः बहुमानेन चाबद्धा नोचुः किंचन विप्रियं २३ देवलिंगप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यां च सूचितः २४ चक्रेण क्षुरधारेण जहार पिबतः शिरः हरिस्तस्य कबंधस्तु सुधयाप्लावितोऽपतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजो ग्रहमचीक्लृपत् यस्तु पर्वणि चंद्रार्कावभिधावति वैरधीः २६ ॥ टीका

जुगुप्सया २२ कृतातिप्रणयाः स्नेहायेत्यप्रणयापायेन कातरा भीताः एतेनान्कृपणाः पूर्वं किंचिन्मिथ्यैव तथा वात्सल्यप्रतीतर्षमिष्याद्विबहुमानेन च आबद्धानियमिताः समयपालनादिभिः सद्भिरेते कारणैः अप्रियं किंचिदपि नोचुः किंतु तूष्णीमासन् २३ देवपंक्तौ चंद्रार्कयोर्मध्ये प्रविष्टः सोममसृतमपिबत् २४ हरिस्तस्य शिरोजहार अप्लावितः असंस्पृष्टः २५ ग्रहत्वमचीक्लृपत् ग्रहत्वं चकार २६ ॥

हविर्भक्तानामेवोपमाः फलंतिनाम्ये यामिति एवमाख्यातुनात तात्पर्यमाह एवमितिसमाद्देशाद्यो ये षां हेतुर्भेदरादिः
अर्थः सत्त्वे देविर्मुवीरवादि विविधः कला फलकेषां विज्ञातेकेषांचिदेतिवेचिवेयेषांनेफलं वे शम्यवं तावभुङ्क्ते
यर्थः तद्वाहनत्रतेषुयस्य पादपंकजरजः श्रयणादेवा अमरतनफलमापुः सएवं वेसव्याद्रसर्थः यन्नदीनिमसेवा
थात एतदेवोपपादयति ॥२०॥ यदिति प्रसनः प्राणाः वसवश्चन प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु त्वभिर्यं युज्येन प्रपन्नतेदे
हायपर्यन्क्रियते इत्यर्थः तदसद्यर्थं भवति कुतः सर्वस्मात् भेदाश्रयत्वात् आत्मानि पेवनवत् नेवप्राणादि

पीतश्चासे स्ते तेद्देवैर्भर्गो लोकभावनः। पद्मपत्राभसेवंद्राणां स्वरूपं जगृहे हरिः ॥२३॥ एवं सत्त्वा तरनाणाः
समदेशाकालहेत्वर्थकर्मसमन्यो पिफलेविकल्पाः ॥तन्त्रास्तं सत्त्वगुणाः फलमंजसा पुरुषमात्पंकज
रजः श्रयणाः मदेष्याः ॥२५॥ यद्युज्यते सवसु सकर्ममनो वचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात
तेनैव सज्जतियत्क्रियते पृथक्त्वात् सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् ॥२५॥ इति श्रीभागवते ऽष्टम
स्कंधे नवमोध्यायः ॥९॥ श्रीशुक उवाच इति दानवदैतेयाभाविदन्नमृतं नृप। युक्ताः कर्मणि यत्ताश्चवासु
देवपराङ्मुखाः ॥१॥ साधयित्वामृतं राजन्पाययित्वा स्वकान्सुरान्। पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवा
हनः ॥२॥ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दितिनंदनाः। अमृष्यमाणा उत्पेतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ॥३॥ २

भिन्नीभ्यो देहेभ्यो न यत्क्रियते इत्यर्थः तत्रु सत्काद्यफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वात्मगतत्वात् तत्रह
ष्टान्तः यथा तरोर्मूलनिषेचनं यच्चपुष्टा सर्वस्य स्कंधशाखादेरपि भवतीति यदा स्यात् सोऽयं पवन्योऽपृथक्त्वं यथा लोच
भेदद्दृष्ट्यादेहाद्युद्देशान यत्क्रियते तदसत् अपृथक्त्वं यथा लोचे सर्वस्य स्थाने देवतेष्ववच्चयत्क्रियते तत्सद्भवतीति
दोषसमानं ॥२५॥ इति श्री॰ भा॰ अष्टमे नवमः ९ दशमे सत्सरादैत्यानां चंद्रेतम्प्युद्धेत्सनैः देवमायाविमलं शुदेवा वि

राणः संग्रामश्चदन्वतः सनु इस्सलीवेवभूव ॥५॥ अन्योन्यं समासघनित्रः ॥८॥ विवधुजवृत्तादिभिश्च वीराणां मालाभिश्च
सचिभिर्द्दिवदानववीराणां भुजिष्याद सोमालाभिः सायवाविवरेजतरिति च तर्ण मन्वयभूमादो मिरितिवासि

नामान्युरघाट यूनुस्तिधथ्या प्रार्थायध्या वन्लं ॥म॥

ततः स्तुवगणाः सर्वे स्वयथापीनये वितः प्रतिसं युयुधुः शूरेस्तैर्नाना यायुधायाणा ॥४॥ तत्रदेवास्तवोना
मरराः परमदारुणाः ॥ रोदसुदन्वनोरां स्तुमुलो लोमहर्षणः ॥५॥ नजान्योमे सपत्नास्ते संरब्धमनसो
रणे ॥ मामासा यामिमिर्वाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ॥८॥ पोपर्वभस्टंसानांभेवीर्द्धिकलं नामस्तान् ॥ हस्म
वरथ्यपत्नीनांनदेनानिःस्वनोभवत् ॥१०॥ रथिनोरथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः ॥ हयाहयैरिभाश्चे
भैः समसज्जन्त संयुगे ॥८॥ उष्टेः केचिद्दिभैः केचिद्रथैर्युयुधुः खरैः ॥ केचिद्गौर्भस्गैर्जग्मृर्ले टीपिभिर्द्द
रिभिर्भटाः ॥४॥ गृध्रैः कंकैर्वकैश्येनैः पणनुभासैस्तिमिंगिलैः ॥ पारभैर्महिषैः खङ्गैः गोवृषैर्गवयारुणैः ॥१०॥
शिवाभिराखुभिःक्रकिवनकलासैः पार्वोर्नरैः ॥ वस्तैरेकेकृत्समृगैः हंसैर्वमेव सूकरैः ॥११॥ अन्येजल
स्थलखगैः सत्वैर्विकृतविग्रहैः ॥ सेनयो रुभयो राजन्नविविश्याग्रतो ग्रतः ॥१२॥ चित्रध्वजपटैराजत्रा
तपत्रैः सितामलैः ॥ महार्हैर्वज्रदंडैर्व्यजनैर्बर्हिचामरैः ॥१३॥ वातोद्धृतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषितैः ॥ सैं
स्फुरद्भिर्विशदैः शस्त्रैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः ॥१४॥ देवदानववीराणां ध्वजिन्यौ पांडुनंदन ॥ रेजतुर्वीरमा
लाभिर्यादसामिव सागरौ ॥१५॥ वैरोचनो बलिः संख्ये सोऽसुराणां चमूपतिः ॥ यानं वैहायसं नाम का
मगं मयनिर्मितं ॥१६॥ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वाश्चर्यमयं प्रभो ॥ अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनं ॥१७॥

तैरसमलेरातपत्रैस्सुवाहेस्सुयामरैस्युव्यंजनैस्सु ॥१८॥ वातेनोद्धृतैरुत्तरैरुष्णीषैरुस्सीविस्सु स्सूर्यरश्मिभिः सतनर्स
स्फुरद्भिः ॥१४॥ सर्वेदीका ॥१५॥ असुराणां चमूः तस्याः पतिः सवल्लियनिमा स्थितः ॥१८॥ ७ ॥

श्री· भाग· टी· २?

उदयेऽदयगिरिशिखरस्थः वेदरवविरेनेदतिग्या गामन्वयः १८ सर्वं तिथ्र सकालानि यस्मिन्त्रितिस्थ्याससाद्ग्रंथे २५
नानावाहनादीनि येयानिदेवाश्रसवांस्त्र मिथोऽश्रयुः २९ पूर्वंटीका ३० हंहालेवाहस्थ्रयोधेतिसप्तभिः श्रस

आस्थितस्तन्दिशामा गृहे सर्वानीकाधिपैर्वृतः वालयजनकुशयैरेतेचेंद्रश्वोदये १८ तस्यासन्नर्वतोया
नैर्ऋत्यानापनयोस्तथा नसाचिः श्रावणोवातोविप्रविज्रियोस्तथा १९ हिमूर्धा कालनाभो प्रहेतिहेति
विल्वलः शाकुनिर्धृतिसंतापो वज्रदंष्ट्रो विरोचनः २० हयग्रीवः शंकुशिराः कपिलोमेत्युत्तमभिः तारकः
नमो५ चक्रदृक्शुंभोनिसुंभोजंभउत्कलः २१ अरिष्टोरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिपः अन्येपौलोमकाले
याश्चनाकृतवादयः २२ अलब्धभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः सर्वएते रणमुखे बहुशो निर्जि २५
तामराः २३ सिंहनादविमुंचंतः शंखान्दध्मुर्महारवान् दृष्ट्वा सपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितोभृशं २४
शुभ्र ४? ऐरावतं दिक्करिणमारूढः शोभितेस्वराट् यथा स्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः २५ तस्या
सन्सर्वतोदेवा नानावाहध्वजायुधाः लोकपालाः सहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः २६ तेन्योन्यमभि
संसृत्य क्षिपंतो नामभिर्मिथः आह्वयंतो विशंतोग्रेयुयुधुर्द्वन्द्वयोधिनः २७ युयुधे बलिरिंद्रेण तार
केण गुहोपिच वरुणो हेतिनायुध्यन्मित्रो राजन्प्रहेतिना २८ यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मये
नच शंबरो युयुधे त्वष्ट्रा सवित्रा तु विरोचनः २९ अपराजितेन नमुचिरश्विनौ वृषपर्वणा देवः
लिस्तौ तेदैवा वाणज्येष्ठाः शतेन च ३० राहुणा च तथा सोमः पुलोम्ना युयुधेऽनिलः निशुंभशुंभयोर्देवी
भद्रकाली तरस्विनी ३१ ॥

तत्रआसामतुष्टप्यतेमर्थः ३८ सू यैपवपवशोतनवलिस्तैः वालोज्येष्ठोयेषां ते ३०
निसुंभसंभाभ्यां देवी भद्रकाली ३१ रामजी ॥ २२

शरो हंतौ प्यरोहाः नैः सहितामुंने च वाहाः एवं न केवलं गजादयः कः कुर्वंभूताः निकृतावाहद्वयोये च लिङ्गानि भुजा
दीनि येषां ते सां देवादीनां पदाघातैर ग्रा शेषचूर्णीनाद यो यत्र इगाभूमि रुधितोवर रर्दिशः स्व युमणि वसूर्य हाद
यस्तदेव स्वादेमे वर्तनकथंभूतादस्त स्तुतिभिः रक्तस्तरौ परिमृता स्तिकान यद्दापनि स्तवनादेतो संवर्तनमा वे

त्वथा कपिमत्तु जैवेन महिषेणापि भावसः ३ त्वलः सह वानापि ब्रह्मपुत्रैव विंदम ३६ कामदेवेन दुर्मर्षेण
न्कलोमात्वभिःसार्द्धं हूहुस्तित्स्तु प्राणमानकेणाशनेश्वरः ३७ मरुतो पानकं च वे कालेये वंसवोम
राः विश्वेदेवास्तपोलोंकिगो यवः तीदाशारामितो मदैः ३५ भुजं डिभिस्व कगदार्हियदि सः प न्तु त्स्तु
कैः आसमर स्व ये रपि निशितशभल्लैः परिघैः समुद्गरैः समिडिपाले च शिरांसि चिच्छिदुः ३८ गजास्त्व
वेगाः सरथाः पदातयः सा केह बाहु विविधा विखंडिताः निकृत्तवाहू रुशिरो ध्वजोच्चयः छिन्नध्वजेषा
सततच सुषमा ३० ते यापदाग्रातरथांगचूर्णितादा सो थुनाउत्व णाउमि तस्तदा रेणार्दिशः संघ
मणिश्चकादय त्वावर्तनास्त स्तुतिभिः परिस्रुतः ३८ शिरोभिरुत्कृत किरीटकुंडलैः संरंभरक्तैः
विदष्टदच्छदैः महाभुजाः साभरणैः सहायुधैः सा प्रास्तृता भूः करभोरुभिर्विभौ ३९ कबंधास्तत्र वा
मेत्वः पतितस्वशिरोक्षिभिः उद्यतायुधदोर्दंडैराधावंतो भटान्मृधे ४० ॥
+२ मेरुदाः कोधवशैः सह ३४ तएव माजोवसुरा सर्वं द्वाद्वंद्वेन संहत्य च युध्यमानाः अन्योन्यमाभा
घविजयुर्ब्रह्मजस्य ++

कुः रक्तधाराणां तवर्धितकुलना त्रिपर्वाः प्रथमं तयावेगेणोर्विशीर्णाः ३१ दीकार
वं ३८ शिरोभिर्मस्ता भुजैश्च कुर्वन्संरंभरक्त भिस्साणाभूः प्रकर्षेणास्तृतानासतीव भाकथंभूतैः शिरोभिरुद्ध
तानि किरीटानि कुंडलानि च येभ्यः संरंभेण कोपेन रक्तैः पविदष्टाः दन्तच्छदाओष्ठा येषु तैः ३९ पतितानि या
निस्व शिरांसि तैर्वीक्षितिभिः पश्यंतः उद्यतानि शास्त्रा युधानि येषां दोर्दंडानि [illegible] ४० ॥

श्री· भा·पु· टी· २३

व्याहान्तैरावतमपदस्तकान्‌ आरोहंगजवंलात्वे श्रार्दयतत्रिवाध ४३ दुर्मर्षः प्रसहनोबलिः ४४ टंकवमीदवा
ग्रैः शिखरैःसहिताः ४८ स्तनयित्नवञ्रघोगाशन्मचुतिमन्मेघः ४९ अथाकुआर्षेः अथाकुआर्षेः सौदिम

बलिर्महेंद्रंदशभिस्त्रिभिरैरावतं शरैः चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकेनारोहमार्दयत ४३ सतानापततः
शक्रःतावद्भिः शीघ्रविक्रमः चिच्छेदनिशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ४४ तस्यकर्मोत्तमंवीक्ष्य दुर्मर्षः
शक्तिमाददे तांज्वलंतीमहोल्कांभांहस्तस्थामच्छिनद्धरिः ४५ ततः शूलंततः प्रासंततस्तोमरम
ष्टयः यद्यच्छस्त्रंसमादद्यात्सर्वंतदच्छिनद्विभुः ४६ ससर्जाथासुरीमायां सोंतर्धानगतोसुरः त
तः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरिप्रभोः ४७ ततोनिपेतुस्तरवोदह्यमानादवाग्निना शिलाःस
टंकशिखराः चूर्णयंत्योद्विषद्बलं ४८ महोरगाः समुत्पेतुःदंदशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्र
वराहाश्चमर्दयंतोमहागजान्‌ ४९ यातुधान्यश्चशतशः शूलहस्ताविवाससः छिंधिभिंधीति
वादिन्यस्तथारक्षोगणाः प्रभो ५० ततोमहाघनाव्योम्निगंभीरपरुषस्वनाः अंगारान्मुमुचुर्वा
तैराहतास्तनयित्नवः ५१ सृष्टोदैत्येनसुमहान्वह्निः श्वसनसारथिः सांवर्तकइवात्युग्रोविबुध
ध्वजिनींमथाक्षत् ५२ ततः समुद्रउद्वेलःसर्वतःप्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीष
णः ५३ एवंदैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः सृज्यमानासुमायासुविषेदुःसुरसैनिकाः ५४
नतत्प्रतिविधिंयत्रविदुरिंद्रादयोनृप ध्यातः प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्वभावनः ५५ ॥ ॥

र्षः ५० इद्भिस्तैरंग्नैरत्वैर्तस्त्रभीषणः ५१ एवमन्येश्चदैत्यैः सृज्यमानासु ५२ यत्रयदानदातैः ध्यातःस

सप्तम स्कं २३

अष्टायुधयुक्ता बाहवो यस्य श्रीकौस्तुभश्च अनर्घ्यकिरीटं च कुण्डले च उल्लसन्ति श्रीकौस्तुभादीनि यस्मिन् ५४ असुरा
णां कूटकर्मभिर्जाता द्विप्रयोगाः तस्मात्ताः किं नासदित्याह हरेः स्मृतिरेव सर्वासां विपदां विमोक्षणात् कृपा किमुत हरेः
प्रवेशस्यार्थः ५५ इभारिवाहः सिंहवाहः अरिणा त्रिनेत्रलीलयैव तज्जहीत्वा प्रहृतनदद्धन ५६ हेमपयस चक्रे

ततः सुपर्णांसकृताङ्घ्रिपल्लवः पिशङ्गवासा नवकञ्जलोचनः अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभा
नर्घ्यकिरीटकुण्डलः ५४ तस्मिन्प्रविष्टेऽसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिना महीयसः स्वप्नो यथा हि
प्रतिबोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणम् ५५ दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूल
महिनोदथ कालनेमिः तल्लीलया गरुडमूर्ध्नि पतद्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप सवाहमरिं त्र्यधीशः ५६
माली सुमाल्यतिबलौ युधि पेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तं आहत्य तिग्मगदयाहनदण्ड
जेन्द्रं तावच्छिरोऽच्छिनदरेर्नदतोऽरिणाद्यः ५७ इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे दशमोध्यायः १० श्रीशुक
अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्य पुंसः परयानुकम्पया जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयस्तांस्तान्
रणे यैरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति
चुक्रुशुः २ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृत्य पुरःस्थितं मनस्विनं सुसम्पन्नं विचरन्तं महामृधे ३
नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि जित्वा बालान्निबद्धाक्षान्नटो हरति तद्धनं ४ आरुरुक्षन्ति
मायाभिरुत्सिसृप्सन्ति ये दिवं तान्दस्यून्विधुनोम्यज्ञान्पूर्वस्माच्च पदादधः ५ ॥ ॥ ॥

णा कृत्तशिरसौ पेततुः तं तथाभूतमपि आहत्य संक्रुद्धं अण्डजेन्द्रं गरुडं समहनत तं हन्तुं गदा ... आयः
हरेः ५७ इति अष्टमे दशमः १० एकादशेऽत्र देवैः पुनर्दैत्यानां निपातनं नारदः देवान्वारयन् क्रोधमुक्तान् दैत्यान्
जीवयत् उदयच्छदुद्यमे २ निबद्धान्यक्षाणि यैः तान् बालान् जित्वा नटः कपटैः हरति यथा तेषां धनं हरा

रतिहिं सिताः

आरुरुक्षन्तं निरस्य नामसिकं तिर्यक्तवलिस्तं पातिऊलं व्यथितमसिकं तिओसमिहतीक्ष्णः । प्रयो विभुनोमि पातयामि ५ कालरशनं कालवशं जगत्प्रतीक्षन्ते तत्र एवं विवेके सति यूयमपण्डिता अनिपुणाः । ७ । ततश्च को निजयादावात्मनेऽस्मा

सोऽहं दुर्मायिनस्तेऽद्य वज्रेण शतपर्वणा । शिरो हरिष्ये मन्दात्मन्घटस्व ज्ञातिभिः सह ।६। बलिरुवाच । सं-
ग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्मणाम् । कीर्तिर्जयोऽजयो मृत्युः सर्वेषां स्युरनुक्रमात् ।७। तदिदं का-
लरशनं जगत्पश्यन्ति सूरयः । न हृष्यन्ति न शोचन्ति तत्र यूयमपण्डिताः ।८। न वयं मन्यमानानामात्मानं
तत्र साधनम् । गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताडनाः ।९। श्रीशुक उवाच । इत्याक्षिप्य विभुं वीरो नारा-
चैर्वीरमर्दनः । आकर्णपूर्णैरहनदाक्षेपैराह तं पुनः ।१०। एवं निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना । ना- किं
मृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः ।११। प्राहरत्कुलिशं तस्मा अमोघं परमर्दनः । सयानो न्यपतद्भूमौ छि-
न्नपक्ष इवाचलः ।१२। सखायं पतितं दृष्ट्वा जम्भो बलिसखः सुहृत् । अभ्ययात्सौहृदं सख्युर्हतस्यापि
समाचरन् ।१३। स सिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा । जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः । १४
गदाप्रहारव्यथितो भृशं विह्वलितो गजः । जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं परमं ययौ ।१५। ततो
रथो मातलिना हरिभिर्दशशतैर्वृतः । आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः ।१६। तस्य तत्पू-
जयन्कर्म यन्तुर्दानवसत्तमः । शूलेन ज्वलता तं तु स्मयमानोऽहनन्मृधे ।१७। सेहे रुजं सुदुर्मर्षां सत्त्वमा-
लम्ब्य मातलिः । इन्द्रो जम्भस्य संक्रुद्धो वज्रेणापाहरच्छिरः ।१८। जम्भं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नार-
दादृषेः । नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः ।१९। ॥

धनं मन्यमानानां वो गिरो युष्माकं गृह्णीमः मर्मस्य ताडनं यासु ताः । ९ । विभुं सिंहं । १० । तोत्रं अङ्कुशः ॥ स यानः सवि-
मानसहितः । १२ । नमुचिर्बलः पाकश्चेति त्रय आजग्मुः त्वया पृथक् आगमनाद् १९ ॥ ११ ॥ ॥

हरीनितिविभिः हर्यश्वसेस्स्सनाबद्दिदशभिःशतैः २१ आस्त्यइदंविद्धा २३ प्रविक्कालीनसूर्यं २४ वाणिकथया
वाताजाः भिन्नानोर्थयातभिन्नावइत्यर्थः २५ नराघाङ्किद्रः आद्यादिमेहितोविनिर्गतः अग्रणी सारथिः २६ शो

वधोभिः पञ्चभिर्विद्धमर्दयंतोस्यमर्मसु शरैश्चवाकिरन्नेषभानौरमिरिवपर्वतं २७ हरीन्द्रश्वशतान्याजौ
हयस्यसवलःशरैः तावद्भिर्दयामासयुगपल्लघुहस्तवत् २८ शतान्यथोमातलिप्राकारयत्तथावय
वै पृथक् सकलंयानमेवात्मनातद्भुतमभूद्गणे २२ नमुचिःपंचदशभिःस्वर्णपुंखैर्महेषुभिः आ
हत्यचनदत्संख्येसतोयइवतोयदः २३ सर्वतःशरवृन्देनशक्रःसवथसारथिः छादयामासवस्तूराः
शरःसूर्यइवाम्बुदः २४ असंतयंतस्तमसीनविद्धलोविचुकुशुर्देवगणाःसहानुगाः अनाथकाः
शत्रुवलेननिर्जितावणिकप्यामिन्नभवायथार्णवे २५ ततःतुरासाडिषुवद्धपंजरःदिनिर्गतःसा
श्वरथध्वजोग्रणीः वभौदिशःखंपृथिवीवराचयस्वतेजसाभ्रयईरवत्पातमिव २६ निरीक्ष्यपूतनो
देवःपरेरभ्यार्दितांरणे दधयद्धदिविषंदंतवज्रंवज्रथरोरुषा २७ सतेनेवाष्टधारेणशिरसीवल
पाकयोः ज्ञातीनांपश्यतांराजनुज्जहारजनयन्भयं २८ नमुचिस्तद्वधंदृष्ट्वाशोकामर्षरुषान्वितः
जिघांसुरिंद्रंनृपतेचकारपरमोद्यमं २९ अश्मसारमयंशूलंघंटावद्धेमभूषणं अशस्त्रोभ्यद्रवा
त्क्रुद्धोहतोसीतिवितर्जयन् ३० प्राहिणोद्देवराजायनिनदन्मृगराडिव ३१ तदापतद्गगनतले
महाजवंविचिच्छिदहरिरिषुभिःसहस्रधा तमाहनन्नृपकुलिशेनकंधरेरुषान्वितःत्रिदशपतिः
शिरोहरन् ३२ तेनास्यहिंत्वचमपिवज्रऊर्जितोविभेदयः सयतिनोजभेवितः तदद्भुतंपरमतिवी
र्यवृत्रभित्तिरस्कृतोनमुचिशिरोधरत्वचा ३३ ॥

काममर्षाभ्यांशुक्रयारुषाक्रोधेनान्वितः २९ घंटावद्धंदामभिर्युक्तं ३० अतीवीर्यवृत्रंभिनत्तीतितथा ३२ ॥

पतत्रैः पतत्रैः ३४ सप्तमयंवीर्यदिक्‌तन्वान्तपः स्वंतूरः सयेनब्रह्मणमयाविपाटितः ३५ ब्रह्मतेजः दधीचः साम र्थ्यं ३९ आर्द्रप्रस्कान्न ४० मत्सर्वविति ४० उभयात्मन्वमवाक नेत्रशैरगच्छाईंगफेनेनतथा चक्रतिः अपां

तस्माद्विंद्रो विभक्त्वोर्वज्रः प्रतिहतोऽयतः किमिदंदैवयोगेनभूतंलोकविमोहनं ३३ येनमेपूर्वमद्रीणां पक्षच्छेदःप्रजात्यये कृतानिविशताभेदैः पतत्रैः पततांभुवि ३४ तपःसारमयंत्वाष्ट्रं वृत्रोयेनविपाटितः अन्येचापिबलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षतत्वचः ३५ सोयंप्रतिहतोवज्रोमयामुक्तोसुरेऽल्पके नाहंतदाददेदंड ब्रह्मतेजोप्यकारणं ३६ इतिशक्रंविषीदंतमाहवाग्गशरीरिणी नायंशुष्कैरथोनार्द्रैर्वधमर्हतिदानवः ३७ मयासैस्मैयद्वरोदत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः अतोन्यश्चिंतनीयस्तेउपायोमघवन्रिपोः ३८ तांदैवींगिरमाकर्ण्यमघवान्सुसमाहितः ध्यायन्फेनमथापश्यदुपायमुभयात्मकं ३९ नशुष्केणनचार्द्रेणजहारनमुचेःशिरः तंतुष्टुवुर्मुनिगणामाल्यैश्चावकिरन्विभुं ४० गंधर्वमुख्योजगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयोनेदुर्नर्तक्योननृतुर्मुदा ४१ अन्येप्येवंप्रतिद्वंद्वान्वायुवह्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणोयथा ४२ ब्रह्मणाप्रेषितोदेवान्देवर्षिर्नारदोनृप वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयं ४३ नारदः भवद्भिरमृतंप्राप्तंनारायणभुजाश्रयैः श्रियासमेधिताः सर्वउपारमतविग्रहात् ४४ श्रीशुकः संयम्यमन्युसंरंभंमानयंतोमुनेर्वचः उपगीयमानानुचरैर्ययुः सर्वेत्रिविष्टपं ४५ येवशिष्टारणेतस्मिन्नारदानुमतेनते बलिंविपन्नमादायअस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशनाजीवयामाससंजीवन्यास्वविद्य

फेनेनतथाचक्रतिः अपांफेनेननमुचेःशिरइंद्रोऽप्रवर्तयत इति ४० अनुचरैरुपगीयमानाः सर्वेऽपि उप गीयमानानुचरैः सहैतिवा ४५ अविनष्टाअवयवायेषां विद्यमानाशिरोधरायेषां तान् ४६ अस्मापत्ताविप्रुनः

श्री भा स्कं ८ २५

[illegible]

भागवतपुराण स्कं ८ २५

इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे एकादशः ॥११॥ द्वादशे मोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकं । भवं संमोहयामास हरिः स्वानवसान्वयत ॥ असस्वनसरा विस्तामायया न तद्गतं ॥ इति वक्ष्ये महादेवमोहाय रूपमपरं तेन हरिः मोहयामास यदि तीदृशमस्याय वासितं चेतःरूपदर्शनाय विज्ञप्तवान् इत्याह ॥ १ ॥ सोम या उमया सह त्वमिति महामाया विनिर्भय मत्स्यवेनहि किमु किंचित् इति २ मातामिवव हस्यैये परमकौतूहलेन दर्शनाय नाइत्यर्थः सर्वोच्चयन्त्सितति ॥ ३ ॥ देवदेवकृता हे देवानां देव इम नतआह हे जगद्व्यापिस्तत्त्वतः हे जगन्मयन हि कि प्रधानेन हे जगदीशा तस्य उ तः तत्रा हसर्वेषामपि त्वहेतुः

अ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥११॥ बादरायणिरुवाच । वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रूपेण दानवान् । मोहयित्वा सुरगणान्हरिः सोममपाययत् ॥१॥ वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः । सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः ॥२॥ सभाजितो भगवता सादरं सोमया भवः । सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन्हरिं ॥३॥ महादेव उवाच देवदेव जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ॥४॥ आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः । यतोऽव्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान् ॥५॥ तवैव चरणाम्भोजं श्रेयस्कामा निराशिषः । विसृज्योभयतः संगं मुनयः समुपासते ॥६॥ त्वं ब्रह्म पूर्णममृतं विगुणं विशोकमानन्दमात्रमविकारमनन्यदन्यत् । विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानां

स्वतरैश्वर आत्मत्वात्तत्तज्जडं प्रधानं त्वं मि मर्थः ॥४॥ न तु जगता व्याप्तत्वात्कथं जगतस्तत्त्वमादिनासम्बन्धेन कथमाद्यत्वेन च समाप्तिकिंनिष्पातत्त्वत्वेनहि माह आद्यन्तौ मध्यं च अस्य जगतो ब्रह्मणो भवंति असत्य ब्रह्मयस्य तत्त्विद्यापि तत्सत्यानि न सति यच्च ब्रह्म इदं कार्यमन्यदहं प्रथमकारणमन्दहं एव द्विभेदयं ब्रह्म तत्त्वमोक्ष चतत्वा नं चचिद्रूपं भवान् अतो न तत्वविकारादिदोषकेन मर्थः ॥५॥ न त्वेवं भूतत्वे सुमुक्षूणां माचारः प्रमाणं इत्याह तवैवेति उभयतः इहामुत्र च संसर्गं समस्का ॥६॥ न नु ब्रह्मैव चेदहं तत्र संगोदासीतस्य मम चरणाम्भोजोपास

श्री॰ भाग॰ टी॰ २९

नयाकिं ते यां न वाहं त्वमिति तत्रान्तेपि त्वं नास्यं तत्रुदासीनः किंतु विश्वप्रपंचस्योदयादीनां हेतुः न तु पाधीनाभासानां जी-
वानाभीश्वरश्च न तत्फलदाता तर्हि किं राजादिवत्कृपापापे तयोः स्वकेभ्यः फलंददासि नहि नहि अनपेक्षपूर्वत्वेन हि
किंसीश्वरत्वेन न तत्राहं तेरात्मभिः न फलदानार्थीमपेक्षसे इति तद्वत्तः तस्य भावः तदपेक्षानानयाश्रयपेक्षत्वमेव दृश्या-
यिन् नन्वीयब्रह्मत्वविशिनष्टि सुरासुरस्तेन स्वस्वस्वेल तत्र एवाप्युमाह अविकारं नियमनादसाक्षेचश्चतः विशोकं ता-
न्तु तः त्रिगुणा किंच अनन्यत् न विद्यते अस्य यस्मात् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपि निरपेक्षत्वमित्यर्थः तर्हि सर्वात्मक-
त्वेन तद्विकारप्रसंगोऽवीरस्वाह अनंत मवतीत्यनिविकं चकारणत्वात् नेत्यत्र भूतस्य खात्मकब्रह्मस्वरूपस्य

एकेर

एकः त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः अज्ञानतस्त्वयि जनैर्विहितो विक-
ल्पो यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥ त्वां ब्रह्म केचिदवयन्त्युत धर्ममेके एके परं सदसतोः पुरुषं
परेशं ॥ अन्येवयंति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरुषमव्ययमात्मतन्त्रं ९ ॥

तवाप्यपेक्षास्ति अतः केवलं भक्तानुग्रहार्थमेव तत्त्वं सर्वेन स्वार्थमित्यर्थः ॥ २७ ॥ अनन्यत्वमस्यत्वं चैकस्य कृतं इत्या-
शंक्य दृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यकारणात्मकं द्वयमद्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृतं कुंडलादिरूपं द्वय-
मकृतं च केवलमद्वयं स्वर्णमिवैकमेव तद्वदेवेह न वस्तु भेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिस्तत्राह अज्ञा-
नतः इति कुतः यस्मान्निरुपाधिकस्य तव तावत् गुणोपाधिकोभेदो नास्ति ॥ २८ ॥ अत एव त्वां वक्ष्याव णीं वर्तितस्य
तस्य केचिन्न जानंतीत्याह द्वाभ्यां त्वां ब्रह्म वेदांतिनो वदंति मन्यते त्वां धर्मं धर्ममीमांसका मन्यंते प्रकृतिपुरुषयो
परं पुमांसं सांख्याः विमलोत्कर्षिणी ज्ञानक्रिया योगा प्रह्वीसत्येशपदानां नवशक्तिस्तद्वाने मेवं नवशक्तियुक्तं परं पाव

२९

परा पूर्वं सृष्टसर्गाः सज्जयोगेन सृष्टाऽऽदिपितेन त्वया विविधचित्रं विश्वमपि खलु नन्वतो नेजानंति किंपुनस्त्वां हे ईशान
अभ्रंशादेः जननमसत्तमसंचष्टतेऽस्मादितिसुयोग्यतेन जानेनीति किंस्तुवकथ्यं ११ किंतत्वं सर्वजानासीत्याह स त्वं सर्वेऽस्तुव सेन्ते
व्यामोहित्वा नाविकिं न त्वं सर्वसमीहितं सबहूतं अदः स्थितिजन्मनाशं अस्माद्गतो जन्मादिभूतानामीहितं जग
तो भवबंधं च मोक्षं च व्यामोहं तेन ता चराचरं वायुर्देह जानं त्वं च यथा वायुरा विशति तं च्याकेथ्य मवरुंत्से तदा

नाहं परायुर्ऋषयो न मरीचिमुख्या जानंति यद्विरचितं खलु सत्वसर्गाः। यन्मायया मुषितचेतस ईश
दैत्यमर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः १० स त्वं समीहितमदः स्थितिजन्मनाशं भूतेहितं च जगतो भ
वबंधमोक्षौ। वायुर्यथा विशति खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतयावगमोऽवरुंत्से ११ अवतारा म
मध यादृष्टा रममाणस्य ते गुणैः। सोऽहं तद्द्रष्टुमिच्छामि यत्ते योषिद्वपुर्धृतं १२ येन संमोहिता दैत्याः पायि
ताश्चामृतं सुराः। तद्दिदृक्षव आयाताः परं कौतूहलं हि नः १३ श्रीशुकः। एवमभ्यर्थितो विष्णु
र्भगवान् शूलपाणिना। प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभाषत १४ कौतूहलाय दैत्यानां योषि
द्वेषो मया धृतः। पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने १५ तत्तेऽहं दर्शयिष्यामि दिदृक्षोः सुर
सत्तम। कामिनां बहु मंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं १६ इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवांतरधीयत। सर्वत
होर श्चारयंश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया १७ ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं विचित्रपुष्पारुणपल्लवद्रुमे। विक्री
डतीं कंदुकलीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलाम् १८

त्मकतया तत्स्पर्शस्पात्मतयेत्यर्थः। आत्मनेहेतुरवगमः ज्ञानरूपइति ११ एवं स्तुत्वा प्रस्तुतं विज्ञापयति भ
वतारा इति द्वाभ्यां १२ सुरकार्याणि योषितं दृष्टेयाभविष्यं तीतिमप्यताश्रयं भावः अवशेषतावदुत्संतान्ते त्वा
नेचयित्वा स्वभावमतं देवानेचेवं वेषस्प दृष्यानं तेषाकलं सुचितं अतो वचन मोहनादिसारे कामिनीरूपेनया
दर्शनमिति १५ तद्रूपं दर्शयिष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयो यस्मात् १६ विचित्राणि पुष्पाणि अरुणाः प

सिव केलइक तेजवर्ध केमरिहतेमितं वेमरवलाय
स्यामा ॥८

श्री॰ भाग॰ टी॰ २३

एतत्कंडुकलीलार्थेन आवर्तनोद्वर्तनेन मनोरमे नतायाः कंपितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहाराणां ओरुभारैः प्रतिपदं स्त
योऽपुष्पमाना सेवचलमध्यमिवप्रवालं बलोकलनेन स्ततां नयंती ॥ १९ ॥ दिग्भ्रमतः कंडुकस्य चापलेन चलैः
भ्रूयां प्रादिशतार आयतचलेलोचने तस्याः सकर्णास्याविभ्राजि तकुंडलतामासमुल्लसंतौ कपोलौ नाम्यां चुनो
लालके सुखमंडितमानन यस्याः ॥ २० ॥ मनस्यतीव ध्वनीजगा हिंसोरुयंती ॥ २१ ॥ तां वीक्ष्य देवः स्मीरुदः आत्मानमति

आवर्तनोद्वर्तनकंपितस्तनप्रकृष्टहारोरुभरैः पदेपदे ॥ प्रभज्यमाना मिव मध्यतश्चलत्पदप्रवालं नय
तीं ततस्ततः ॥ १९ ॥ दिग्भ्रमत्कंडुकचापलैर्भृशं प्रोद्विग्नतारायतलोललोचनां ॥ स्वकर्णविभ्राजितकुं
डलोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननां ॥ २० ॥ श्लथद्दुकूलं कबरीं च विच्युतां संनह्यतीं वामकरेण वल्गु
ना१४ कंडुकं विमोहयंतीं जगदात्ममायया ॥ २१ ॥ तां वीक्ष्य देव इति कंडुकलीलयेषद्व्रीडास्फुटस्मितविसृ
ष्टकटाक्षमुष्टः ॥ स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मा नात्मानमंतिक उमां स्वगणांश्च वेद ॥ २२ ॥
तस्याः कराग्रात्स तु कंडुको यदा गतो विदूरं तमनुव्रजत्स्त्रियः ॥ वासः ससूत्रं लघु मारुतोऽहरद्भव
स्य देवस्य किलानुपश्यतः ॥ २३ ॥ एवं तां रुचिरापांगीं दर्शनीयां मनोरमां ॥ दृष्ट्वा तस्यां मनश्चक्रे
विषज्यंत्या भवः किल ॥ २४ ॥ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः ॥ भवान्या अपि पश्यंत्या गत
ह्रीस्तत्पदं ययौ ॥ २५ ॥ सा तमायांतमालोक्य विवस्त्रा व्रीडिता भृशं ॥ निलीयमाना वृक्षेषु हसंती ना
न्वतिष्ठत ॥ २६ ॥

केशिथिलाश्मांसराणांश्च नवेक कथंभूतइति एवंभूतयाकंडुकलीलयाईषद्व्रीडातयाभूस्फुटं स्मितं तेन सहवि
सृष्टोयः कटाक्षः तेन मुष्टो वंचित आत्मधैर्य यस्य स्त्रियाः प्रेक्षणं तया च प्रतिसमीक्षणं ताभ्यां विह्वल आत्मा म
नो यस्य ॥ २२ ॥ तं कंडुकमनुव्रजंत्याः स्त्रियाः लघु सूक्ष्मं वासः सूत्रं कांचीसहितं ॥ २३ ॥ तमादं तस्याः समीपे ययौ विषा

विलिख्यतीमन्यक रेणु

२४ कंडुकिवित्रक्रीडा तेवावनि विलमाणो २५

श्रीमहेशजेन ॥ १९ ॥ एतानाम नुधावनरूरः सरिन्नर सुश्रो लादिशुवसंमिश्रितो वभूव २५ तद्रूपमायया जडीकृतां २६

तामन्वा कुद्ररा वामनः प्रमुदितेन्द्रियः कामसव वशंनीतः करेणामिव यूथपः २७ सोनुव्रजन्वेगे
न गृहीत्वा निकृतीतिशुगीः केशाबन्धउपानीय बाहुभ्यां परिषस्वजे २८ सोपगूढा भगवता करिणा करिणीव
या इतस्ततः प्रसर्पन्ती विप्रकीर्णशिरोरुहा २९ आत्मानं मोचयित्वांग सुरर्षभभुजान्तरात् प्राद्रवत्सा
पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता ३० तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यत कामेन वैरि
णेव विनिर्जितः ३१ तस्यानुधावतो रेतः चस्कन्दामोघरेतसः शुष्मिणो यूथपस्येव वासितामनुधावतः
यत्र यत्रापतन्मह्यां रेतस्तस्य महात्मनः तानि रूप्यस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते ३३ सरित्सरःसु
शैलेषु वनेषूपवनेषु च यत्र क्व चासन्नृषयस्तत्र संनिहितो हरः ३४ स्कन्ने रेतसि सोपश्यदात्मानं
देवमायया जडीकृतं नृपश्रेष्ठ संन्यवर्तत कश्मलात् ३५ अथावगतमाहात्म्य आत्मनो जगदात्म
नः अपरिज्ञेयवीर्यस्य न मेने तदुहाद्भुतं ३६ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्य मधुसूदनः उवाच परम
प्रीतो बिभ्रत्स्वां पौरुषीं तनुं ३७ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्या त्वं विबुधश्रेष्ठ स्वां निष्ठामात्मना स्थितः
यन्मे स्त्रीरूपया स्वैरं मोहितोप्यंग मायया ३८ को नु मेतितरेन्मायां विषक्तस्त्वदृते पुमान् तांस्तान्
विसृजतीं भावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ३९ सेयं गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति मया समेता
कालेन कालरूपेण भागशः ४० श्रीशुक उवाच एवं भगवता राजन् श्रीवत्सांकेन सत्कृतः आमन्त्र्य
तं परिक्रम्य सगणः स्वालयं ययौ ४१ आत्मांशभूतां तां मायां भवानीं भगवान्भवः शंसतामृषिमु
ख्यानां प्रीत्याचष्टाथ भारत ४२ अयि व्यपश्यस्त्वमजस्य मायां परस्य पुंसः परदेवतायाः अहं कलानामृ
षभोपि मुह्ये

स्वांनिशंषप्रकृतिं २८ कालेन स्कन्दादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भागशो रजआद्यंशेन समेता भूत्वा नासती

श्रीहरि [illegible]

३० ॥ ४४ ॥ [illegible]

श्री· भा· अ· टी· ५५

य तत्कीर्तनाद्दोषमलमाह एतदिति ४६ असदविषयमङ्घ्रिं भक्तप्रपन्नान्स्मरन्नमस्करोति असतां विषयं भावगम्यं भजनं तेन गम्यं अङ्घ्रिं प्रपन्नान् सिन्धुमथ्यं सिन्धोर्मथनेन जातममृतं अमरेभ्य आशयत अभोजयत ४७ इति अष्टमे द्वादशः १२

यैर्मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात्समासहस्रान्तउपारतं वै। स एष साक्षात्पुरुषः पुराणो न यत्र कालो विशते न वेदः ॥४४॥ श्रीशुकः इति तेऽभिहितस्तात विक्रमः शार्ङ्गधन्वनः। सिन्धोर्निर्मथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः ॥४५॥ एतन्मुहुः कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यमः क्वचित्। यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसारपरिश्रमापहम् ॥४६॥ असदविषयमङ्घ्रिं भावगम्यं प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्

२१५ सिन्धुमथ्यम्। कपटयुवतिवेषो मोहयन्यः सुरारींस्तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोऽस्मि ॥४७॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ श्रीशुकः मनुर्विवस्वतः पुत्रः श्राद्धदेव इति श्रुतः। सप्तमो वर्तमानो यस्तदपत्यानि मे शृणु ॥१॥ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च। नरिष्यन्तोऽथ नाभागः सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥२॥ करूषश्च पृषध्रश्च दशमो वसुमान्स्मृतः। मनोर्वैवस्वतस्यैते दश पुत्राः परन्तप ॥३॥ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः। अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरन्दरः ॥४॥ कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वामित्रोऽथ गौतमः। जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ॥५॥ अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत्। आदित्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥६॥ संक्षेपतो मयोक्तानि सप्तमन्वन्तराणि ते। भविष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णोः शक्त्यान्वितानि च ॥७॥ विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वकर्मसुते उभे। संज्ञा छाया च राजेन्द्र ये प्रागभिहिते तव ॥८॥

त्रयोदशे तु वैवस्वतसप्तमादीनां क्रमात्। मन्वन्तराणि सर्वाणि वक्ष्यन्ते पृथक् पृथक् ॥ सप्तमादिमन्वन्तराण्याह त्रयोदशादि यावदध्यायसमाप्ति। आदित्यादयो देवा इत्यन्वयः भवतो जन्मावतारः तमेवाह अ

[illegible]

यकेवडवात्ततीयासाङ्गः समन्तसंस्थेवडवेतिमतं तत्र संपश्येत् वैवभूतस्य वडवानासमोऽसा पुत्रेषु विरति ॥ असमस्यमी
चयस्रुतो श्राद्धदेव इतिचयः सुताः ॥ सावर्णिः पुत्रः १० यदत्र यथा च मा नायहमास वीमहीसमभ्रमनन्वेतरेवि
या
ततीयं वडवामेके मासीसंज्ञासुतास्तयः यमो यमी श्राद्धदेवः छायायास्तु सुतान् शृणु ४ सावर्णिस्तु
पतीकन्या भार्यासंवरणस्य च श्रानैश्चरः ततीयोऽभूत् स्त्रियौ वडवा मनो १० अष्टमे तत्र आया ते सावर्णि
भ्रविता मनुः ११ निर्मोक विरजस्काद्याः सावर्णिमनयान्वप ११ तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृतप्रभाः
तेषां विरोचनसुता नाम बलिरिन्द्रो भविष्यति १२ दक्षमौया च मान्त्याय विसवेयः पदत्रयं राज्ञसिद्धपदं हि
त्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति १३ गालवो भगवान्रामः प्रीतस्तु तस्य पुनः सिवे पितलो धिके सर्वादयु नास्ते
स्वराडिव १४ गालवो दीप्तिमान्रामो द्रौणिश्च कृपस्तथा ऋष्यशृङ्गः पितास्माकं भगवान्बादरा
यणः १५ इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यन्ति स्वयोगतः इदानीमासते राजन्स्वे स्वे आश्रममण्डले १६ दे
हि१ वगुह्यः सरस्वत्या सर्वभौमपतिः प्रभुः स्यानेपुरंदरात्वा वल येदास्मतीयवः १७ नवमो दक्षसा
वर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः भूतकेतुदीप्तकेतु विस्मायास्तत्सुतान्नृप १८ पारामरीचिगर्भाद्या देवाः
दसु४ प्रोद्धृतः स्मृतः द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यन्त्यृषयस्ततः १९ आयुष्मतोऽम्बुधारायाम्ऋषभो भगवान्
श्रुइ कला भविचीयन संगाद्यः त्रिलोकी भोक्ष्यते द्भुतः २० दशमो ब्रह्मसावर्णिर्भविष्यति मुने मनुः
न तत्ता भूरिषेणाद्या हविष्मत्प्रमुखा द्विजाः २१ तत्रापि जन्मभव तस्य रविस्यसत्या हे अस्मृतिरि
ति विख्याता येन याप्याये तवे जगत् २२ हविष्मान्सुकृतिः सत्यो जयो मूर्तिस्तदा द्विजाः सुवासनविरु
स्मोः प्रसादाद्देवरा इन्द्र इन्द्र पदं हित्वे मर्षिः तासः परस्परा मःद्रोणाश्च बाध्यस्याभा १५ इदानीतस्वयोगतश्चास
ते ॥ १८ ॥ अद्भुतनइंद्रः १९ २० २१ ॥ २२ हविष्मत्प्रमुखाऽस्तु ऋतावामेवकेषांचित्साम्याद्धविष्मानिति विष्णु

श्री· भाग· टी· २९

तस्य मनोरंतरं साधयति ॥ २९ ॥ सत्यसहसः सूनृतायामुत्पन्नः सन् ॥ ३२ ॥ दिवस्पतेरिंद्रस्य यज्ञहर्ता संपादकः संभविष्यति ॥

विष्वक्सेनो विषूच्यां तु शंभोः सख्यं करिष्यति ॥ जातः स्वांशेन भगवान्गृहे विश्वसृजो विभुः ॥ २३ ॥ मनुर्वै धर्मसावर्णिरेकादशम आत्मवान् ॥ अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश ॥ २४ ॥ विहंगमाः कामगमा निर्वाणरुचयः सुराः ॥ इंद्रश्च वैधृतस्तेषामृषयश्चारुणादयः ॥ २५ ॥ आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः ॥ २६ ॥ वैधृतायां हरेरंशस्त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥ २७ ॥ भविता रुद्रसावर्णी राजन्द्वादशमो मनुः ॥ देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः सुताः ॥ ऋतधामा च तत्रेंद्रो देवाश्च हरितादयः ॥ ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः ॥ २८ ॥ स्वधामाख्यो हरेरंशः साधयिष्यति तन्मनोः ॥ अंतरं सत्यसहसः सूनृतायाः सुतो विभुः ॥ २९ ॥ मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् ॥ चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिदेहजाः ॥ ३० ॥ देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इंद्रो दिवस्पतिः ॥ निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यंत्यृषयस्तदा ॥ ३१ ॥ देवहोत्रस्य तनय उपहर्ता दिवस्पतेः ॥ योगेश्वरो हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ॥ ३२ ॥ मनुर्वा इंद्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति ॥ उरुगंभीरबुध्याद्या इंद्रसावर्णिवीर्यजाः ॥ ३४ ॥ पवित्राश्चाक्षुषा देवाः शुचिरिंद्रो भविष्यति ॥ अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धो मागधाद्यास्तपस्विनः ॥ ३५ ॥ सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानुस्तदा हरिः ॥ वितानायां महाराज क्रियातंतून्वितायिता ॥ ३६ ॥ राज्ञां चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते ॥ प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ॥ ३७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

तिरुवधाः क्रियातंतून्कर्मसंततीः वितायिता विस्तारयिष्यति ॥ ३६ ॥ युगसहस्रं पर्ययः परिवर्तो यस्य सः ॥ युगसाहस्रप्रमाण इत्यर्थः ॥ ३७ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे त्रयोदशः ॥ १३ ॥ २९

चतुर्दशमनूनां कथायः कीर्तयेत्प्रभो · पठनाद्धापि राजेंद्र तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ मूलत्रुटि

चतुर्दशो तु सर्वेषां मन्वादीनां यथायथं॥ इष्यकर्माणि वार्यन्ते भगवद्वशवर्तिनां॥ पुरुषेशो येषां येन यज्ञायवतारैः
श्रा स्तते विप्रुत्वं तेइति तथा तदवाङ्र॥ यज्ञादयइति कृष्यादीनां क्रमेणयाह॥३॥ चतुर्युगांतइति वेदविप्लवे ये
भ्यः प्रकृति गतोभ्यः प्रदत्ताउज्ञा॥४॥ प्रवृत्तः संयताः सेतावसृष्टीधर्मं संचारयंतिसंस्थाधर्मप्रवर्तयंतीत्यर्थः॥५॥ प्र
जापालनायमनुपुत्राः तेधर्मंपालयंतियावन्मन्वन्तरयावन्मन्वन्तरावसानेविभागाज्ञाः पुत्रपौत्रादिक्रमेण येचाग्ने

पा३

राजोवाच॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु यान्मन्वादयस्त्विमे। यस्मिन्कर्मणि येयेन नियुक्तास्तद्वदस्व मे॥१॥ ऋ
षिरुवाच॥ मनवो मनुपुत्राश्च सप्तर्षयश्च महीपते। इन्द्रः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः॥२॥ यज्ञादयो याः
कथिताः पौरुष्यस्तनवोऽस्य याः। मन्वादयो जगद्यात्रां नयंत्याभिः प्रचोदिताः॥३॥ चतुर्युगान्ते काले
न ग्रस्ताञ्छ्रुतिगणान्यथा। तपसा ऋषयोऽपश्यन्यतो धर्मः सनातनः॥४॥ ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो
हरिणोदिताः। युक्ताः संचारयंत्यद्धा स्वे स्वे काले महीं नृप॥५॥ पालयंति प्रजापाला यावदंतं वि लाकवद्
यज्ञान्वितास्यतैः६ भागशः। यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्विताश्च तैः॥६॥ इन्द्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जि
तां। भुंजानः पाति लोकांस्त्रीन्कामं लोके प्रवर्षति॥७॥ ज्ञानं चानुयुगं ब्रूते हरिः सिद्धस्वरूपधृक्। ऋ
षिरूपधरः कर्म योगं योगेशरूपधृक्॥८॥ सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः। कालरूपेण
सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः॥९॥ स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया। विमोहितात्मभिर्नाना
दर्शनैर्न च दृश्यते॥१०॥ एतत्कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितं। यत्र मन्वन्तराण्याहुश्चतुर्दश पुरा

याः॥ पृष्टं मन्वादयो यस्मिन्कर्मणि योजिता येन च स ह॥८॥ प्रसंगादुक्तं तैरेव विजगद्यात्रा प्रवर्तनमाह ज्ञानं
चेति द्वाभ्यां सिद्धाः सनकादयः ऋषयः याज्ञवल्क्यादयः योगेशा दत्तात्रेयादयः तद्रूपः सन् ज्ञानं कर्म योगं
च तेषां द्वारेण ब्रूते प्रजेशा मरीच्यादयः तेषां रूपेण सर्गं करोतीति शेषः स्वराड्रूपः राजमूर्तिः सर्वेषामभावाय भवति पृथ
ग्विधा गुणाः शीतोष्णादयो यस्य॥९॥ नामरूपात्मिकया माययाविमोहितात्मभिर्जनैः दर्शनैः शास्त्रैः स्तूयमा

नेति तु यन्माणो पिनैव दृश्यते इत्यर्थः॥१०॥ प्रसंगं संगृह्योपसंहरति एतदिति कल्पविकल्पस्य प्रमाणं तरकल्पस्य॥११॥

श्री॰ भा॰ टी॰ ९०

इति श्रीभावार्थे नवमस्कंधे चतुर्दशः ॥१४॥ वलिं पंचदशे विश्वामित्रो वार्यमयाजयत् ततो सौ स्वर्गमगाय इया दर्शितं लिलिखे। अत्रे यो येन वाध्याय्या वासेवामनचेष्टितः नित्य स्थल तोयगव लेभ्यान अग्रहः ईश्वरः स्वयं कृपणवत्क स्माद्बलिं याचता लब्धा भूत्वा पिते कस्माद्वबंध ॥ तत्र वामनेन विश्वामित्रो स्वर्गसमप स्तया जाकलेन कुर्वन्तिति विजम्भ्य णाराधनं वलेः कांडेरेव सगतिकथकं समासतः यथा ततमो विश्वामित्राद्यवरूध्यायस्य मासिपु हृदयराभिता।
एतदेतत् पिता नामकी कुलगत किनः ८ प्राणेष्यरस्य पालीस्य पत्नेनाप्यल्पनाप्तः २

इति श्रीभागवते नवमस्कंधे चतुर्दशोध्यायः ॥१४॥ राजोवाच। वलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत भू तेश्वरः कृपणवल्लब्धार्थोपि बबंध यत् ॥१॥ श्रीशुक उवाच। पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो हीन्द्रेण राजन्भृगु भिः सजीवितः। सर्वात्मना तानभजद्भृगून्वलिः शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन ॥२॥ तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीयमाणा अयाजयन्विश्वजिता त्रिनाकं। जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण महानुभावं ॥३॥ ततो रथः काञ्चनपट्टनद्धो हयाश्च हर्यश्वतुरंगवर्णाः। ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ॥४॥ धनुश्च दिव्यं पुरटोपनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यं। पितामहस्तस्य ददौ च माला मम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः ॥५॥ एवं स विप्रार्जितयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोथ विप्रान्। प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रह्लादमामन्त्र्य नमश्चकार ॥६॥ अथारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः। सुस्रग्धरोथ संनह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ॥७॥

श्रीशुक उवाच। इन्द्रेण भृगुभिः सजीवितः सन् भृगून्शुक्रादीन्महात्मा उदारचित्तः अर्थानां निवेदने। नार्पणेन ॥२॥ त्रिनाकं स्वर्गं जेतुकामं विश्वजिता यागेन अयाजयन् महाभिषेकेण इन्द्रवच्छासनप्रसि द्धेन ॥३॥ हर्यश्वस्य इन्द्रस्य येतुरंगास्तद्वर्णाः हरितो येषां ॥४॥ पुरटं सुवर्णं तूणौ इषुधी अरिक्ता वक्षयसायको पितामहः प्रल्हादः जलजं शंखः ॥५॥ विप्रैरर्जितं संपादितं योधनार्थं युद्धप्रयोजनं येन ततस्तैरेव कल्पितं स्वस्त्ययनं मंगलवाचनादि यस्य ॥६॥ तं प्रदक्षिणीकृत्य अथारुह्येति द्वयोरन्वयः सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः ७ ९०

कुमांगादाभ्यांलमूलेम्बा हयसधिसपस्य: वेणुज्वलित: कुंडस्य: आहवनीयइवेतिच ९ नलमेसर्वी वलंच श्रीखंच
पानेदैसयूपापेहुलोययोविनिद्दयोरन्वय: परिधीदिशः ॥ १० स्वहृामतिसस्वकी ॥ ११ दिगुणमसतं नथाविथापु
रीमकस्मादेवपविसज्येयहारय: पलायितइतिवेराग्पार्थमिंदपुरीमनुवर्णयति रम्या मि तिसार्थैरिकादशाभि:
उपवनानिफलभ्यानानानिनिकटानिवाउघानातिशयप्रधानानिहरस्यामिचनेरस्यांकुलानिविहस्यामिसुना।
नियपुगायनीमज्ञामप्रयनायपु ॥ १२ प्रवालादीनोडरूभीवायासूता: शाम्वायधानेश्रेमरद्दुमायेषु ने: ॥ १३

हेमांपादलसद्रात्र: स्फुरत्मकुरकुंडल: रराजरघुमाद्दोधिलपस्पइवहव्यवाट् ९ गलेसर्वच।
ये: श्रीभि: समुपेदैसूपयपे: विवद्भिरिवसंदभिर्दद्दि: परिधीभिव १० हृतोविकर्यसहनीम्रा
तरीभुविनीविशः ॥ कुंजद्विरं गामिपुनेपाधिन्मनुसपुवने ॥ १२ प्रवालफलपुष्पोरुभारपाणरवा।
मरदुमैः हंससारसचक्राहकारंडवकुलाकुला: १३ मलिन्योयत्रक्रीडति प्रमदास्सरसविना: ५५
आकाशगंगयादेवाहृतेवत्रिविधिभूतया १४ आकाशागिवर्गीनिसाद्धालेवात्रनेनच स्वर्ण
कपाटेसुहाडे: स्फाटिकगोपुरै: १५ नुशविभक्तपथपाविश्वकर्मविनिर्मिता सभाचलवरप्रा
प्योविमानैर्नदुदर्पिता १६ मुंगादकेर्मणिमयैवंज्ञर्विदुमवेदिभि: १७ यत्राविदद्य
रीस्तद्दांक [illegible] नटसी १८ रम्यासुपवनोद्यानै: श्रीमद्भिर्देवतादिभि: १९

यत्रयास्मसरसेविता: प्रमदा: क्रीडंतिस्ना: हंसादिकुलेराकुलाव्याप्तानलिन्य: सरसिय्यत्रयेषुसंतिनैरूपव
नोद्यानैरम्यामितिपूर्वेणान्वय: किंचपरिखाभूतयाआकाशगंगयाहृता १४ आकारेणसेवर्णेनचाह्ला
भ्रहोला: आकाशपरिरक्षितासुमनानिपुइस्थानानितन्मस्तितानिमकपाटानिकपाटानियेषुनेहारै: स्फ
टिकमयेगोपुरैरुपलक्षिता १५ विभक्ताप्रपथ्याराजमार्गाचस्यांसभायवेशस्थानमिचावरोगनानि
वप्याउपमानानेराप्योसयत्राग्रर्द्दर्दशकोवयः नैःयासोयवनेनैर्विमानैर्प्रता १६ मार्दकेसन्नघा १७

प्रा० भा० च० टी० ६१

निर्मलवयः नारुणपंकजसोऽकमार्ययासीताः रूपवज्ञार्यः स्वलंकृताः स्त्रिय यत्र यस्यामाजंते १८ स्वस्ती गांकेशे
भ्यः विभ्रमानानवसोगंधिकस्रजामामोद १९ हेमरावाले भ्योनिरीक्षकताप्रेमनरूरशियाप्रयस्त्रः २० मुक्तामा
ये विनाते र्मणिहेमसमयेः केतुभिश्च भ्रंजनीनापतीकाय मुक्तभिर्वलभीश्च विमानानां प्रगेंगुलावाभी वेमानिक

यंत्रनिर्मलवयो रूपा यथीमाति रत्नवासिसः श्रीमंते दूपवज्ञार्यश्रीर्विविभूषितविवरूयः १८ स्वस्ती केशावि
भ्रमगवसौगंधिकस्रजाम् यत्रामोदशुणा हायमाराशायाति मारुतः १९ हेमजालान्निरीक्षडुमे
नारुरुषितिनां याडुरगा प्रति रुद्रमार्गयाति सरस्त्रियः २० मुक्ता विनाने र्मणि हेमकेतु भिर्ना
नापताकावलभीभिराहृना शिखंडिपारावतभृंगनादितैर्वैमानिकस्रीकलगीतमंगला २१ स्वद
गणानकदुंदुभिस्वनैस्तनालवीणामुरजर्द्धिवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमास्व
प्रभयाजितप्रभा २२ यांनव्रजंत्यथ विशिष्टाः स्वलोभूतद्रुहः पावान् नानिनः कामिनोस्वनुएभिस्त्रीनाव
जेतियन् २३ तादेवयानीसवडुत्थिनीपतिवेद्दिः स्वमेनासुरस्यष्टनतन्स्पया आचार्यदत्तं जलजं
महासुरेदयोग्र युजन्मयमिद्र्यामिता २४ अजवाद्धलहृभिप्रसवले परमस्तुयमं सर्वदेव
गुरीतापेनायुरुकमेनतडवाचरु २५ भगवद्गुणमाभूयान्नलेनः पुर्ववैरिणः अविषह्यमिमं मन्ये के
नासीतेनसोजितः २६ नैनकश्चित्कुतोवापि प्रतिवोदुमधीश्वरः पिवन्निवमुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश २७ दहन्निव दिशो दृग्भिः संवर्ताग्निरिवोत्थितः ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्
रिपोः २८ ओजः सहोबलं तेजो यत एतत्समुद्यमः २९ गुरुरुवाच जानामि मघवञ्छत्रोरुन्नतेर
स्यकारणं शिष्यायोपभृतं तेजो भृगुभिर्ब्रह्मवादिभिः ३० ॥

स्त्रीणां कलगीतैर्मंगला २१ उपदेवानां गंधर्वादीनां गीतकैः मुरजो र सौ जितान्प्रभा सा तया द्दीप्त्या प्राची
देवतायया तां अमेरवजिनप्रभामिति वा पावाने जितान्प्रहा सूर्यादयो यया २२ यत एतत्समुद्यमस्तेन या २३
केन हेतुना एवं तेजस्वी जितो आसीत २५ प्रतिवोढुमग्राकर्तं २९ यतः कारणादेतस्यौजआदेरूपभृतं

२९ ... ३

तथापि तं सर्वमाह तस्माद्युयं त्रिविष्टपमुक्तत्वमिन्द्रयम् दर्शनं यस्य यतः कालात् १० केनास्य विपर्ययः स्यादित्
तत्राह एवं इति विप्राणामवलेपनात् दर्काः सम्प्राप्तं तत्र सति के फलं यस्य सः ११ सम्मति तः अर्थस्य कार्यं येन निलयं जगद्गुरुः
यत्तं प्राप्तमिदं पदं स्पिरीकर्तुम्य जयन्तम अत्र वनम तुवर्तते १४ द्विजदेवं ब्राह्मणोपलंवितां प्रापितां १६ इति श्री

भवद्भिः ये भवान्वापिन्वजयित्वेत्थं हरिं नामपाकः पुरस्यां तेन कालेन स्य प्याजनाः १७ तस्मान्निलयमुक्त्वा
उपसर्प सर्वं त्रिविष्टपं यात कालं प्रतीक्षमाणा यतः प्राप्तो विपर्ययः १० एषविप्रबलोदर्कः संप्रत्युर्जितविक्रम
एषामेवापमानेन सान्वयो विनश्यति २१ एवं सुमन्त्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना हित्वा त्रिविष्टपं
जग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः २२ देवेष्वथ निलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये
जगत्त्रयं २३ तं विश्वजयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यवत्सलाः शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् २४
ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां कीर्तिं दिक्षु वितन्वानः स रेज उडुराडिव २५ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां
भि. द्विजदेवोपलम्भितां कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामनाः २६ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
पंचदशोध्यायः १५ श्रीशुकः एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्य
दनाथवत् १ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात् निरुत्सवं निरानन्दं समाधेर्विरतश्चिरात्
२ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः सभाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह ३ अप्यभद्रं
न विप्राणां भद्रे लोकेधुनागतं न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छन्दानुवर्तिनः ४ अपि वाकुशलं किंचि
द्गृहेषु गृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्य कामस्य यत्र योगो ह्ययोगिनां ५ ॥

भावार्थः अष्टमे पंचदशः १५ सोऽदितेः पुत्रनाशेन शोचं त्याअदिते पतिः प्रार्थितः कश्यपः प्राह पयोव्रतमितीर्य
ते इदानीं वामनावतारप्रसंगमाह एवमित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति निरुत्सवमानन्दरूपं १ स कश्यपः पत्नी
मिदमाह २ दीनवत्वादिकमालक्ष्य बहुधा विकल्पयन्पृच्छति अप्यभद्रमिति सप्तभिः हे भद्रे मृत्योः छन्द
कामनुवर्तन्त इति तत्थाम अनुवर्तिनो जनस्य वा ४ हे गृहमेधिनि अपि वा किं वा गृहेषु धर्माद्येः किंचिदकु

फलमिति काङ्क्षायां यत्र यत्रैवेत्यवस्थानमियोगस्तत्र यत्र यत्र मिति... नयोगात्फलं भवति ५

श्री० भा० अ० टी० ३२

किं वा न यातु जिता एव गृहा यानाः ९ नार्चिताः संतो विरोधं ती नि केन राजः स्व गात्र नाथः तदीय वि वर तल्याः वेलायां होम काले कर्हिचिन्न संतो ५० किं भव या मा न मत्तस्य अप कृति स्थूल लोको ज्ञीव स्त्रामा दि भिर्ल न या मि ९९ अस्माद्य्या को स्या म मया दत्तो तिव क्ते न तस्य म भद्रादि केनास्तो माह ह्रीयते ११ पूर्व टीका १२ अ

अपि चाति थयो भ्येयकृत्वा स कृ यात्वया गृहाद पूजिता या ताः प्रत्युत्थाने न वा क चित ९ गृहेषु येषु तिथयो नार्चिताः सलिलैरपि यदि निर्यान्ति ते नूनं फेरु राज गृहोपमाः ५० अप्यग्नयस्तु वेलायां न हुता हविषा सति त्वयो द्विग्न धिया भद्रे प्रोषिते मयि कर्हिचित् ११ यत्पूजया काम दुघा न्याति लोकान्नरा न्वितः आस्ते यस्मिन् अप्रमेये विष्णोः सर्वदेवात्मनो ब्रह्मवेद्य १२ अपि सर्वकुश लिनः तव पुत्रा मनस्विनि लक्ष्ये स्वस्थमात्मानं भवत्या लक्षणैरहं १३ अदितिः भद्रं द्विज गवां ब्रह्मन् धर्मस्यास्य जनस्य च त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं गृहमेधिन् गृहा इमे १४ अग्नयो तिथयो भृत्या भि क्षवो ये च लिप्सवः सर्वं भगवतो ब्रह्मन्ननुध्यानान्न रिष्यति १५ को नु मे भगवन्कामो न सम्पद्येत मानसः यस्या भवान्प्रजाध्यक्ष एवं धर्मान्प्रभाषते १६ तवैव मारीच मनः शरीरजाः प्रजा इमाः सत्त्वरजस्तमोजुषः समो भवांस्तास्वसुरादिषु प्रभो तथापि भक्तं भजते महेश्वरः १७ तस्मादी श भजन्त्या मे श्रेयश्चिन्तय सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थानान्सपत्नैः पाहि नः प्रभो १८ परैर्विवासि ता साहं मग्ना व्यसन सागरे ऐश्वर्यं श्रीर्यशः स्थानं हृतानि प्रबलैर्मम १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

स्तत्तं विज्ञापयति कोन्विति १२ अद्भ मिति द्वाभ्यां इमे गृहाः त्रिवर्गस्य परं क्षेत्रं कुर्वन्त्यानं त्रिवर्गोपियथावदर्थ तदर्थः भगवत्तत्त्वानुध्यानेनसर्वं क्रियते तस्मात् अग्नयोतिथय इत्यादि सर्वं न रिष्यति न नश्यति कोनुमे कामम नः तत्रैवेति चतुर्भिः १७ सपत्नैर्दैत्यैः हृता श्रीर्येषां हृतं स्थानं येषां तान् पाहीति प्रार्थनाभिप्रायेणावद्ध्वचनं १५ ॥ ३२

कश्यपः प्रश्नं तावद्यस्त्रे हं मा जयिनं विस्मयव्याजेन तत्त्वमुपदिशति अहो इति सार्धेन १८ अपवित्वं मृतीश्च्यात्वप
तिष्ठस्वेति द्वाभ्यां २१ न त्वेवंभूतकामप्राप्तिरेतद्देवतान्तरप्रसिद्धा नत्वाह अमोघेति २२ यथा मम मनोरथं विद्यात् २४
यथा च मे आशु तुष्यति तथा तत्सेवाप्रकारमुपदिश २४ मया पृष्टः पद्मजो मे यदुक्तवान् तत्ते प्रवक्ष्यामीत्यन्वयः २५

यथा तानि पुनः साध्वी प्रपद्येरन्ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याणकृत्तम १७ कश्यप उवा-
एवमभ्यर्थितोऽदित्या कस्तामाह स्मयन्निव अहो मायाबलं विष्णोः स्नेहबद्धमिदं जगत् १८ क्व देहो भौ-
तिकोऽनात्मा क्व चात्मा प्रकृतेः परः कस्य के पतिपुत्राद्या मोह एव हि कारणम् १९ उपतिष्ठस्व पुरुषं भगवन्तं
जनार्दनं सर्वभूतगुहावासं वासुदेवं जगद्गुरुम् २० स विधास्यति ते कामान्हरिर्दीनानुकम्पनः अ-
मोघा भगवद्भक्तिर्नेतरेति मतिर्मम २२ अदितिरुवाच केनाहं विधिना ब्रह्मन्नुपस्थास्ये जगत्पतिं य-
था मे सत्यसंकल्पो विदध्यात्स मनोरथम् २३ आदिश त्वं द्विजश्रेष्ठ विधिं तदुपधावनम् आशु तुष्य-
ति मे देवः सीदन्त्याः सह पुत्रकैः २४ कश्यप उवाच एतन्मे भगवान्पृष्टः प्रजाकामस्य पद्मजः यदा-
ह ते प्रवक्ष्यामि व्रतं केशवतोषणम् २५ फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः अर्चयेदर-
विन्दाक्षं भक्त्या परमयान्वितः २६ सिनीवाल्यां मृदालिप्य स्नायात्क्रोडविदीर्णया यदि लभ्येत वै
स्रोतस्येतं मन्त्रमुदीरयेत् २७ त्वं देव्यादिवराहेण रसायाः स्थानमिच्छता उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पा-
प्मानं मे प्रणाशय २८ निर्वर्तितात्मनियमो देवमर्चेत्समाहितः अर्चायां स्थण्डिले सूर्ये जले वह्नौ गुरा-
वपि २८ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महीयसे सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे २९ ॥

अमले शुक्ले न चादौ पूर्वं शुक्लपक्षमारभ्य २५ अस्य व्रतस्य तदङ्गं स्नानं तद्ग्रीथेन यदि लभ्येत तर्हि क्रोडविदीर्ण-
या वराहेण खातया मृदा लिप्य तत्रैव मन्त्रं देवीति २७ त्वं देवीति मन्त्रः हे देवि त्वं रसाया उद्धृता २७ निर्वर्तितात्मनि-
यमो नित्यनैमित्तिको येन २८ तत्रावाहनादौ तव मन्त्रान्नाह नमस्तुभ्यमिति २९ ॥ ॥ ॥ ॥

पादादेर्विशेषतस्तस्मादशास्तरं वक्ष्यति। चतुर्विंशतितत्त्वानि तानि ब्रह्मानीति तत्समेतयाग्रणसंख्यानरूपेहे तवेसी लयप्रवर्तकाय। २०। एवं सामान्यतोऽनन्तावतारव्रह्मणामति विभिः संज्ञादीन् गोकृयतद्वपेणाविलो: प्रणामो नम इति द्वैशीर्षेयस्य त्रयः पादा यस्य तेन वेफलविस्तारकाय नयाविद्यायाः मार्ल यस्यानित्यिथा वदद्रसस्यायेतक्तं तथा च। मंत्र: चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आविवेश।

नमो व्यक्ताय सूक्ष्माय प्रधानपुरुषाय च। चतुर्विंशद्गुणज्ञाय गुणसंख्यानहेतवे। २०। नमो द्विशीर्ष्णे त्रिपदे चतुःशृंगाय तन्तवे। सप्तहस्ताय यज्ञाय त्रयीविद्यात्मने नमः। २१। नमः शिवाय रुद्राय नमः शक्तिधराय च। सर्वविद्याधिपतये भूतानां पतये नमः। २२। नमो हिरण्यवीर्याय प्राणाय जगदात्मने। २३। नमस्ते आदिदेवाय साक्षिभूताय ते नमः। नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः। नमो मरकतश्याम वपुषेऽधिगतश्रिये। केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे।
२५ यन्मस्ते योगहेतवे। २४। नमो मरकतश्यामवपुषेऽधिगतश्रिये। केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे। २५। त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्य वरदर्षभ। अतस्ते श्रेयसे धीराः पादरेणुमुपासते। २६। अन्ववर्तन्त यं देवाः श्रीश्च तत्पादपद्मयोः। स्पृहयन्त इवामोदं भगवान् मे प्रसीदताम्। २७। एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतैः। अर्चयेच्छ्रद्धया युक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः। २८। ॥ ॥ ॥ ॥

ति। मार्गशुश्रूषवालूनः सोयं यज्ञेर्यथायथं विस्तरस्य तद्रूपेणात्मनूयते तेन न तत्त्वतः। तथा च याः सतः चत्वारि शृंगा निबसए वाक्या: त्रयो अस्य पादा इति सवनानि त्रीणि द्वे शीर्षे प्रायणीयोदयनीये सप्त हस्ताः सप्त छन्दांसि त्रिधा बद्धः मंत्रब्राह्मणकल्पैः वृषभो रोरवीति स्तवनक्रमः उच्चैर्गायति। २५। प्राणाय सूत्रात्मने योगैश्वर्यधारी वेयस्य। तथ अधिगताश्रीर्येन तस्मै। २५। तत्पादपद्मयोरामोदं स्पृहयन्त इव। २८। ॥

पय सिद्धं तं पक्वं पायसं ॥ ४७ ॥ मूलविद्ययाहावयानन्तरोव ४८ । पूर्वोक्ताभिरचाभिश्च स्तुतिभिः ॥ ४९ ॥ न स प्रोषंनि
मेलं द्वौ च रोचयानान् । असमंवद्दावधिभानयेद्दिव्यं सभाजितैः नैरन्तर्यतः सद्य सं वधुभिः सहितः ॥ ५० न

श्रविंश्रुं यमान्याये । पयसास्वापयेद्धिं । वस्त्रोपवीतानभवगाणयोयसयश्रीनिस्ततः । ५१ । गंधपुष्पादि
भिस्वा वैहादपास्त्रविषया सूत्रेनयसिनेवेद्यं शास्त्रे विभवेसति ॥ ५० ॥ स सर्पिः सगुडं दं नैवेद्यं कृत्वा
मूलविद्यया । निवेदितन्तु मंत्रायदयाहुतीतवा स्वयं ॥ ५१ ॥ तुत्वाच मनमर्चितानां मूलं चनिवेदयेत ।
जयेद्गु होत्रवशातस्तवीतत्स्तुतिभिः पुनः ॥ ५२ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणां भूमौ प्रणामं दंडवत्तदा । कृत्वा शिरसि
तत्के वदेवस्ततासयेन्ततः ॥ ५३ ॥ मादर्पमोजयेद्धिप्रान्यायमेनयथोदितं । भुंजीत तेन तत्त्वान्तःश्रेष्ठैः पाथ
समाहितः ॥ ५४ ॥ ब्रह्मचार्यथ तद्राचं यस्त्वाभूतलेश्चयमुहूर्ते स्नातः शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः ॥ ५५
पयसास्नापयित्वाचेमां वक्तुं समापनं यद्यो भक्त्या तु नमिदं चवेद्धिस्वर्चेनाश्रतः ॥ ५६ ॥ पूर्ववज्जनक
याद्विप्रान्यास्याणिस्यापि भोजयेत । एवं त्वरहः कुर्याद्द्वादशाहं पयोव्रतः ॥ ५७ ॥ हरेराराधने हो मम
र्हणाद्विजतर्पणं । प्रतिपदिनमारभ्याथावत्कृष्णत्रयोदशी ॥ ५८ ॥ ब्रह्मचर्यमथः स्वप्नं स्नानं त्रिषव
णं चरेत । वर्जयेदसदालापं भोगान्नुचावचांस्तथा ॥ ५९ ॥ अहिंसः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः । त्रयो
दश्यामथोविष्णोः स्नपनं पंचकैर्विभोः ॥ ६० ॥ कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदैः । पूजां च
महतीं कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ६१ ॥ चरुं निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे सूक्तेन तेन पुरु
षेयजेत्सुसमाहितः ॥ ६२ ॥ नैवेद्यं चातिगुणवद्द्यात्पुरुषतुष्टिदं । आचार्यं ज्ञानसंपन्नं वस्त्राभरणधे
नुभिः ॥ ६३ ॥ तोषयेदृत्विजश्चैव तद्विद्याराधनं हरेः । भोजयेत्तान्गुणवतास्सदन्नेन शुचिस्मिते ॥ ६४ ॥

स्वां श्यां ब्रह्मचारी सन्नस्योभूते प्रभाते सति ॥ ५७ ॥ ययापर्वमत्साश्चाहारोयस्य ॥ ५८ ॥ अथास्वसंशये ॥ ५९ ॥ पंचकैः

[illegible]

श्री॰
भाग॰
टी॰
१४

मयाक्षेत्रभवमाः समुदाहृतं ।।५७।। सर्वयज्ञात्मकोऽयं यज्ञः सर्वज्ञमिति चुस्सतमं तस्थुतं ।।५८।। इति श्रीस्तम षोडश ।।१६।। ततः स
मद्यप्रादिग्मात्कृते नस्मि ज्ञानेहृदि तन्को मध्ये गायादो तस्तोभूदिति ।। श्रीति विकलत्वादेव वेदो जनिः सतीस्थितो के

अर्थाः स्त्रावाक्षणान् शाक्या येवतत्र समाचाना ।।५४।। दक्षिणां गुरुवे दद्यात् नियम्यस्वयं यार्हतः अत्राये नयथा
कौ स्त्रपीया येकस्तुपाताना ।।५५।। अक्रतनुच सर्वेषुदीनां यक्तपणे स्थ ।। विसोस्तनी ।। नं विद्वान्नं जीतस
हृदे युभिः ।।५६।। अत्र वादिश्रीनेषु स्वनिमिः स्वस्तिवाचके ।। कारयेत्तन्कथा भिक्षु हस्तो भगवतोन्वहं ।।५७
पतन्मयाेज्ञतं नाम पुरुषाराधनं व्रतं पितामहेनाभिहितं मयाते समुदाहृतं ।।५८।। त्वयानेन महाभागे
सम्यक्चीर्णेन केशवं ।। आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययं ।।५९।। अयं वै सर्वयज्ञाख्यः सर्वव्रतमिति
स्मृतं ।। तपः सारमिदं भद्रे दानं चेश्वरतर्पणं ।।६०।। त एव नियमाः साक्षात्त एव च यमोत्तमाः ।। तपो दानव्र
तं यज्ञो येन तुष्यत्यधोक्षजः ।।६१।। तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयता श्रद्धयाचर ।। भगवान् परितुष्टस्ते वरानाशु वि
धास्यति ।।६२।। इति श्रीभागवते नवमस्कंधे षोडशोऽध्यायः ।।१६।। श्रीशुक उवाच ।। इत्युक्तादितीराजन्स्वभर्त्रा
कश्यपेन वै ।। अन्वतिष्ठद्व्रतमिदं द्वादशाहमतंद्रिता ।।१।। चिंतयंत्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं ।। प्र
गृह्येंद्रियदुष्टाश्वान् मनसा बुद्धिसारथिः ।।२।। मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि ।। वासुदेवे समा
धाय चचार ह पयोव्रतं ।।३।। तस्याः प्रादुरभूत्तात भगवानादिपूरुषः ।। पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्रगदा
धरः ।।४।। तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य सहसोत्थाय सादरं ।। ननाम भुवि कायेन दंडवत्प्रीतिविह्वला ।।५।। सोत्थाय
बद्धांजलिरीडितुं स्थिता नोत्सेह आनंदजलाकुलेक्षणा ।। बभूव तूष्णीं पुलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्युत्स

वलमीडितुं पुनः कीदृशी सेहे न शशाक ।। अपितु तूष्णीं बभूव ।। कथंभूता आनंदजलैराकुले ईक्षणे यस्याः पुलकैराकु
ला आकृतिर्देहो यस्याः तस्य दर्शनेन यो हृदुत्सवः तेन गात्रे वेपथुः कंपो यस्याः ।।८।। ।।।।।। ।।।।।।

न स्थानुसेति बोधी स्मातोति च क्रियाभेदात्मेयमस्य पदस्य द्विरुक्तेरदोषः। अयतनो विनिर्जितदैत्यान मूर्मिनानपि भक्तानुर
क्षितमीशास्त्व मिर्यस्मादिति विभि॥ २॥ सर्वेशत्वादिदशाभिः संबोधनैः त्वा शक्यं किमपि नास्तीति वदती प्रार्थयते स्व
नः कश्चित्स्य स्थलोदीनानानाख्यो सितवती र्थश्रवः कीर्तिर्यस्य श्रवणमेव मंगलं यस्य तत्वा मधेयं यस्य आपन्नानां शर
णागतानां लोकानां वृजिनोपशमाय उदयो यस्य॥ ३॥ भूम्ने महतेन सः महत्वे हेतवे भैत्राय विश्वभवनस्थितिस
यमनार्यस्वे रेशु टीकाः प्रकुशके मी यायाप्रस्पते स्य तत्सैन्य पापि स्वस्पा याप्रयुक्तस्तस्य यायकृतः प्रासङ्ग पदे हिनः

प्रीत्या शनैर्गद्गदया गिरा हरिं तुष्टाव सा देव्यदितिः कुरूद्वह। उद्वीक्षती सा पिबतीव चक्षुषा रमापतिं यज्ञ
पतिं जगत्पतिं॥ ७॥ अदितिः यज्ञेश यज्ञपुरुषाच्युत तीर्थपाद तीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय। आपन्नलो
कवृजिनोपशमोदयाद्य शंनः कृधीश भगवन्नसि दीननाथः॥ ८॥ विश्वाय विश्वभवनस्थितिसंयमाय स्वै
रं गृहीतपुरुशक्तिगुणाय भूम्ने। स्वस्थाय शश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्मतमसे हरये नमस्ते॥
आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्यौर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः। ज्ञानं च केवलमनन्त भवंति तु
ष्टात्त्वत्तो नृणां किमु सपत्नजयादिराशीः॥ १०॥ श्रीशुकः अदितिरेवं स्तुतो राजन्भगवान्पुष्करेक्षणः क्षेत्र
ज्ञः सर्वभूतानामिति होवाच भारत॥ ११॥ श्रीभगवानुवाच देवमातर्भवत्या मे विज्ञातं चिरकांक्षितं। य
त्सपत्नैर्हृतश्रीणां च्यावितानां स्वधामतः॥ १२॥ तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरर्षभान्। प्रतिलब्धजयश्री

नित्योर्जितोयः पूर्णबोधः तेन व्यापादितं निरस्तं आत्मनि तमोमायालक्षणं येन तस्मै॥ ९॥ अस्मदीयमनोर
थपूरणमीदृशं मे नवेति के सुतिकमायेनाह आयुः परं ब्रह्मायुः पुनरपि योग्यं वपुः सातलं च यो भूरसाः
यो निश्पृथक्या ते श्वसुर सासक्वित्स्वर्गादि तिविग्रहः रसेति पाच चीराणि पदानि सकलायोगगुणा अणिमाद
यः॥ १०॥ तेन क्तः अतेन स्वामी॥ ११॥ सपत्नैर्हृतश्रीणां स्वधामतः च्यावितानां च पुत्राणां संबंधि यत्त्वं इच्छस्यत्ः चि
रकांक्षितं मया ज्ञातं॥ १२॥ कांक्षितमेवाह तानिति त्रिभिः प्रतिलब्धा जयश्रीर्यैः पुत्रैः सह उपासितुं पक

रामायणटीका ७

श्री·
भाग·
टी·
३५

२ अपारणीया सन्निक्रमणीयाः यथ यस्मादनुकूल ईश्वरः कालो येषां ते विषे २ ग्रामस्तिनाः अनुकूले ईश्वरे समर्थः विप्रे
ग्रामा इति वा ॥१८॥ मममया चित्तपचनं बहे तुः सतो धिनस्त्यादि अद्दा २ रूपं वक्ष्मादुसाधेरण फलदेतुत्वात् ॥१७॥ आ
दो च स्तत यसि अधिसाय वितः सनृणो मासि पालयि यस्य मि ॥१८॥ अतः पति सुपथा वमलं स्व ॥१९ देवानां ग्रुसंवह
॥२१ सुमाद नेय आसुश्रीश्रयेः तान् ॥५ ॥१॥
इदं लोके स्वतन्त्रेर्ईतानां शुचिविद्धियां ॥ सियो रुद्दं सीरा सा यद्रह सिद्ध सिद्धः स्थिता ॥ ॥१॥ आत्मतानुस
मद्दास्व श्रमा ॥ तयशः श्रियः नाकं प्रष्ठमधिष्ठाय क्रीडतो दृष्ट्वा सिद्ध सि ॥१८॥ श्रियो भुनाते सत्र प्रणतोणा

२२ अपारणीया इति विमे मतिः ॥ यते तेकृत सत्वर विपुला मान विशे मसल न सत्ते ददाति ॥१८॥ तपा पु पायो
समम दे निविविमः सतो वि मस्य न तयत् यातेप्य मावतनार्दनि मस मस्य पो अद्धा उरयं फलहेतु कत्वात्
त्व यार्थितः वाह म परण सये पयो व्रतेना शुरणी समीडितः ॥ स्वा शेन पुत्रत्व मुपेम ते स्वा ना मासि
मारीसृतय स्य विष्टि तः ॥१८॥ इयपुत्र वर्य भदे श्रद्धा पतिमकल्मस ॥ मां भवाव यती पत्या वे दरू पस
चरित्र ॥१८॥ नैतत् परस्मा आख्येयं पृष्टयापि कथं च न ॥ सर्वं संपद्यते देवि देव गुह्यं सुसंवृतं ॥२०॥
श्री शुक ॥ एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ अदितिर्दुर्लभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्मनि प्रभोः ॥२१॥ उप
याव पतिं भक्त्या परया कृतकृत्यवत् ॥ स वै समाधियोगेन कश्यपस्तदबुध्यत ॥२२॥ प्रविष्टमात्मनि
हरेरंशं ह्यवितथेक्षणः ॥ सोऽदित्यां वीर्यमाधत्त तपसा चिरसंभृतं ॥२३॥ समाहितमना
राजन् दारुण्यग्निं यथानिलः ॥ अदित्याधिष्ठितं गर्भं भगवंतं सनातनं ॥२४॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वं सर्वं स सितं सर्वं सत्त्वं पद्यते सिद्धाति ॥२०॥ प्रभोर्हरेरात्मनि जन्म लब्धा ॥२१॥ अवितथमीक्षणं दृष्टिर्यस्य सः २१
अनिसे यथा सर्वसमो पि दारुणि सत्त्व मीणवनदाहकं अग्निमादत्ते एवं स्वयं प्रवेषु सम्मो पि देमपत्तत्य
सोवीर्यतायत्तस्यं ॥ पिहितमधिष्ठायस्थित ॥२४॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥ ३५

समीडे तुष्टावेत्यर्थः ॥२५॥ अदितेस्तु सर्वस्मिन् जगति दृष्ट्वेति विज्ञाय नमस्यावार्थायश्च भक्ताय वेदाय भेयस्य यद्वा वेदा
गर्भेयस्य यद्वा वेदानां गर्भाय वेदेषु प्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयो लोका नाभौ यस्य सः त्रिनाभस्तस्मै वर्षाणां लोकानां पृ
ष्ठे उपरि स्थिताय शिपिविष्टाय पशवो जीवाः तेषु अंतर्यामितया प्रविष्टाय 'यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशु
षु प्रतितिष्ठतीति श्रुतेः एतदाश्रयो रम्भः शिविष्टायेत्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने ॥२७॥ अतः पतितं तृणा
दि यथा गंभीरं स्रोतो नत्राक्षिपते आकर्षति तत् यथा कालो भवान्विश्वमाक्षिपति ॥२८॥ संभविष्णुः रूपादानशीलो।

हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः ॥२५॥ ब्रह्मोवाच । जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोस्तु ते
नमो ब्रह्मण्यदेवाय त्रिगुणाय नमो नमः ॥२६॥ नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रि
पृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे ॥२७॥ त्वमादिरंतो भुवनस्य मध्यमनंतशक्तिं पुरुषं यमाहुः । कालो भवा
नाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो यथांतः पतितं गभीरं ॥२८॥ त्वं वै प्रजानां स्थिरजंगमानां प्रजापतीनामपि
संभविष्णुः । दिवौकसां देव दिवश्च्युतानां परायणं नौरिव मज्जतोऽप्सु ॥२९॥ इति श्रीभागवतेऽष्टमस्कं
धे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ श्रीशुक उ० इत्थं विरिंचस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्बभूवामृतभूरदित्यां । चतुर्भुजः
शंखगदाब्जचक्रः पिशंगवासा नलिनायतेक्षणः ॥१॥

स्मिन्नयं भावः न सर्वं भूतवज्जन्मादिसंभवः किं तु देवानां प्रजापतीनां परमात्मत्वेन तत्कार्यसाधनाय भवता योऽर्थ
श्रुतः तान्स्वर्गाच्च्युतान्पुनः स्वर्गं स्थापयेति ॥२९॥ इति श्रीभा० अष्टमे सप्तदशः ॥१७॥ ततः त्वष्टादशे भूत्वा वामनः स
न्कृतो रिपोः । यज्ञं गत्वा बलिं सेनस्त्वक्तो ... इत्थं विरिंचेन स्तुतं कर्म वीर्यं च यस्य स च प्रभा
वो यस्य स हरिः अदित्यां प्रादुर्बभूवेति त्रयाणामन्वयः अमृतेन भूर्जन्म भूमिः शंखगदाब्जचक्राणि यस्य सः इति
तथा श्रुत्यादित्वेन मन्वयी यो वृत्तत्रयः अविसर्गपाठे स चासौ पिशंगवासाश्च ॥१॥ ॥ ॥ ॥

श्री· आव· टी· ४६

फसवाजोके मेरु: तदाकारयोः कुंडलयोः त्रिखाडलसंनी श्रीवदनांबुजावस्य श्रीवत्सोवत्तुसियस्पवलयेरंगदेयुम
ह्लोलसंतिकिरीटा. ही नियस्य ॥ ५ ॥ श्रीमत्सावनमालयाविराजितो वध्यागतेनसः इध्यरिंजिह्वादेवानगाः पर्वता
नस्यांइसांवसमयमारुः ॥ ४ श्रीगायामितिभाइपदशुक्लद्वादशीश्रवणाहदर्शीति प्रसिद्धानजापि श्रोणायां श्रव
णास्यचंडेदुमर्यः ॥ नवापिश्रवणास्पशयमाघो अभिजितिनक्षत्रेण सुरुद्धायादर्शितः अभिजिन्नामनक्षत्रवर्ष्ठ पविहा

युपासावृतातोफसवाउकुंडलविघोलसन्सीवदनांबुजःप्रभान ॥ श्रीवत्सावर्दचेलयोगदोलसन्कि
रीटकौवीयाणवान्तप्रभः ॥ ५ ॥ मधुजनजातविशुद्धयास्वयाविराजितः श्रीवनमालयाहविश्वजा
पतेर्वय्यागमः स्वरोचिषाविनाशयन्केवनिविडंकौस्तुभः ॥ ३ ॥ दिवाः प्रसेदुः सलिलाशयाः सदा
प्रजाः प्रहृष्टाः जनवैजयन्तिनः ॥ घोरेनविरतिरिति यधिजिह्वागावोदिजाससंजनस्य प्रनेगास्त्र ५
श्रोणा यांश्रवणाद्वादशपांसुहूर्ते भिजितिप्रभोः ॥ सर्वैनक्षत्रतारायाश्चक्रस्तज्जन्मदक्षिणाः ॥ ५ ॥
द्वादशपांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोन्नृप ॥ विजयानामसाप्रोक्ता यत्रांकविजृंहरेः ॥ ८ ॥ शोखडु
दुभयोनेदुर्मृदंगपणवानकाः ॥ चित्रवादित्रतूर्याणां निर्घोषस्तमुलोभवत ॥ २० ॥ ॥

दाख्याज्जनो श्रवणस्यमश्रोणायाइति ॥ एवं विशिष्टेमुहूर्तेप्रभुः प्रादुर्भूवेत्यर्थः किंचनत्रत्राणस्विन्यादीनि
ताराश्चिह्नस्य ॥ लाराचक्रकादयः तेषायोषाते सर्वोदिशोपि मर्वत्तस्य जन्मदक्षिणा चक्रुदारेचक्रः जन्ममुहू
र्तेसौम्यावंकवीवभुवविमर्थः ॥ ५ ॥ विशेषांतरमाह ॥ यस्यां द्वादश्यां सूर्योऽभिकालन्नस्यादयपविकुः तदाचम
ध्यदिनगतः सवितातिष्ठन्सचद्वादशपांविजयानाम्नाप्रोक्तेमन्वय ॥ ९ ॥ शोखडुदुभयोयत्रसंप्राप्यासाच विजन

श्रीपार्श्वजिनस्तव ॥२॥ ४९

मावदास्यादीनां कुसुमैः समवाकिरन् चित्रितां तेनात्मयः ८ विस्मयांतस्माद्यज्ञरूपं हरिं धारयतस्तदा तिलवान्
न्नेवेदपुण्यामाता पितुः संपश्यतो देववामनो वर्द्धमानमूर्तिर्भवद्दिव्य गतिरद्भुतचेष्टितः स्वयं कथ्यभूतः श्रुत्यक्तः चिद्रूपः कथ
मधारयत भादीन्निर्विधृवगानि च ... यथा निवेत्यकं यथा भवति तथा ११ कर्माणि जातकर्मादीनि १२ वनस्पति

श्रीलास्वापारसोऽन्तस्य वां चर्वप्रवराजयुः तस्य रूवर्णनयोदेवा मानवा पितरो ग्रयः ८ सिद्धविद्याधरगणा
सकिंपुरुषकिन्नराः चारणा युसरस्ता सिसुपर्णा भुजंगाग्रमाः ९ गायंतो तिप्रशंसंतो नंदंतो विबुधा
न्नयाः अदित्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् १० तस्मादितिस्तद्विजठरं भासितं परम्मासं सुरुक्मा
पदिस्मिता गृहीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाहजयेति विस्मितः ११ यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायु
धैरव्यक्तचिद्व्यक्तमधारयद्धरिः बभूव तेनैव सवामनो वटुः संपश्यतो दिव्यगतिर्यथानटः १२ तं वटु
वामनं दृष्ट्वा मोदमाना महर्षयः कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिं १३ तस्योपनीयमान
स्य सावित्रीं सविताब्रवीत् बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपो ददात् १४ ददौ कृष्णाजिनं भूमिर्द
ण्डं सोमो वनस्पतिः कौपीनाच्छादनं माता द्यौश्छत्रं जगतः पतेः १५ कमण्डलुं वेदगर्भः कुशान्सप्त
र्षयो ददुः अक्षमालां महाराज सरस्वत्यव्ययात्मनः १६ तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदा
त् भिक्षां भगवती साक्षादुमादादम्बिकासती १७ स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभावितो वटुः ब्रह्मर्षि
गणसंजुष्टामत्यरोचत मारिषः १८ समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा परिसमूहनं परिस्तीर्य समभ्यर्च्य स
मिद्भिरजुहोद्द्विजः १९ ॥

र्वनानां पतिः सोमः १५ पात्रिकां भिक्षापात्रीं १७ स एवं संभावितो वटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टां तां सभामति
क्रम्यारोचत १८ १९ ॥ राम

श्री· भाग· टी· ६०

यद्यथेव उर्द्धभुवनतारुद्र अत्रैव मालियाद्रदध्याय समाप्तिः यत्र मार्गे यजेत भृगुणाभ्यां भूयोभिः उपकल्पिते प्रवर्तितव
खिलेन सारेणावकेन संभूतः यविस्तृतः ॥२०॥ नर्मदायाउत्तरे तटे भृगुकच्छसंज्ञके क्षेत्रे कलत्रमप्रवर्तयेग्रोथ्वेन
र्त्विजो भूवाचः तेते वामने वच्च कालापपद्यत् आया मामीयं यवसुदितरविमिवेन स्वित्वियादयः सूर्यः किल इ

श्रुत्वाश्वमेधैर्यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्ततः ॥ जगाम तत्राखिलसारसंभृतो भारेण गां
सन्नमयन्पदे पदे ॥२०॥ तं नर्मदायास्तट उत्तरे बलेर्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसंज्ञके । प्रवर्तयन्तो भृगवः क्र
तूत्तमं व्यचक्षतारादुदितं यथा रविं ॥२१॥ त ऋत्विजो यजमानाः सदस्या हतत्विषो वामनतेजसा नृप
यात् सूर्यः किलायात्युत वा विभावसुः सनत्कुमारोऽथ दिदृक्षया क्रतोः ॥२२॥ इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेक
धा वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः ॥ छत्रं सदंडं सजलं कमंडलुं विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटं ॥२३॥
मौंज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं ॥ जटिलं वामनं विप्रं मायामाणवकं हरिं ॥२४॥ प्रविष्टं
वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः ॥ प्रत्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षिप्तास्तस्य तेजसा ॥२५॥ यजमा
नः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं ॥ रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् ॥२६॥ स्वागतेनाभिनंद्याथ
पादौ भगवतो बलिः ॥ अवनिज्यार्चयामास मुक्तसंगमनोरमं ॥२७॥ तत्पादशौचं जनकल्मषाप हं
हं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं ॥ यद्देवदेवो गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या ॥२८॥
बलिरुवाच ॥ स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवाम ते ॥ ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य वपुर्ध रं

त्येवमादि वितर्कयति स्म ॥२१॥२२॥ हयमेधवाटमश्वमेधमंडपं विवेश ॥२३॥ उपवीताजिनं उपवीतजिनं उत्तरं यस्मि
न्मेखलादौ तं उत्तरीयं यस्य ॥२४॥ संक्षिप्ताः सम्भ्रमिभूताः संतः ॥२५॥ रूपस्यानुरूपा अवयवा यस्य तं ॥२६॥२७॥ चं
द्रमौलिश्चेत्यन्वयः अपथे अतिपावनार्थं चकारश्चंद्रमौलिरपि गंगारूपेण मूर्ध्नि दधार मूर्ध्नि ॥२८॥ ॥

इ स्यार्पिता तां स्तु स्तात्म यजैत्रस यौ तां तपपूर्व समेकत्यं भूतं तपः वपुपर मूर्तिया दि ॥ ८ ॥ तेनज्ञ स्वभवनेन गै र्वा र्भिर्जिर्जिर्ई
नेने हृदय स्मर्तृ स्यमेपुनीताय विश्री कृता मेमनुः प्रतीक गृहाण हेयइ हृत नमस्यनतम ॥ ९ ॥ इति श्री स्मे हाद शः ॥ १८
कृ नविशे नहविणु या चितेन पद वंध प्रतिसृतं च बलि मा जा नन्मा स्वा व युक्त हातः स्तनः सुवंताहिति स्यादि मस्तो
वितै ॥ वक्र कल्पमिति भिन्देस्तु स्विदल यशा हृदी मनः वच सवे नदिति योड शाभिः हे जन देव सा पवा ये या न लो किकेथ

प्रयन्नः पितरः नमः प्रयन्नः पाविते कृत्यं ॥ यस्य स्विष्टः कृतवयं य ज्ञवाना गतो गृहान् ॥ १० ॥ आपा ग्रये मेस कृता
यथा विधि द्विजा न्म जन्नद्र वणाव ने जन्मे हत्वा हस्ती वा भिवियु च भूर स्तो न था प्रमी नाम नाभिः पदैः जव ॥ ११ ॥
य य हृदो वी कृसिनन्धती कृसेन्वा र्पितैन विप्रस्ताशुनर्क यः गां कां वने वा गुण वह्यः यथा म कि हिं तथा कृत वा
विश्र कर्मा ॥ १२ ॥ ग्रामा स मंद्धा स्तव गानां जान्वा रु यों स्त याई नम सप्रतीक ॥ १३ ॥ इति श्री भास्कर ते हमेश
हाद शोध्या यः ॥ १८ ॥ श्री गणेशाय नमः ॥ इति ते रोचने वी कं धर्मसं युक्तं सस्तुतं ते निशाम्य भवा न्मीतः प्रतिनेद्यद
सब्वीन ॥ १ ॥ श्री भगवानुवाच ॥ वच स्त वे न ज न देव स्तुतं तं कृत्वा चित्ते धर्मस्त्रत य भास्करं यस्य प्रमाणं भं ग
वः सास्वरा ये पितामहः कृतहदः प्रसन्नतः ॥ २ ॥ मनो न क्षित्वा लेक भिः सनः हायणः प्रभाव ॥ प्रत्या
ख्याता प्रति कृत्स्य यो नदा ता द्विजा तये ॥ ३ ॥ न मे तितीर्थपु पि वार्षि ना र्थिनाः परा सुरवा ये तम न स्ति नोत्र
पाः प्रपन्कुलेय ययशसामलेन प्रकृदिङ ज्ञातियथा ३ ॥ ४ ॥ यता जातो हिरण्य पातः च तुर्वेक हमेम
हीं प्रति वीर दिग्विजयेन विदंत नदा प्रपः ॥ ५ ॥ यं वि निर्जित मकृष्णा विस्तः देवा द्वार स्वागत कलाने जः

धर्मे पितामह सुप्र कृादः प्रमाणं ॥ ६ ॥ विः सत्व सुलक्षणं ये हि जातयो या च कायश्र स्या ख्या ना पनद दासी ति वक्ता
कथ्याः सलक्षणां प्रथम प्रति कृत्य यो वा नुददा नीति ॥ ७ ॥ कं च त्रा सण्याः प्रति कृत्य यान यते नवाथमः गा न्या व्र का
लन सुली सुपद द मृ जना रकीति ॥ ८ ॥ तीर्थदाने तीर्थदा ना व स रय स्य प्रपन्कुले ॥ ९ ॥ ये हि शापाल्लोकं लो के जिन्वा
भुव उद्धार हते सति विस्तृ रात्मा ने जयि ने नमेनेत द्वा यें भूरि प्रन्न पश्चा नस्मरन् ॥ १० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री॰
भा॰प्र॰
टी॰
३८

यासाविलेनान्तर्हितः सूक्ष्मदेहो यस्य विविग्नमविकं पितं चेतो यस्य अतएव पि न विमडति वास्तवो ऽपि ॥ १७ ॥ न ददर्श नं ततः प्र-
विष्टवान् ॥ ११ ॥ पुमान् अतः सकाशात् आवर्तनेन हृद्वेव तन्नेन तां विमुक्तत्वादिति वास्तवो ऽपि ॥ एवं कस्य पर्यन्तमस्य डेमो
विमोचने रयत्नवान् ॥ तत्र चितमेतस्याप्रतिद्वन्द्वमहाबलपराक्रमस्य सूरो हि मानाविजृम्भितको ऽयाउवेधस्य ॥ २ ॥ नाथ

निशाम्य तद्वधं भ्राता हिरण्यकशिपुः पुरा ॥ हतं भ्रातरं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ॥ ९ ॥ तं मायामतं समानोक्य
शूलपाणिं कृतान्तवत् ॥ चिन्तयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ यतो यतो ऽहं तत्रासौ मृत्युः प्राणभृ-
तामिव ॥ अतो ऽहमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराग्दृशः ॥ १० ॥ एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो निर्विविशे ऽसु-
रेन्द्रः ॥ श्वासानिलान्तर्हितसूक्ष्मदेहस्तत्प्राणरन्ध्रेण विविग्नचेताः ॥ ११ ॥ स तन्निकेतं
परिमृश्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद ॥ क्ष्मां द्यां दिशः खं विवरान्समुद्रान् विष्णुं विचिन्वन्न ददर्श वीरः ॥ १२ ॥
अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत् ॥ भ्रातृहा मे गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् ॥ १३ ॥ वैरानुबन्ध
एतावानामृत्योरिह देहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः ॥ १४ ॥ पिता प्रह्रादपुत्रस्ते तद्वि-
द्वान्द्विजवत्सलः ॥ स्वमायुर्द्विजलिङ्गेभ्यो देवेभ्यो ऽदात्स याचितः ॥ १५ ॥ भवानाचरितान्धर्मानास्थितो गृह-
मेधिभिः ॥ ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः ॥ १६ ॥ राम ॥

टी॰

न मासो ऽसुरधियारोमतिः जीवन्नेव कालनरवदैरमुपेक्षितवानित्याशयेनाह वैरानुबन्ध एतावानामृत्योर्भवतीति देहि-
नां देहनिगृहाभिमानवतां पुरुषाणां यावदेहं मानेनोपबृंहितो मन्युः स भवत्येव यतो ऽज्ञानप्रभवः अज्ञाननिहते शान्तो
ऽहंकारो ऽयमस्य ॥ १४ ॥ तदेवं पूर्वजानस्वत्वान्पितरं स्तौति द्विजवेशधारिभ्यो देवेभ्यो ऽनेन त-
द्विजा इति तद्विद्वानपि स याचितः सन् स्वीयमायुः देवेभ्यो ऽदात् ॥ १५ ॥ २८

समयदासेमितानीतिविविक्रमपदाभिप्रायेण नक्रान्तवादः नतापिस्वपदत्वान पर्गामान १८ तावदर्थमेवप्रतिग्र
हो यस्य सः १७ ईश्वरस्य याजस्कारणीया आप्रकारे चो ज्ञावले वैधनपुत्रो मरने नतसगर्वीतिरेकेण प्रथितो पप्रका
रमाह । अहो इतिद्विभिः नेवाचोहज्ञानासमनुः लेनबालः बालि शामति चेति केदः स्वार्थप्रमसुधइतिह भक्तानामे
वार्थत्र्यथसेनस्वार्थपरिहरणस्यनवयातिरेकेण स्वार्थभावादिमर्थः प्रत्युथन्वमेवाह १७ मामितिह्ीयस्यदा

तस्मात्त्वनोमहीमीयक्तगोरहे बन्दर्भमानः यदानिर्जीणाद्वैतेंकुसमिता निपदा मम १६ मायने कामये
राजन्वदयाज्ञरादोषवीनत्र नैवः प्राप्नोतिवेविद्गान्यावद्दर्पपरिग्रहः १७ बलिउवाच अहो ब्रह्मण्णदा
यादवाचस्तेहृद्यमतोः त्ववालोबालिशामतिः स्वार्थप्रमसुधीयया १८ मांवचोभिः समाराध्यलो
कानामेकमीश्वरं पदत्रयं याहणीते बुद्धिमान्द्रीपदाशुषं १९ नपुमान्ममत्रपसुपेयाद्यावित्तुमर्ह
ति तस्माद्वत्तिकरीं भूमिं वटो कामं प्रतीच्छमे २० श्रीभगवानुवाच यावंतो विषयाः प्रेष्टाः त्रिलोक्या
मजितेंद्रियं नशाक्नुवंति ते सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप २१ त्रिभिः क्रमैरसंतुष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते नव
वर्षसमेतन सप्तद्वीपवरेच्छया २२ सप्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयादयः अर्थैः कामैर्गता नांत
तृष्णाया इति नः श्रुतं २३ यदृच्छयोपपन्नेन संतुष्टो वर्तते सुखं नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोप
सादितैः २४ पुंसोयं संसृतेर्हेतुरसंतोषोर्थकामयोः यदृच्छयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृतः २५
यदृच्छालाभतुष्टस्य तेजो विप्रस्य वर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषादंभसेवाशुशुक्षणिः २६ ॥

शुद्धंदानारंभबुद्धिमानिमेवक्लेदः १९ कामयये हेसमयकाव्ट प्रसादेण तर्थः अत एव तत्याह विघ्यति २०
पुनरपि त्रिभिः स्वहस्तमेव श्रा विश्रु बजाह यावन्त इति सप्तभिः २१ नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि समानो द्वीपवरा
णामिच्छया २२ तृष्णाया अंतं न गताः इत्यस्माभिः श्रुतं २३ असंतुष्टस्य त्रिभिर्लोकैरपि न सुखं वर्तते
२४ आशुशुक्षणिरग्निः २६ ॥ सम ॥

श्री· भा·अ· टी· ३४

सिद्धोऽहं कृतार्थ एव एतावता सर्वस्यापहार इति दृढोऽभिप्रायः तेदेवाह वित्तं हि यावत्प्रयोजनमेव सम्यग्गृहीतं स्यात् ग्रावहत्वादिमर्थः २५ अन्नाय यः अन्यायः अन्यायएवाह एष इति प्रसुस्वया पदत्रयमेवागीकृतेनाधिकं तेनाह त्रि भिरिति क्रमतामिति चेत्तत्राह सर्वस्वमिति २६ तथापि प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमतद्दिहाभ्यां

न स्माद्गीर्णापयास्येव लोके स्वर्दर्यभात एतावत्तैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनं ३७ श्रीशुक उवाच इ त्युक्तः स गृहस्थाहृदयोत्तमः श्रीधृतः कामलायमहीदा तेजग्राहमसभाजनं तथा विसलेकोप्रदा स्यात् सुराणामस्य श्वरं ज्ञाने स्थिकोविदितवितस्मो जिष्णुग्रा हविंदावर ३५ प्रतिश्रुतं त्वये तस्य दनर्घ मजानतः न सापु सुस्पदे त्या तो महद्गुपगतो नयुंग ३० शुक्र उवाच पधेतोच न सा त्वाद्गृहो वयितव्य यथः कृपण पापादितेजो तो देवानां कार्यसाधकः ३१ एष ते स्थानमेश्वर्यं श्रियं तेजो यशः श्रुतं दा

श्लो· स्य स्याद्दीय शक्राय मायामाणवको हरिः ३२ त्रिभिः क्रमैरिमांल्लोकान् विश्वकायः क्रमिष्य

३२ ति सर्वस्वं विष्णवे दत्त्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं ३३ क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभो खं च का

वर्तितस्य येन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः प्रतिमाद्दर्शितं मन्यानं ३४ न तद्दानं प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दा

३५ नं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ३५ धर्माय यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च पंचधा विभज

न्वित्तं इहामुत्र च मोदते ३६ ॥ क्रमोगतिः ३४ निष्ठोऽतेनरके मन्ये स्व प्रदातुः प्रतिश्रुते

प्रतिश्रुतस्य ३७

एकेन पादन्यासेन भूमिं क्रममाणस्य पृथ्वीं द्वितीयेन दिवं खं च तार्तीयस्य तत्तृतीयपादन्यासस्य ३४ तथा पि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावदुद्विपुला इति चेत्तत्राह न तद्दानमिति ३५ तपः कार्यकर्मसु लं ह्येतेन वृत्त दिप्रतिश्रुतस्यैतिकथमन्येन वाच्य तत्राह ३६ ॥ ॥ ३४

सर्वे घटि कापि सत्पत्त्वं तेनैव स्याद्यं च हृदुच्यते हि प्रश्नममो मितित्वमस्य न इति अन्तमित्या द्विना सत्पत्त्वं तयोर्लक्षणा सर्वं
स्वतिमिदं भ्यो सत्यं विहितमेव न्ते चनिषिद्धमनेन तेप वा ग्वा एव हिकम्तृतर मिथ्या हि मस्ये टो घानन्दे ते चत्तुग्णाश्रात् सा
नकालस्वरूपघात्कालेन दुष्यात न तस्मान्द तमित्प्रनीकृत निरस्यपसंहारेण इत्तिसंकल्पादि प्रभृतमपि ब्रह्मज्ञानतमि
मेघरूपं यदि पूर्णत्वात् कोमि मंगीकारेणाय मोक्षःसमने तियदाह तदेवानंततत्र सम्पद्यते तेविनान सिद्धतो त्वाशा
ये नाहुः ॥३६॥ न त्स प्रश्न फलं विद्यामजानीयात् ॥ आत्मक्षेतस्यादेहहं एस्य हि दस्य क्रतः गीयते कुञ्जचनेन त्व घे: एवं तनु
तसंगमय यथाविकृत्याता यः स्वप्रफल सेव नाकं तदापि वा वादे हेनि घोह्याधीन त्वादा त्वस्य स्मृतिस्त ता तु सा येणा को
भवं तु पुण्यफल स्यानीय संमतंतः किमन्त्राहृहृते दे हे जीवति तत्पुण्यफलं न स्यात् भानस्यादिति यावत् कुतः कायाद्या

अथापि च हृर्वैरीतं स्वस्यमेव सन्तम. सत्यमोमितियत्मोक्षयं तेनाहान्ते तं हितन ॥३८॥ सत्यं पुण्यफलं विद्या
दान्तस्त्वस्य जीवितः हृदये जीवति तत्र स्यादस्तं तं स्मृतं ममानम ॥३९॥ तथाप्याहृ लक्षणः पुण्यं तु हतंति चिरा
जीयतेर त्ते एवं नष्टान्ततः स घाघ्रामा मुष्यति तत्र संशयः ॥४०॥

व: परामर्शः देहस्थान्तेनैव लाघवीय इत्याह ग्रन्तं त्वान्न ते देहस्य मूले ॥ ३९ ॥ एतदेव स्पष्टीतेनस्य छ्यतितयथाह
तदुत्पादित मूलः पुण्यम विरादेयो हर्जतेपततिच एवं न ष्टमन्तं तस्य सन्नाम्नादेहः नष्ट तत्र मन यथापि चाक्ष्या
एवमेवान्ते तवदेवान्यान्मा नमो विमूलकरोती त्यविंदयान्तेनि षिद्धं तथा पुपसंहारानुसारेण तस्के वलान्तेन विष.
यमित्यभिप्रायेव व्याख्यातं देयेनतेनेतिच तयेवाऽक्रः तथा चश्रुतिः ओमिति सत्यं नैष्यन्तं तं तदेतत्पुण्यफलं वा चोयत्कामं
महेश्वरो य शास्त्रीकस्यामा की तिभ वितापुष्य हिफलं वा वुः स त्पवद त्वप्रात न्मूलं वा चोयदन्ते न तथा प्याहृ तत्त्वा विमृ
लः पुण्यानि स ततः एवमेवाह न वदन्त्या मान्यादि मूल कस्य निस पुण्यति स उद्दे न ने तस्मादन्ते न वदेहये नहाने ते नत्र

सर्वथा समवचनेदेशोन निवर्हेदिति सकृटीकर्त्तस मस्पदोमानन्त नस्पगुणानाहृ यरावितिद्वाभ्यां यदो मित्य दत्तं नमस्पाक
न्ते अर्थगृहीत्वा वर्तीतिपराकृ विक्रमितिक्रतिपदस्य व्याख्यानमशृतोविंशति ॥४॥ ननन्तदर्थिने यत्किंचिद्दो मितिदास्या
मीति ब्रूयात्तेन न विशेषेन स्मृतो भवेत. । किंच मिन्नवेस र्वमो ऊर्व नदास्या मीत्यगीकुर्वन् आत्मने कामेन नालं पर्याप्नोनम
वति नस्पे भोगेन सिद्ध्यतीत्यर्थः तथा च श्रुतिः पराग्वा एतद्रिक्तमक्षरं यदेतत् दोमितितत्र यत्किंचोमित्याहाचैवास्मै त
द्रिक्तमेतस्मात्सर्वमोऊर्याहिरपादात्मानं कामेभ्योनालं स्यादिति नेतियदन्तं तेन वच एतत्सर्वं अप्रूणस्य याभावात् । श्रा
श्मानं चेतिवक्तरान्वयः आत्मनो मिखस्वमन्यस्मात्माकर्षतीति अभ्यात्मयो हि तिस्मेमकिंचिदयिनास्तीतिसेवा

वि

यज्ञेति कृमहणं वा अन्तस्परादोमिति नयत्किंदोमितिब्रूयात्तेन विशेषेनवेषुमान ॥४॥ भितवेसर्वमोऊर्व
मोलकामेन चात्मनेः अथैतन्न्यूणं सम्भात्मयचुनेमन्तं नवेचः ॥४॥ सर्वनेत्यन्तं तब्रूयात्सउ कीर्तिः श्वस
न्वन्तः स्त्रीषु नर्मविवाहे पुत्र मर्थ प्राणसंकटे ॥४॥ गोब्राह्मणार्थे हिंसायां नानृतं स्याज्जुगुप्सितं ४४

इति श्री भागवते अष्टमस्कंधे एकोनविंशोऽध्यायः १९ ॥

मीतिवूनेसहिते नान्ते न यरेषामृर्थानाकर्षतीतिप्रसिद्धं ॥४२ ननु तर्हि इदमस्तं तवत्सर्वदा सेवस्यादित्याह. सर्व
मितिनथा च श्रुतिः ॥ अथैतन्न्यूणं सभ्यात्मयद्रेतिसयत्सर्वनेति ब्रूयात्पापिकस्यकीर्ति र्जायेत स साह्नेनेवहमा
दिति अतो हानिसंकटादिष्वन्ते न रवोषायेन्यपवंगहरति. स्त्रीषु प्रोत्साहने नव शीकारे न मितिपदि हासे विवाहे वा
वरदिस्तनो ॥४३॥ तथा ब्राह्मणा मा च हि ना पापि हिंसायां वा कस्य चित्प्राणयां न थाच याज्ञवल्क्यः वर्णिनां हि वधो यत्र
नत्र सक्षान्तं नव देदितितथा च श्रुतिः तस्मात्काल एव दयात्काल न दद्यात्तत्सत्यान्तं तन्मिथुनी करोतीति. ४४ इ
ति अष्टमे एक विंशः ॥१९॥ त्रिशोऽन्वन्तन्तमीनोनेसो ज्ञात्वापिकपटं हरेः दद्दावेव न नो विस्मः सत्ससावपर्ततं तुनमः ५०

भगवता त्वया प्रोक्तं सत्यं किं तत्। योऽर्थकामादिकं न बाधेत स गृहमेधिनां धर्म इति॥ २ कथं प्रत्याचक्षे निराकरोमि॥ ३
ननु प्रत्याख्याने दोषस्तूक्तः अतआह। नाहमिति श्रेयस्माद्विप्रलम्भनादपि। ५ किंच यद्यद्धास्यति किं न सर्वं संपरेतं मृतं पु
रुषं हास्यति त्यक्ष्यत्येव तत् किमिति त्यागो वित्तेन स्वयं न देयमिति भावः। तथापि त्यागे तु निमित्तं कष्टं परिहार्यं सर्वदीपेत
इति चेत्तत्राह। तस्येति विप्रश्चेत्तेनार्थेन दत्तेनापि न तुष्येत। तर्हि तस्यार्थस्य त्यागे दाने किं निमित्तं न किंचित्। ६ याचिता
ने

श्रीशुक उवाच। बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः। तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुम्॥ १ बलि
रुवाच। सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मोऽयं गृहमेधिनां। अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित्॥ २ स चा
श्लोके हं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे कथं द्विजं। प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्लादिः कितवो यथा॥ ३ न ह्यसत्यात्परोऽध
नर र्म इति होवाच भूरियं। सर्वं सोढुमलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरं॥ ४ नाहं बिभेमि निरयान्नाधन्यादसु
७५ खार्णवात्। न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा विप्रप्रलम्भनात्॥ ५ यद्यद्धास्यति लोकेऽस्मिन्संपरेतं धनादि नार
कं। तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत्॥ ६ श्रेयः कुर्वंति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः। दध्यङ्
शिबिप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु॥ ७ यैरियं बुभुजे ब्रह्मन्दैत्येन्द्रैरनिवर्तिभिः। तेषां कालोऽग्र
सील्लोकान्न यशोऽधिगतं भुवि॥ ८ ॥

दत्तस्य दाने विप्रस्यासंतोषे पोदानेऽनर्थमेव स्यादतः तथापि तं संतुष्टं दियं न वा किंचिद्देयमिति भावः। नहि न
देयमिति वक्तव्यमाह श्रेय इति। ७ दुस्त्यजैरसुभिरपि को विकल्पो विचारः। ८ ये सैदैत्यैरनिवर्तिभि
र्विषयं भुक्तं तेषामपि यामिह लोकान्परलोकांश्च भोगानिति वा कालोऽग्रसील्लोकान्
नाव नन्वनर्थमधिगतं प्राप्तं यशोऽग्रसीत्। अतः कीर्तिरेव सा
ध्यानात्पदिविभावः। ८ ॥ राम

श्री भा दशम

देह्याभावादपि धनस्याभोक्ती निर्भवती भावः सुलभाश्चेति तत्र मजंतीति तत्रत्यानीर्थानि श्नोतित्र ककोरोथ तत्याग एव सया कार्य इति भावः ५ तर्हि निर्धनत्वेन दैन्यं स्यादिति चेन्नत्याह मनस्विन इति यावद्भोगं मात्रधनान्नामप्य र्थिनां कामापनेयं न कामाद्य रोगं तत्त्वं निर्दैन्यमिति यत्र कोभनेभद्र सेव भवाद्य घानो तका मोपन यानेन तुर्य

सुलभा युद्धिविश्र वीर्थानि हृन्नास्त तज्ज्ञजनः नत्र यात्रीर्थी आयाते श्रद्धयाये धनमजः ९ मनस्विनः कारु णिकस्य शोभनेयुर्दर्थिकामो पुनर्यातनत्तुर्यानिः कतः पुनर्दुष्पविदां भवाद्यशीतनतोवेदोरस्पृष्टदाम्भि वोद्विने ७ यत्नेति यत्तक्ता भिर्यमात्र ताभवं न आन्नायविधानकोविदाः सएष विप्ल वंद्रोक्त वापवो दास्याम्य शुषोऽदिति मीमांसाः ५ यय पम्साव धर्मात्मा माय श्री यादनामक तस्याम्रेन नहि विश्वभीनं हृत्या नतेविश्नुः ७ एष चा इन्नमस्तो कोनजिह्वास नियच शः श्रुत्वा मेनाकरे यद्वे श्रायीन निह्नतो मया १० श्री शुक उवाच एव मश्नाह्विं तेशिष्य मनादेशात्करेण रु प्राशापदेव श्रह्निः ममसंथ मनस्विने १५ तदोपंडितमान्यतः सत्त्रि मृतुपेन यत्नामकासनानितोयस्व मचिरात्तु श्रुपसेविया १७ एवं धामाः स्वत्रु रुणस सामचलितोमरोनो यामुनायदवावेनाम चिंत्यादकसर्वकं १८ विद्यावलिस्तदा गाम्यपत्नी आलक मपलिनी श्रामिम्य कथा हे ममवनेजपयी

तिःशोभनमिति किंपुनर्विज्ञ्यामित्यर्थः १० यत्रेवहृः किंतविल्तवगात्र विप्रकं नर्हि सुतरामेवदास्यामीत्या दः यज्ञनीति प्रारः प्राक्वसिः ११ व्यचदिर्थपोनभिज्ञ हासति तर्हि युद्धेमां हन्त्वायमा भूमिं हरेत ७ श्रायीन वा सम्यकज्ञान सन्नमचिंत्रे भायी तेति वास्तवोर्थः १३ यत्नाह्विनमस्तातमन्द्रे १७ जालक मुक्का भरण विशोषः तन्मालीवती श्रवनेजनी गाश्रयो भूत ह्यगम १३ ॥ राम राम

५१

अवर्थनवांक्षातः प्रतिगृह्यनामि तिबलिनार्चयत्कालात् । तारा चयमाता नियमस्तनव। अतएवं भूः स्वमादयो यस्मिन्प्र
संस्थितानवं व ।१५। अरनिमादिस क्रियोबलिः नमेसहे इः कायएनेहि संवदशी ।१७। तदेव प्रपंचयति रसामिति पदेनेः

राजभानस्तद्दान्तस्य श्रीमन्मन्दरमेरुदा ।८। अविज्ञावरस्वर्भिनदयो विश्वपावनी ।१८। तदास्येदं दिवि
देवतानगणाचार्थविद्याधरसिद्धचारणाः । तत्कर्म सर्वविमुग्धानामार्ज्जवृत्तसूनवर्षं वं हृ प्रसीदानिनाः ७
मेरुभ्रहूर्त्तं भयः सहस्रज्ञो गन्धर्वाकिंशक धकिन्नराजः ।१। मनस्विना नेनकृतं सद्भक्तरे विद्धानदा
पद्मिनीवजगत्त्रयं ।।१६। तद्दामनहे पसवर्धना द्रुतं हरेवननस्प्रणोत्तयानमको। भूःस्वदिग्रायो वि
चराः पयोधराः तिर्यक्‌हृदेवाकरपयोवादासन ।१८। त्कायेच लिस्तस्यसमहाविभूतसहर्लिंगाचार्य
सदस्यपतनं । दृदंपविश्वत्रिगुणं गुणात्मके भूतेन्द्रियाशायजीवपुद्गले ।१९। वरसमच सोक्षिन
लक्षवादयो महीमहो आत्महृषस्य जन्मयोः । पुनस्त्रिगुणात्मनि विश्वमूर्तेरुत्पत्तिमाकृतमिदं
मेनः ।२२। सेव्यविभोर्यासमिच्छस्य पत्न्यस्तापनीयजलेनात्मप्रस्थानं ।१३। नाथाननमः कृतिप्रसम
सिद्धार्थकमस्यो रसिवर्तमाला ।२४। इच्छावाचमस्तनयुक्तरानेकृतवचसमच मनस्यत्तैः । प्रिय
चरदेस्यवर्णिदहस्तां कृतेसामानिसमस्तरेफाना ।२५। रदप्रधानानमराच्युतप्रमन्करणीयाः कर्ऌ
मो ह्योस्वस्तुभिः केशवेयारघसनेनामिकाया मन्त्रोत्तमस्वर्यंवदनेचवह्निः ।२६। स्वाहान्तमकं ठा
सिरसजलेपशवोतिसंबंधविधिंचयपदस्य ।। अहस्वराज्जिचयरस्यप्रसोमअस्तलोदयरपवर्णलाभं २१

सप्तभिः मातलंगतोवायुसंयुं इसस्वेन्नाइवसेनायस्यसर्वे इद्रपदेस्थितनत्वात ।२७। पेत्तनआत्मास्वयंव।
निर्मलोयेषांतानजलदामालीनदत्तरूपेकिं ।२८। ब्रह्मा हे राजन्समस्तरेफाम्रशप्तान ।२५। ब्रह्मा स
वसेदसनो ।। २०, ।।१ राम ।। २८

श्री-
भा-द्वा-
टी-
४८

वतसोनततिक्रमोतोपुपादमासेषुक्रोयधिजानयस्तु ॥४८॥ प्रागोविदियेषुमर्बलिनोमादिवाकांनरे॥४९॥ सदर्शी
नादीनामीपाडयमस्तु विन्तुमेरेणान्वय॥४०॥ विधायवसोतोसि॥४१॥ मधुरंतिकरीटादीनियमसः मधुवेना
नासहोयथन्तनयावरमात्लयाश्रीवत्सादिभिस्त्रासूनोव्यामः॥४२॥ उरुक्रमममेवाह। चितिमितिद्विनीयपदे

सूर्योचकांमंत्वयेतत्त्वोभः पूर्वेनयवर्तकसत्यपुयसे॥ क्रायायमंस्तं हसितेनचमायांतन्वरूहेषो
वधिजानयस्तु॥४३॥ यदीपुमाडोपुसिलानरवेषुश्रेष्ठावजोदेवगणानंतयीसु॥ अयोगपुगावेस्य
अयमाविरतः॥ मसवोनामेदुमुवनेगिरीत्॥४४॥ मर्वेषुराःकायमस्मापुरंगसेदर्शनेचक्रमसत्पने
नः॥ धत्रश्मनार्द्वत्नतपिमुषायेयजेमयोपाजलमःपायजनः॥४५॥ सोमोदकीविलमहानरस्ति
मीविद्याधरिसिः सातचइ्युतः॥ नगोपसमावतायसायद्योचसनेदस्नुरयोडवतस्नुरीयः॥४६॥
सुरकिरीटोगदमीनकुंडलः श्रीवत्सवुलोतमवेपुलोवैः॥ पमभुवनसमवनमालयावृतो
रराजराजनमगवानुरुक्रमः॥ अपवर्गतिपदेकेभवलेविचक्रमेणभः शारीरेणादिशामुवाहभिः
पदंद्वितीयक्रमसाःत्रिविष्टपंनवेनतीयायतदीयमरावपि ४८ उरुक्रमस्याघ्रिरुपर्युपर्यथो
महर्जनाभ्यांतपसःपरंगतः॥४९॥ इति श्री भागवते द्वादशस्कन्धे विविध रूपो नाम विंशोऽध्यायः॥२०॥

कृष्णवेविदियतःपिविहपंकिंचिन्नाकांनदीयंशातेन्तीयायतभकिंचिदपितरहेतः॥४८॥ उरुक्रम
स्यांघ्रिरितिविहपाडयपुर्यविगाहनमहजोमभ्यांतपसःनयरेसमस्तोकमातइति॥४९॥ इति श्रीभागवता
पदीपिकायां द्वादशस्कंधे विंशोध्यायः॥२०॥ एकविंशोयदामूर्तिभियोगानविवेधमे॥ विस्तरनाकृतस्त्रंक
वंतिसत्यत्वापविनेज्ञये॥ ॥ ॥

४२

उरुक्रमस्यांघ्रिस्तव सः यदेगाशु क्रांतनः किंच तदा सः समं सत्यलोकं आमं तत्संघ्रिसमीपं ब्रह्मभवोत्र स्वयंगतानाम
पीचिमिश्राद्देवद्युतिद्वयोरन्वयः। कथंभूतो ब्रह्मभवः हेरवेत्रोर्मत्ता एवं द्वः नेहंता स्वथा स्वात्युतिर्यसः स्वयं चेनेनाह
तः कुमः केनरदेवहहह्रुद्वयोर्गतम्रः। ब्रह्मा विष्णा वादी निष्ठुरात्मानि तन्नोहिता ब्रह्मयोगसमी रो योगावायु स्तेन दीपि

श्लो: २

श्रीशुकः॥ समंसमीस्या ब्रह्मवोवसेढुमिर्ईवेयामश्रुतिमत्तलेस्थगात ॥ मरीचिमिश्रा ऋषयो बृहद्व्रताः
सनंदनाद्यानरदेवयोगिनः॥१॥ वेदोपवेदा नियमान्वि...॥ तितानर्कतिहासा गपुराणसंहिताः॥ ये चापरे यो
गसमीरदीपितज्ञानाग्निनोरंधितकर्मकल्मषाः॥२॥ ववंदिरे यत्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवं धाम गता अ
कर्मकं॥ अथांघ्रये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत्पद्मभवोर्हणोदकं॥३॥ समर्च्य भक्त्याभ्यगृणाच्छुचिश्रवा २९
यन्नाभिपंकेरुहसंभवः स्वयं॥४॥ धातुः कमंडलुजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनपवित्रतया नरेंद्र
स्वर्धुन्यभून्नभसि सा पतती निमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो विशदेव कीर्तिः॥५॥ ब्रह्मादयो लोकनाथाः स्व
नाथाय समादृताः। सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये॥६॥ तोयैः समर्हणैः स्रग्भिर्दिव्यगंधानु
लेपनैः। धूपैर्दीपैः सुरभिभिर्लाजाक्षतफलांकुरैः॥७॥ स्तवनैर्जयशब्दैश्च तद्वीर्यमहिमांकितैः॥ नृत्यवा
द्यगीतैर्भेरीशंखदुंदुभिनिःस्वनैः॥ विजयंदिदृशुः सर्वा स्ममहोत्सवमचीकरन्॥८॥ ॥ ॥ ॥

मि

तं ज्ञानमेवाश्रितेनरंथिवंदर्यकस्यंकर्मफलयेयांतो॥२॥ सर्वेतमेविंववंदिरेयस्य श्रीवामनविष्णोः स्मरणानु
भावतः स्मरणप्रसादतः स्वकर्मकं कर्मभिन्नाप्य विष्णोर्वर्णयेत्॥३॥ स्वयं यस्य नाभिपंकेरुहसंभवः तस्य श्री
विष्णोरंघ्रि समभ्यर्च्य॥४॥ लोकत्रयं निमार्ष्टि पवित्रयति॥५॥ संक्षिप्तात्मविभूतिः स्वविस्तारोयेन तस्मै
सर्वपाइर्ववामनरूपायास्मि नायेत्पर्थः॥६॥७॥८॥ ॥

त्रिपदविषया याच्ञा तद्व्याजेन या याच्ञा तया [illegible] महीं ... ॥९॥ किमूचुः तदाह न वा इति पंच
दशभिः ७ अनुचरा सौनं [illegible] ॥ ९ ॥

महीं सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाच्ञया ॥ ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्यात्यमर्षिताः ॥९॥ न वायं ब्रह्मबन्धुर्विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति ॥१०॥ अनेन याचमानेन शत्रुणा वटुरूपिणा ॥ सर्वस्वं नो हृतं भर्तुर्न्यस्तदण्डस्य बर्हिषि ॥११॥ सत्यव्रतस्य सततं दीक्षितस्य विशेषतः ॥ नानृतं भाषितुं शक्यं ब्रह्मण्यस्य दयावतः ॥१२॥ तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुः शुश्रूषणं च नः ॥ इत्यायुधानि जगृहुर्बलेरनुचरासुराः ॥१३॥ ते सर्वे वामनं हन्तुं शूलपट्टिशपाणयः ॥ अनिच्छतो बले राजन्प्राद्रवञ्जातमन्यवः ॥१४॥ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान्नृप ॥ प्रहस्यानुचरा विष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः ॥१५॥ नन्दः सुनन्दोऽथ जयो विजयः प्रबलो बलः ॥ कुमुदः कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेनः पतत्त्रिराट् ॥१६॥ जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽथ सात्वतः ॥ सर्वे नागायुतप्राणाश्चमूं ते जघ्नुरासुरीम् ॥१७॥ हन्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलिः ॥ वारयामास संरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् ॥१८॥ हे विप्रचित्ते हे राहो हे नेमे श्रूयतां वचः ॥ मा युध्यत निवर्तध्वं न नः कालोऽयमर्थकृत् ॥१९॥ यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोपपत्तये ॥ तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् ॥२०॥ यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकसाम् ॥ स एव भगवानद्य वर्तते तद्विपर्यये ॥२१॥ बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौषधादिभिः ॥ सामादिभिरुपायैश्च कालं नात्येति वै जनः ॥२२॥

अर्थे लुप्तदृष्टस्य [illegible] ॥१९॥ पौरुषैः तं कालमतिवर्तितुं पुमानीश्वरः समर्थो न भवति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ [illegible]

हरेरनुचरा देवा हैवेनकंठ सस्मेहे भंवद्भिः ॥ २१ ॥ आर्णत्वायार्थत्वाय ॥ २३ ॥ विष्णुपरिश्वराजते स्वतिविराट् प्रभोर्वामनस्य चिकीर्षितं तज्ज्ञात्वा प्रयमर्णः यस्य सर्वस्वापहारे तामसे ऽभिमाने सत्य ऽपेदानीं देहस्वीकारेण शेका स्थापितं मा उपजाय स्वात्मुग्रहे वा नीकृत निवृत्तेनलब्धेन्त्या । को पि सम्यसंबोधावीनास्तीति तत्र शः प्रख्यापनार्थं किं विद्वत्पति तमयी ऊनीति मनो ऽभिप्रायं ज्ञत्वानंदयं ये तिसो तह निसामाभि ग्रवदिन ॥ २८ ॥ रोदस्योर्धावापृथिव्योः ॥ २० ॥ असौ सूर्यो मयाश्वे नेमन्वयः यापि नमये

भर्तुर्निर्जितलोकेशो बहूशोनुचरा हरेः । हैवेकुंठः सापवाघ्ययुधि जित्वानंदंतिन ॥ २२ ॥ एतान्वयं विजेष्यामो यदि दैवं प्रसीदति । तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो नो ऽर्थत्वाय कल्पते ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच । पत्युर्निगदितं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः । रसां निर्विविशू राजन् विष्णुपार्षदताडिताः ॥ २४ ॥ अथ तार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराट् प्रभुचिकीर्षितं । बबंध वारुणैः पाशैर्बलिं सौत्येऽहनि क्रतौ ॥ २५ ॥ हाहाकारो महानासीद्रोदस्योः सर्वतो दिशं । निगृह्यमाणे ऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ २६ ॥ तं बद्धं वारुणैः पाशैर्भगवानाह वामनः । नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप ॥ २७ ॥ पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयासुर । द्वाभ्यां क्रांता मही सर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥ २८ ॥ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः सहोडुभिः । यावद्वर्षति पर्जन्यस्तावती भूरियं तव ॥ २९ ॥
खंदिश स्तनोः पदैकेन मयाक्रांतो भूर्लोको दिवि वेः सह । स्वर्लोकस्ते द्वितीयेन पश्यतस्ते स्वमात्मना ॥ ३० ॥ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते । विश त्वं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदितः ॥ ३१ ॥ वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतत्यधः । प्रतिश्रुतस्यादानेन योऽर्थिनं विप्रलंभते ॥ ३२ ॥ इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे एकविंशः ॥ २१ ॥

विचदिशश्च तनोः तन्वाः ते समं त्वदीयं सर्वं स्वं सर्वस्वं भूलोकादीत्यायि हैव ॥ ३१ ॥ गुरुणानुकूलेनानुमोदितः सन् ॥ ३२ ॥ यवशब्दे पि निरयाय पारिहारार्थं स्वर्गादुपायविहारार्थं च मनोरथे कृते तत्र मां कदाचिदृथेति यः प्रतिश्रुतस्यादानेन याचकं विप्रलभते तस्य मनोरथो वृथैव स्वर्गश्च तस्य दूर एव स चाधः पततेवतया चाहं विप्रलब्धुः तस्माद्दलीकमसि ॥

श्री· भा·अ· टी· ५५ ॐ द्वाविंशे तु प्रसंगः सत्यस्य पालनं बलेर्बलिं। दत्तावर्ह इति निर्गुणेनमतानद्दार पोऽभवत् तथ विप्रकृतः अपकृतः भिद्यमानः
समान्नात्मानः। १। हे उत्तमश्लोक इति कदाचिदः मम वचोऽसितं प्रतिश्रुतेन तावत्अलीकं तया कपटेन वा मत्तेन मिति
त्वानुपातनरसा विष्णु तत्वानुस्व मपि एदिवाच्य लीकामन्यते तर्हि पापि कृतमेवाहं करोमि मत्कृतं पदं वेनन चतुर्भे
श्रो मे निजं पदं तृतीयं कुरु। तद्दा भ्या विचंक्रमता विक्रान्तवतो मम वशिरः पदपर्यन्तेन भवतीति मत्वा यः। दित्रे
यदद्वयं जातं तद्दीदमधिकमेव स्यात्। विक्रान्तपि चित्रता अधिकत्वादिति भावः। न उक्त आपद र्थयं करवे इत्यादम्

शुक उवाच। एवं विप्रकृतो राजन्बलिर्भगवतासुरः। भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहाविक्लवं वचः। १
बलिरुवाच। यद्युत्तमश्लोक भवान्ममेरितं वचो व्यलीकं सुरवर्य मन्यते। करोम्यृतं तन्न भवेत्प्रलम्भनं पदं तृ
तीयं कुरु शीर्ष्णि मे निजं। २। बिभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो न पाशबन्धाद्व्यसनाद्दुरत्ययात्। नैवा
र्थकृच्छ्राद्भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा। ३। पुंसां श्लाघ्यतमं मन्ये दंडमर्हत्तमार्पि
तं। यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशन्ति हि। ४। त्वं नूनमसुराणां नः परोक्षः परमो गुरुः। यो नो
नेकमदान्धानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत्। ५। श्री परमहंसाय महापुरुषाय नमो नमः। ॥ ॥ राम ॥

श्री

बद्धेरुद्धैरपि। आत्मानं सर्वतो रक्षेद्दारैरपि धनैरपि इत्यादि वचनादात्मभयपरिहाराय सत्यं त्यजतेत्यं कुतो।
भीतः सत्यमात्मानमपि दास्यामीत्याह विभेमीति। ३। असाधुवादादपकीर्तेर्यथा भृशमुद्विजे तथा निरयादिभ्यो न बिभेमि र
ननु मया निग्रहस्यदपकीर्तिस्तव न तेनैवेत्याह। पुंसामिति। अर्हत्तमेनार्पितं यं दंडं मातादयो पितादयोऽपि नादिशंति हि नार्पयंत्येव।
तिहि नेदिशा नु यानिग्रहीनो हं श्लाघ्य एवास्मीति भावः। ४। ननु हे देवानां हितेषीनासुराणामित्याह। त्वं नूनमिति
परोक्षः शत्रुरूपेण वर्तमानः शत्रुत्वप्रतिप्रनभक्तानिवास्मानसुग्रहीतवान्मे वेत्याह। यस्मिन्निति। ५। ॥ ६ ॥ ५५

अथाहोस्वयमिदं ॥८॥ अतोऽस्मन्नामलज्ञानानपिकृः स्वमिमात्हातिनत्रारुपाभवतां किं वयो येदंडस्पोमगाउग्रहः न
याहेतः मत्रावड्कपोमतेना ॥१॥ न त्वहमवग्रहस्यपावमितापायेनाहद तिभवदीयावासेमतः यनसाविष्ट
तः साधुवादोयत्नवमेवपरमश्राश्रयीयेससाः ॥ अतोभवतो विपन्नाविहिपाहिरण्यकशिपुनाविविज्ञवेशास
हिंसांसंपादितोपि देहादीनामसारत्नां निश्चिपमकृतोभयं ध्रुवेच मक्तः पाद पद्ममेव प्रपेदे अथतस्या

यस्मिन्नैराज्ञवंशेनदृढेनविबुधेनत्वा ॥ वहवोलोभिनिस्तिहिंमाणहे कोनयो मिनः ॥ तोनन्वहंनिगृही
तोस्मिभवताभूविकमी ॥ वहुत्रवालकरोपाशैर्नित्ती देनवमये ॥२॥ पितामहोमेभवदीयस्सेमा
नः प्रकृतादस्माविष्ठुनसाधुवादः भवदिपत्नोविविनिवेशसंसंप्रापितः त्वमपस्मःस्वपिवा ॥४॥ कि
मान्यागृहेनजहातियोमतः किं विकल्पहारैः स्वजनाच्चदस्याभिः किंजायथासंस्तति हेतभूतया
मर्त्यस्यगेहैः किमिहायुषोव्यय ॥५॥ तस्मात्सनिश्चितपितामहोमहानगाधवोधोभवतःपादपद्मं
भुवंप्रपेदेह्यकुतोभयं जनाद्भीतः स्वपक्षक्षपणस्यसत्तमः ॥७॥ अथाहमप्यार्यपास्तवांतिके देवे
न नीतः प्रसभेन्याजितश्रीः ॥ इदं कृतांतांतिकवर्तिजीवितं ययाध्रुवं ध्रस्तमतिर्नुज्ञाने ॥१०॥ ॥

दहमपिदैवेनतस्येवभागेमतवोतिकेनीतइतिचतत्पामिन्वयः अंततः ॥ आयुषोंतेविकल्पहारैः प्रवेविर
येहे प्राकेवलसायप्रोष्य यएवनतस्यवं किंचित् ॥१९॥ स प्रसिद्धो महान्त्वयसंदेमकुलंयपुवीतिनया ॥१०
नस्यापिप्रसभेवलान्याजिताश्रीर्यस्ययया स्वश्रियास्तुवुगतिः सन्प्रमानिदं जीवितं ध्रुवंनत्र ध्यकेः क
थंभूतं कृतांतस्यांतिकवर्तिमृत्योः सन्निहितं ॥ ॥ ॥ ॥ राम

श्री- भा॰अ॰ स्कं॰ ४५

वाक्पतिः पूर्णोऽसि ॥१७॥ प्रांजलिर्विषं श्रुत्वा ॥१८॥ सत्कुलाहंकारादि हृपापराधस्य योन्तस्सर्वी इति चीनमधोमु
खं यस्य संसारसानुमेन्नत्स्वप्नानि नाम् ॥१५॥ वलेसत्कृतमत्र गृहे इत्याह प्रलंकेनस्तुभिस्तु विज्ञं बोवेदनः
नयेचेति गेहेऽहं यदमेन दीयं त्वयापहृतं किं तस्त्री यमेव पुनः स्वीकृतं तत्तच्छोभनमेव हृतं तत्र हेतुः ॥ मम १५

श्रीशुक उ॰ ॥ तस्येत्थं भाषमाणस्य प्रह्रादो भगवत्प्रियः । आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थि
तः ॥१२॥ तमिन्द्रसेनः स्वपितामहं श्रिया विराजमानं नलिनायतेक्षणं । प्रांशुं पिशंगांबरमंजनत्विषं
प्रलंबबाहुं सुभगर्षभमैक्षत ॥१३॥ तस्मै बलिर्वारुणपाशयंत्रितः समर्हणं नोपजहार पूर्वव
त् ॥ ननाम मूर्ध्नाश्रुविलोललोचनः सव्रीडनीचीनमुखो बभूव ह ॥१४॥ स तत्र हासीनमुदीक्ष्य
सत्पतिं सुनन्दनन्दाद्यनुगैरुपासितं । उपेत्य भूमौ शिरसा महामना ननाम मूर्ध्ना पुलकाश्रुविक्ल
वः ॥१५॥ प्रह्राद उवाच ॥ त्वयैव दत्तं पदमैन्द्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभनं । मन्ये महानस्य
कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आत्ममोहनात् ॥१६॥ यया हि विद्वानपि मुह्यते यतः तत्को वि
चष्टे गतिमात्मनो यथा । तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणायाखिललोकसाक्षिणे ॥१७॥
श्रीशुक उ॰ ॥ बद्धं वीक्ष्य पतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला । प्रांजलिः प्रणतोपेंद्रं बभाषेऽवाङ्मुखी नृप ॥१८॥
तस्यानुशृण्वतो राजन्प्रह्रादस्य कृतांजलेः । हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनं ॥ का मेलत्रुटि

इति ॥ यद्यस्मात् श्रीर्वैभवं यदात्ममोहनं तस्माद्विभ्रंशितम् ॥१८॥ मोहनत्वमेवाह यया श्रिया विद्वानपि
यतः संयतोऽपि मुह्यते न तत्र स्यात् स मोहकोऽन्यः प्रमादः आत्मनो गतिं तत्त्वेन यथावद्विचष्टे पश्यति तस्मै महाका

नस्य प्रह्लादस्यानुग्रहं चैवं तद्वाचेति किंचिदुक्त्वा प्रश्नमनर्पयीः॥ तदेव विंध्यावलिः बलिपत्न्यपि वक्ष्यमाणं प्रश्नं ते न्यर्थः तो चसंभा
नयैः हिरण्यगर्भः रामोऽनुप्रीभूतः॥ अतस्तस्या एव वाक्यं प्रणम्य समवनारयति॥ त्वदत्ता वीरोपितोऽपि अनातःकर्ता प्रभो॥
पालकस्यास्य तसंहर्तेसुईस्वस्यतव किमन्यद्भावहेति किंसंपादयति॥ त्वया वरो पितः कुर्वद्वादःकर्तारः स्वीतं
भावयुमिति वादमात्रं मयिये यांते प्रत्युभावश्लोकु नय मयार्पितं तृतीय पदाय देहसमर्पणं प्रतिज्ञातं कृतं करोति
देहादिषु स्वास्या विकारेण अवश्यं कुबुद्धिः निलज्जस्य तस्य वमेव सर्वस्यापि स्वामी मानी मद बुद्धिमते केय

विंध्यावलिः॥ क्रीडार्थमात्मनेदं त्रिजगत्कृतं ते स्वाम्यं तु तत्र कुधियो पर ईश कुर्युः। कर्तुः प्रभोस्तु
व किमस्यत आवहेति निमः ह्रियः त्वदवरोपितकर्तृवादाः॥ सा तस्यावश्यं उपगतो वानुस्मादस्य हतोऽजलेः
हिरण्यगर्भा भगवानुवाच मधुसूदनं। २०। ब्रह्मा॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय। एनं मुंच इतं
सर्वस्वं नायमर्हति निग्रहं। २१। कृत्स्ना तेनेन दत्ता भूः लोकाः कर्मार्जिताश्च ये। निवेदितं च सर्वस्वमात्मा। ६४
विक्लवया धिया॥ २२॥ यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वांकुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां॥ अप्युत्त।
मां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत्॥ २३॥ श्रीभगवानुवाच ब्रह्म
न्यमनुगृह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहं॥ यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चावमन्यते॥ २४॥

तं कृपया विमुच्य पालयेति तदेव प्रह्लादस्य विंध्यावल्या बलेस्तु परमार्थोक्त्या प्रसन्नो हरिः॥ ब्रह्मा तल्लोकं च स्वीयं वदि
ता यत्यतिभूतभावनेति त्रिभिः॥ १९॥ निग्रहानर्हत्वे हेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेवाहमात्मेति॥ २१॥ तदेव केमुत्यन्याये
नाह॥ यस्य तव पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदाय सर्वोऽपि जनः उत्तमां गतिं प्राप्नोति तस्मैत्रमसौ बलिः
त्रिलोकीं दाश्वान्दातवान् स कथमार्तिमृच्छेत्प्राप्नुयात्॥ २३॥ नहि शठ इति पाठः तस्य शिवशमार्थानं कश्चापि पहासःको
यमनुग्रहः॥ तत्राह यन्मदः येनमदेन चोर्मायो यस्य सः॥ अतएव स्तब्धः अनम्रः सन्मदं स्तब्धं तु ना तो अवहार एवानु

भा०टी०अ० २२ ॥

श्री
भाग
टी
५८

इति मे पुरुषज्ञानकथं विलक्षणो जीवस्य जन्मादिति मिश्रो गार्व्यो महाहानिकरः तस्य च नाशो मदन्त्युग्रहादिवेष्याह
यदेति द्वाभ्यां ग्रनीषाः परतेवः संनिकैः कर्मभिर्नानायोनिषु क्रिमिकीटादिषु संसरन् तत्रयोरुषागते जन्मादिभि
रसायदि स्वभोनभवेत् नर्हि प्रयेमदन्तुग्रहरूपव ४५ कथं तर्हि युवादिभ्यः संपदो स्यासीति चेन्न त्राह मानपम्
तानस्य निमित्तभूतानां समीनतः सर्वस्यापि प्रतिकृत्वा नाजन्मादीनां स्वपिजन्मादिमिति तिवाहेतहेत्वैः स्वनमसं
रोगसंयोगत्रनाभिकस्येच्छयासंपदीपिदद्यामि ग्रयक्तस्त्वग्रेयेदिति तदीपदोरवरूपमेव तस्यात्रग्रहं करोमी।

यदा कदा वि जीवात्मा संसरन्निजकर्मभिः ।नानायोनिषु नीशो यं पौरुषीं गतिमाव्रजेत् ४४ जन्मकर्म
वयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः यद्यस्य नभवेत् स्तम्भः तत्राये मदनुग्रहः ४५ मानस्तम्भनिमित्तानां ज
न्मादीनां समन्ततः । सर्वश्रेयः प्रतीपानां हन्त मुह्येन्न मत्परः ४६ एष दानवदैत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्ध
नः अजैषीद्दुर्जयां मायां सीदन्नपि न मुह्यति ४७ क्षीणरिक्थश्च्युतः स्थानात् क्षिप्तो बद्धश्च शत्रुभिः
ज्ञातिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयापितः ४८ गुरुणा भर्त्सितः शप्तो जहौ सत्यं न सुव्रतः छलैरुक्तो
मया धर्मो नायं त्यजति सत्यवाक् ४९ एष मे प्रापितः स्थानं दुष्प्रापममरैरपि सावर्णेरन्तरस्या
यं भविता इन्द्रो मदाश्रयः ५० तावत्त्वं नन्त मध्यास्तां विश्वकर्मविनिर्मितं ५१ यत्राधयो व्याधयश्च
क्लमस्तन्द्रा पराभवः नोपसर्गा निवसतां संभवन्ति ममेक्षया ५२ ॥

तिभावः ४८ पूर्वटीकाः ४७ अस्य चेदानीं मत्परत्वादभेदबुद्ध्या पुमपिदास्यामी त्युक्तं तस्य मोहाभावमा
ह ग्रयमिति त्रिभिः नृशंसतस्मिन् कालेकश्चिनिसत्वः कृपाणः पुमान् इत्यादिनाकुले देवमया यमेडक्तो नयम
पि तं धर्मं सत्यं नत्यजति ४९ सत्यवाक् यस्य ५० मया ग्रहमेव आश्रयः पालको यस्य सः ५१ स्थानं प्रापि
तं इति ४८ अकनदेवस्थानमारूढः तावत् आवित्तमन्वन्तरपर्यन्तं सुतलमध्यास्तां अधिवसतु विश्वकर्मः ५२ यत्र ग्रयेषि

५८ लिङ्गसंगाप्राणियाभ्यंति ।।३२

पर्वब्रह्मणां प्रयुक्ता करुणापरवशः॥ साक्षाद्दृष्टिप्रमाणाद् इंद्रसेनेति च नामभिः इत्थं त्वच्छासनमतिगा केचित्प्र
तिवर्त्तंते इति तथापि न॥ इत्थं न त्वामभिभवंति योगात् तदनिकं तु प्रत्याह सदेति॥ इत्थं सेनाया ज्ञात्वा भावः सवि
नेष्यति॥ इत्थं इति श्रीमद्भागवते द्वाविंशोऽध्यायः॥ द्वाविंशो विशेषो बलेर्यानेष्ठ नलस पिनाम तद्॥ उक्तं इत्यादि वंगत्वा प
दं वन्नो दत्ते हरिः साम्यं कलाभिर्विकसितराकुले नत्वा यस्य भक्त्याद् कुलं दर्शकं वः॥ अहो न त्वया मम समहि
मा पदं दर्शितः॥ समयप्रमेव प्रपन्नानां भक्तानामर्थः तस्य विधौ यः अर्पितस्य संपादने समाहितः अपस्त

इंद्रसेन महाभाग याहि सोऽभद्रमस्तु ते। सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः॥ न त्वामभि
भविष्यंति लोकेशाः किमुतापरे॥ त्वच्छासनातिगान् दैत्यांश्चक्रं मे सूदयिष्यति॥ रक्षिष्ये सर्वतोऽहं
त्वां सानुगं सपरिच्छदं। सदा सन्निहितं वीर तत्र मां द्रक्ष्यते भवान्॥ तत्र दानवदैत्यानां संगात्ते भा
व आसुरः॥ दृष्ट्वा मदनुभावं वै सद्यः कुंठो विनंक्ष्यति ३६॥ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे द्वाविंशोऽध्या
यः॥ श्रीशुक उवाच। इत्युक्तवंतं पुरुषं पुरातनं महानुभावोऽखिलसाधुसंमतः। बद्धांजलिर्बाष्पकला
कुलेक्षणो भक्त्युत्कलो गद्गदया गिराब्रवीत्॥ १॥ बलिरुवाच। अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः प्रप
न्नभक्तार्थविधौ समाहितः। यल्लोकपालैस्त्वदनुग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः॥ २॥ श्रीशु
कः इत्युक्त्वा हरिमानम्य ब्रह्माणं सभवं ततः। विवेश सुतलं प्रीतो बलिर्मुक्तः सहासुरैः॥ ३॥

किं तत्रोक्तः यो न लोकपालैरमरैः सत्वप्रधानैरपि अलब्धपूर्वः स त्वदनुग्रहः अपसदे नीचे असुरे मयि
अर्पितः॥ प्रेमभावः परमेश्वरा यत्र भवं ब्रह्मं च वाक्य॥ त्रिलोकी दत्तवानिति तदा स्तोप्रणामोन्मुख्यं कृतः
किं तत्र दर्शयन् न माकं कृतं तेन तपोध्यानादिकोटिभिरप्यलभ्यः त्वदनुग्रहः संपादितः अस्ते त्वद्गुणा
श्चर्यमिति॥ २॥ ३॥ राम

श्री० भाग० टी० ५०

अप्राप्तश्चेयं इदं सम्भालयामास ॥ ५८ ॥ दुर्गपालोसिरद्विसेहं सर्वतद्दस्तकलात् ॥ ५९ ॥ हे प्रभ ण दक्षाश्रप्रदक्षस्त
तयोऽर्वद्भाः खलयोनयः ॥ तत्र जातयत्नेन वयेतत्सम्भवमातीति एपद्देहः पदवी कस्मात् हेतोः प्रणीताः वक्र
मानेन विज्ञातवर्तिनि दास्ति यं येन दृष्टिस्तत्क्षिप्रयतोयाप्तितः ॥ ७ ॥ भक्तप्रियत्वात्सेतत्रि एव नवैहितत्र होविचि ।
किं तन्नीकामनः सम दृशाश्च स्वभावो विषमइति यत् सर्वात्मनि विचचारित्वे हेतुः ॥ अमिता ग्रहिमायाश्च माया

एवं विज्ञाय भगवान् श्रीमानी यदि विचिन्त्य ॥ प्रवधितादितेः काममश्चास्त्रकलं जगतः ॥ ५ ॥ तत्वप्रसा
दं विश्रीकं येत्रं वैपायरे वलिः ॥ निशाम्य भक्तिप्रवणः प्रह्लाद इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ नेमं विरिंचो लभते प्र
सादं न श्रीर्न शर्वः किमुतापरे ये ॥ यन्नोऽसुराणामपि दुर्गपालो विश्वाभिवंद्यैरभिवंदितांघ्रिः ॥ ७ ॥ य
त्पादपद्ममकरंदनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणदाश्नुवते विभूतीः ॥ कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते ४
यस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ॥ ७ ॥ चित्रं तवेहितमहो मित योगमाया लीलाविसृ
ष्टभुवनस्य विशारदस्य ॥ सर्वात्मनः समदृशो विषमः स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभा
वः ॥ ८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वत्स प्रह्लाद भद्रं ते प्रयाहि सुतलालयं ॥ मोदमानः स्वपौत्रेण ज्ञातीनां
सुखमावह ॥ ९ ॥ नित्यं द्रष्टासि मां तत्र गदापाणिमवस्थितं ॥ मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः

७

तयाली लानया विसृष्टा विरचितानि भुवनानि येन तस्य ॥ प्रह्लादस्य वंसंविधाय ॥ समदृशो हेतुः ॥ विशार
दस्य सर्वज्ञस्य अथवा भक्तप्रियत्वेपि वैषम्य नास्त्येव यतः ॥ कल्पतरुस्वभावः ॥ तत्र भक्तप्रियोसि ॥ नहि क
ल्पतरुराश्रिताना मेव कामान्पूरयन्नपि विषमो भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ मद्दर्शनेन यो महाह्लादः तेन ध्वस्तक
र्मबंधनं बाह्यं यस्य ॥ ९ ॥ ७ ॥ १ ॥ ५०

कर्मवितन्वतः शिष्यस्य यक्षिइमं तवं नृत्तं जातेन तत्तद्विस्तारयसंधत्व यजमानं विनाकर्यसे यातव्यमिति वाच्य। मित्याहयज्ञ शिष्यस्य चर्यैः सोऽपि हिए वसमेमले तकिंपुनरत्र हि तस्मिन् पर्वि।२४। भवान् सर्वेषामपि भावेन स्वस्थानाशमुचितः। तस्मान्नते सङ्गतो वेधर्मकं च भूतः कर्मणामीश्वरः प्रवर्तकः नायज्ञ्ञा।२। यत्तद्वलदः य ज्ञम

श्रीशुक उ०। आज्ञोभगवतोराजन्यजन्यादोषलिङ्गासहङ्कारात्म मितमलप्रज्ञोसभूर्द्धादायकुतोञ्जलि।३। श्व

विक्रम्यादिष्ट। रूपेसर्वासर च मृप्तिः। अन्तर्लसदन्तः ज्ञानः प्रविवेशम सहादि ते।३। अथापोहोनसंराज

हृविर्नीराय ऐतिके। आसीनम्भिक्षां मन्येसहसित्रस्यवादितो।४। स सन्नतं शिष्यस्य कर्मक्रिडे

वितन्वतः। यानलकर्मस्वेषमर्चिसाम्राटसमवेते।४। श्रीशुक उ० कनस्तं तु तान् वेममेधस्य कर्म

स्वतो भवान्। यसशोपज्ञापुरुषः सर्वभावेनप्रतितः।५। मैव नलेत्तु नः किंडदेह कालाईवस्तनः २१५

नाम ५ सर्वकरोतिनिशिद्धमेतु सेकोतेनेनव।२६। तथापिवदतोभूमन्कारिष्याम्य तु शासनं। एतद्धि यः

परो धर्मो यन्न वाज्ञानपालनम्।२७। प्रतिनन्द्य हरेर्वाक्यं राजाश्रयनाभगवानिति। यत्किंचित्सर्वमाथमभव

लेविदुषिविपिः सह।२८। एवं बलिर्महीराज नमितत्वावामनो हरिः। ददौ भ्रात्रेमहेन्द्राय त्रिदिवं यम

रैः इतेः।२९। प्रजापतिर्ब्रह्मादेवर्षिपितृभूमिपैः। दक्षभृग्वङ्गिरोमुख्यैः कुमारेण भवेनच।२६। क

श्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभयाय च। लोकानां लोकपालानामकरोद्वामनं पतिं।२७। ॥

पतिंर

मयश्यपुरुषः।२४। आत्मानावन्यूजाय स्यात्मेचतः स्वरादिश्रेशेनतैच नः शुन्त्वमादिनादेशानः कालतस्वाईं

नः यान्न तः वस्तुतः इतिशादिना यक्किदंतूनं तत्सर्वेतवाऽ कीर्तनमात्रमेवविच्छिद्रं करोतीति।२५। एवं राज्ञा प्र

तिनंद्य वलेर्यत्किंचिद्देसमाधत्तसंदध्ये पार्वतान्तरे समाधाय नामा सं सं पादिता वानि तिशेषः।२६। देवास्त्रक्ष

यश्चभूमिपाश्चमरवश्चैतैः सहितः।२७। ॐ ५॥ ॥ राम ॥

ननु लोकादीनां पतिर्विरोचनसुतं न तथापि वेदादीनां कल्पं पालनेदर्दां ॥२२॥ वामनसुप्रंदं कल्पयां चक्रे ॥२३॥ देवयानेनविमानेन समागैाः ॥४॥ पत्युच्च विते सर्वसाम्मानमिति विशेषो ज्ञः प्रयान्यपि सती मुक्तं लासितहृदिनिःशेषाणि वर्णनीयानमयी त्यपेतायामारु ॥ पारमिति ॥२३॥ वक्र थाविक्रमतो विसोर्महिम्न ः पारं यो गुणानो भवति स॥

वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य यशसः श्रियः मंगलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः ॥२४॥ उपेंद्रं कल्पयां चक्रे पतिं सर्वविभूतये ॥ तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप ॥२५॥ ततस्त्विंद्रः पुरस्कृत्य देवयानेन वामनं ॥ लोकपालैर्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥२६॥ प्राप्य त्रिभुवनं चेंद्र उपेंद्रभुजपालितः ॥ श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे गतसाध्वसः ॥२७॥ ब्रह्मा शर्वः कुमारश्च भृग्वाद्या मुनयोऽन्य पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ॥२८॥ सुमहत्कर्म तद्विष्णोर्गायंतः परमाद्भुतं धिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदितिं च शशंसिरे ॥ २९॥ सर्वमेतन्मयाख्यातं भवतः कुलनंदन ॥ उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनम् ॥ ३०॥ पारं महिम्न उरुविक्रमतो गृणानो यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः ॥ किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मंत्रदृगृषिः पुरुषस्य यस्य ॥ ३१॥ य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारानुचरितं शृण्वन्याति परां गतिं ॥३२॥ ॥

सर्वः पार्थिवानि रजांसि ऋग्विमिसमे गणितवान् ॥ यथा पार्थिव परमाणूनां गणनं मत्कुंभसंख्या विस्तीर्णानां गताः इति ॥ स एव मास [illegible] किं जायमानो जातो वा उपैति न कोपीति वदन् मनेन तत्त्वेनोह ऋषिः ॥ तथा च मंत्रः ॥ न ते विष्णो जायमानो न जातो देव महिम्नः परमंतमाप इति ॥ ३२ य इदं शृण्वन्भवति स परां गतिं याति ॥ ३३॥ ५८

सुकृतं यथावत्फलं विदुः॥ ३१॥ इति श्रीमद्भागवते टीकायां त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ चतुर्विंशे तु संरोधे मत्स्यरूपस्य चार्हिणा
लीलया नियतः स सत्यव्रतस्य ज्ञानिनो निदर्शनं निजं स्वयं निदर्शितः॥ सत्यव्रतं प्रति च प्रोक्ता
स्यावासवोपमा। मायया मत्स्यरूपानुकरणं निरूप्यते॥ एतत्कथावत्कथा वामनस्य च वर्णिता
श्रीवामनस्य दृष्टान्तप्रायं यदर्थमिति द्वाभ्यां पृष्टं लोकजुगुप्सितं तमःप्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः
विनियुक्तः॥ यदर्थं लोकजुगुप्सितं मात्स्यं रूपमधारयत् एतत्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसीत्यर्थः॥ २॥ ३॥

२ क्रियमाणे कर्मणीदं दैवे पित्र्येऽथ मानुषे। यत्र यत्रानुकीर्त्येत तत्तेषां सुकृतं विदुः॥ ३१॥ इति श्रीभागव
ते अष्टमस्कंधे त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ राजोवाच॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः॥ अवता
रकथामाद्यां मायामत्स्यविडंबनं॥ १॥ यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं। तमःप्रकृतिदुर्मर्षं
कर्मग्रस्त इवेश्वरः॥ २॥ एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि। उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखा
वहं॥ ३॥ सूत उवाच॥ इत्युक्तो विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः॥ उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं॥ ४॥
शुक उवाच॥ गोविप्रसुरसाधूनां छंदसामपि चेश्वरः॥ रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि॥ ५॥ उच्चा
वचेषु भूतेषु चरन्वायुरिवेश्वरः॥ नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः॥ ६॥ आसीदतीतकल्पां
ते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः॥ समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप॥ ७॥ कालेनागतनिद्रस्य धातुः शि
शयिषोर्बली॥ मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोऽन्तिकेऽहरत्॥ ८॥ ज्ञात्वा तद्दानवेंद्रस्य हयग्रीवस्य चे

सेनावतारप्रयोजनमाह। गोविप्रेति तनूरपि तनं यदिच्छति॥ ५॥ धियो गुणैर्यदुच्चावचत्वं तन्निरूपाणि नेत्यपि यन्न
त्वं न च न रूपेश्वरो नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात्कुतः पुनः॥ ६॥ स सत्यव्रतमत्स्यादेवं तादृशोच्चावचेति न्यायो केचि
नाव॥ ७॥ विशेषतो मत्स्यावतारायोजनमाह आसीदिति ब्रह्मणो निद्रायां जाता सैव नैमित्तिको लयो
मित्तिकः समुद्रोपप्लुता निमग्नाः॥ ७॥ अंतिके निःसृतान्॥ ८॥ बाधकरीत्येवमन्यदेव॥

श्री
भाग
टी
५९

प्रयोजनांतरं चाह। तत्रेति। राजर्षिरित्यादि यावत्समाप्ति। १० सत्यव्रत श्राद्धदेव इति ख्यातः ११ कृतमालायां नद्यां। १२
अंजलिगतोदके समिक्तोसे जले। १४। वत्ता याध्योनोयायनय यामहत्वद्रामे रवीकृजलविनाश्येयनेनोपा

तत्र राजऋषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान्॥ नारायणपरोतप्यत्तपः स सलिलाशनः॥१०॥ योसावस्मि-
न्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः॥ श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः॥११॥ एकदा कृतमालायां
कुर्वतो जलतर्पणं॥ तस्यांजल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत॥१२॥ सत्यव्रतोंजलिगतां सह तोयेन
भारत॥ उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः॥१३॥ तमाह सातिकरुणं महाकारुणिकं नृपं॥ या-
दोभ्यो ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल॥१४॥ कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले॥ त-
मात्मनोनुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं॥१५॥ अजानन्रक्षणार्थाय शफर्याः स मनो दधे॥ तस्या
दीनतरं वाक्यमाश्रुत्य स महीपतिः॥१६॥ कलशाप्सु निधायैनां दयालुर्निन्य आश्रमं॥
सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना कमंडलौ॥१७॥ अलब्धात्मावकाशो येनाहं निवसे
सुखं॥ स एनां तत आदाय न्यधादौदंचनोदके॥१९॥ तत्र क्षिप्ता मुहूर्तेन ह-
स्तत्रयमवर्धत॥ न म एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदंचनं॥२०॥ पृथु देहि पदं
मह्यं यत्त्वाहं शरणं गता॥ तत आदाय सा राज्ञा क्षिप्ता राजन्स-
रोवरे॥ तदावृत्यात्मना सोयं महामीनोन्ववर्धत॥ नैत-
न्मे स्वस्तये राजन्नुदकं सलिलौकसः॥२२॥ निधेहि र-
क्षायोगेन ह्रदे मामविदासिनि॥ इत्युक्तः सोनयन्मत्स्यं तत्र तत्राविदासिनि। २३ [illegible] चटदमाहम
ह्रीयते। नाहं कमंडलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे॥१८॥ कल्पयौकः सुविपुलं
येन निवसे हि। अविदासिनि अशुष्यज्जले २३ ॥ ॥ ५९

संमितं ततः कालस्य परिमितं संतं ॥१४॥ अविद्यानेशोऽभिनीव्याप्तवान् ॥२७॥ उक्तः सप्रमाणात्वात्र यतिस्वप्राश्रयः हे सूर विदात्तपदो पसर्पणं स्य भवेत्तथा गात्मनोदे हायुक्ति मानितो सत्ताभित देया यथा सर्व सह नियाम्नः तव पादे परिकिर्व तो मस्याने भवेत ॥यथ स्वाभी भक्ता तो अकुतेव प्रदीशः दर्शितवान सिपाकी तदेस यथा तस्नो भेद २८

जलं प्रायेसंमितं ततं समुद्रे प्रातिपत्तये। क्षिप्यमाणस्तमाद्वे दमितस्यां मकरादयः ॥१४॥ प्रदत्तविव। लातीवमा ने होन्त्युमरसि ॥२३॥ विमोहितं स्वंदत्तावन्तीभावती ॥२५॥ तमारुको भवाव सात्वा त्वरूपणमाहुयतो ॥ नेववीर्यं जलं सबेहेप्रा सोभिः प्तुतोपि वा ॥२६॥ मानवा योजनं प्राते सद्ग्रिभवनि शेसरः ॥ नूनेनेभवा वीसासाहरिर्निराशोनाव्ययः ॥२७॥ अनुग्रहाय भूतानां यत्र लेश पंजसोकर्स ॥२८॥ म सेपुरुषम्भे सविदुस्त्रयाय्य यो स्वरात्मभक्ता वैवः प्रयत्नानागुणोसात्मगतिर्विभो ॥२९॥ सर्वे लीला वतारो स्ते भूतानां भूतिहेतवः ॥ ज्ञातुमिच्छाम्यदो रूपं यद् दर्शभवतारता ॥३०॥ नतेरविदालपदोपसर्पणं स्मभवेत्म वसस्थिया नरः ॥ यद्येतरयापात्मनो सतामदोरू पोयइत्युदितं हि यः ॥ यिथेन देयात्तत्थ्यातं तासतामदौ ॥३०॥ इति श्रुवाणास्वपतिं जगत्पतिं समस्त्रतं मत्स्य वपुर्युगान्तये। विहरत्तकाम प्रलयार्णवे जयो त्रिकोपुरे कान्तजनप्रियः प्रभुः ॥३१॥ श्रीभगवानुवाच सप्तमेघतनाद्वेशं क्रूरसेनत्वदिदम विवलस्वत्प्रयो भोयो लोकोभूर्भुवादिकं ॥३२॥ त्रिलोक्यां लीयमानायां संवर्ताम्भसि वै तदा उपस्थास्यति नौका चिद्विशाला त्वां मयेरिता ॥३३॥ त्वं तावदोषधीः सर्वाः बीजान्युच्चावचानि च सप्तर्षिभिः

दर्शितवानयितः प्रेसः प्रसन्नां परिछिन्नानांयदोपसर्पणं यथा स्वेवसर्पः ॥३०॥ एकोतत्रजनाभक्ता प्रियाय स्यात् ॥अपर्यो भो यो प्रलयार्णवे भूर्भुवादिक मित्यर्थः ॥३१॥ संवर्तांभसि प्रलयोदके त्वामुपस्थास्यति प्राप्स्यति ॥३३॥ औषधीरादायेतिशेषः ॥३४॥ ॥

ऋषिरुवाच

ॐ कर्षीणामेवालोके नविचरिष्यसि ॥ ३५ ॥ महाहिना वासुकिना ॥ ३८ ॥ मेमया अनुगृहीतं प्रसादीकृतं

आफ सहहनीनानां विचरिष्यसि निकृत ॥ एकार्णवे निरालोके कर्षीणामेव वर्चसा ॥ ३५ ॥ दोषयमा नो नाना वे समीरेणा वलीयसा ॥ ३७ ॥ स्थितस्य मे शयानि वर्भी हिमहाहिना ॥ ३८ ॥ त्वत्सखिभिः साक सत्यान्नृवमदन्यति ॥ विकर्षन्निवरिष्यामि यावद्ब्राह्मीनिशा प्रभो ॥ ३९ ॥ मदीयं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितं ॥ वेत्स्यस्यनुगृहीतं मे संप्रश्नैर्विवृतं हृदि ॥ ३९ ॥ इत्थमादिश्य राजानं हरिरन्तरधीयत ॥ सो न्वैक्षत तमादिश्य ॥ ३९ ॥ असीदयं ज्याकुलानराजर्षिः प्राग्देवर्षिः निष सादकूले पादोर्विं तत्यन्तया ह्यथिता ॥ ४० ॥ ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः स्लावयन्महीं वर्धमानो महा मेधैर्वर्षद्भिः समदृश्यत ॥ ४१ ॥ ध्यायन्भगवदादेशं ददृशे नावमागतां ॥ तामारुरोह विप्रेन्द्रा दायौषधीवीरुधः ॥ ४२ ॥ तमूचुर्मुनयः प्रीतां राजन्ध्यायस्व केशवं ॥ सवैनः संकटादस्माद विता शंवि ष्यास्यति ॥ ४३ ॥ सोनुध्यातस्ततो राज्ञा प्रादुरासीन्महार्णवे ॥ एकशृंगधरो मत्स्यो हैमो नियुतयोजनः ॥ ४४ ॥ निबध्य नावं तच्छृङ्गे यथोक्तो हरि

एष पुराः वरुणेणाहिनातष्टः

नेष्टाव मधुसूद ॥ ९२

॥ ५४ ॥ ९३

सागावर्तायथिष्वंतेनवि प्रविवसारा र ॥ मत्रतोगुरुबेनतत्रावदर्शितमप्तभिः ॥ प्रवेदं चित्तं ॥ किमयं महाप्रलयेदिनं
दिनेनैवि इत्येमावुह्रासोलयइति योसावसिन्नाहाकल्पइति चाक्रेर्मलापस्तुयुइतिप्रभान्तिइति ॥ तमहाप्रलयेषु
प्रियाद्रीनामेवशेषासमवावा ॥ यानद्वासीत्प्रियामाद्विडकिंविराधानं ॥ अतोदेवनुदिनदशिमुक्तनेव नवापिसगाकृते ॥
सांवर्तकेसनाद्रष्टाविभिर्निमाकस्मादेवसप्तमेमुनिः ॥ सांवर्तकेनिमग्नतीनिमत्स्योकरउपपत्तेः ॥ एतच्चार्कमध्यमस्कंधे ॥
द्वयंसद्गुरुकेमरमेवोवाचतत्रान्तरसंसर्वे ॥ तथ्याराप्यसहोमग्रमयादेवस्वतमनुमिति ॥ नदपितदाद्युद्देदनहिप्रल
युद्धयविमेहीमध्यानाद्याराहः सभवतिनयात्त्वमजेनरेष्वलयोक्तिनपाचसतिसमसोमउवेवुसेनद्रमिय
द्देसात ॥ तेनावदेवमथोः सर्वारमादिविदेशोगिनसेवाकुरेनहितदासेयथादीनासत्याविवागुणयशस्सव
तिनस्मादन्यथावगर्पतमेवाथवास्तवः कोपिमप्रलयः ॥ किंतसमयवनुसप्तानांमदेषायुग्मविभूतोभगवान्

राजा ॥ हो अनायुविषयोपहतात्मसंविदस्तन्मूलसंसारपरिश्रमातुराः ॥ यदृच्छयेहोपसृतायमाप्नुयुर्वि
मुक्तिदोनः परमोगुरुर्भवान् ॥ ४८ ॥ जनोबुधोयं निजकर्मबंधनः सुखेच्छयाकर्मसमीहतेसुखं य
त्सेवयातांविधुनोत्यसन्मतिं ग्रंथिंसभिंद्याद्धृदयेसनोगुरुः ॥ ४९ ॥ ॥

राज्यार्थमकस्मात्प्रलयंद्रष्टुदर्शयामासयथास्मिन्नेववैवस्वतमन्वंतरेमार्कंडेयायदर्शितवान् ॥ तदपेक्ष
यैवचमहाकल्पेभिमितिविशेषणं संगच्छते ॥ तथाच ॥ ततः समुद्रउद्वेलः सर्वतः समुद्रउद्वेलमदृश्यतेति ॥
तुस्पवनपादर्शनमुक्तमित्यादि ॥ प्रस्तुतंस्तोत्रंव्याख्यास्यामः ॥ अनन्यनामायोनिप्रसंसृतः ॥ सत्स्वभावन्नय
थेवनन्यामिरहस्यादुःकतेनमेवप्रार्थ्यते ॥ अनादिर्याविद्यातयायस्यहनात्मसंविद्येषांते ॥ अतएवाविद्यामूलेः
संसारपरिश्रमेराद्दृसंसारेश्वदृच्छयायदृच्छयाप्रोदेयोपसृतात्वाश्रिता ॥ सेतेयंप्राप्नुयुः सभवाश्चिवसान्त्वमो
वसावातोगुरुः सनेत्रप्रियोभिर्याद्दिसुक्तवेषान्वयः ॥ ४८ ॥ नकेवलंगोविनाज्ञानेनमुक्तिः तर्हितत्सत्वसेवेकफल
त्वंतवामादिशाम्बराद्येनाह ॥ जनइति ॥ योयंजनः असत्स्वयथाभवतितथाकर्मसमीहतेतानासुखेच्छानोसदयत्

मनुष्यस्तदानादिभिः सम्यग्बुद्धिर्विनाशकत्वं ग्रेथिर्भेद्यः स्यात्तत्राह। यत्सेवयेति यत्सेवया पुमानात्मनो मलं तमो विजह्यात्
हीनं मलः किं तर्हि स्वरूपभजनेन सईशोऽन्यो गुरुर्भूयात्। यतः सर्वकारणेष्वपि परमो गुरुः सन्न ज्ञानेन हन्ता। रुद्र
रोदनं रजतं यद्रुद्रोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रत्वं यदश्रु अशीर्यत तद्रजतं हिरण्यमभवदिति श्रुतेः। तद्यथाग्नेः संपर्कान्मलं त्य
जति स्ववर्णं भजते तद्वदात्मा दीनः। तथा न यज्ञादिभिर्मिलत्यागः किं तत्तस्मादेव एव तद्धीनं सेव्यमात्वमेवेति।
भावः।४८। यत्र मेघश्रने परमगुरुत्वं बन्धमपच्यय ज्ञाने। यत्प्रसादस्य अयुतभागः तस्य लेशमात्रमपि अन्ये देवा

येन्ग्सेवयाग्नेरिव रुद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः। भजेत वर्णं निजमेष सोऽव्ययो भूयात्सई
शः परमो गुरोर्गुरुः।४९। न यत्प्रसादायुतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयं। कर्तुं समेताः प्रभ
वंति पुंसः तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये।५०। अचक्षुरन्धस्य यथाग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो
गुरुः। त्वमर्कदृक्सर्वदृशां समीक्षणो वृतो गुरुर्नः स्वगतिं बुभुत्सतां।५१। जनो जनस्यादिशतेऽसतीं
मतिं यया प्रपद्येत दुरंतमं तमः। त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमंजसा प्रपद्यते येन जनो निजं पदं।५२। त्वं
सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः। तथापि लोको न भवंतमंधधीर्जानाति
संतं हृदि बद्धकामः।५३।

दयः सर्वे समेताः अपि स्वयं न निरपेक्षाः संतः कर्तुं न प्रभवंति।५०। तदेव दृष्टांतेन स्पष्टयन्नाह। अचक्षुरिति
अविद्वांश्च जगुरुस्तथा विद्वान्गुरुस्त्वमर्कवत्प्रकाशवत्स्वत एव ज्ञानं यस्य सः अर्कदृक् अतः सर्वदृशां स
र्वेन्द्रियाणां समीक्षणः प्रकाशकः अत एव स्वगतिं बोद्धुमिच्छद्भिरस्माभिर्गुरुर्वृतोऽसि।५१। किं च प्राकृतो गुरु
र्जने हि हस्तु रसंख्या कुजनकारिता आदिशतेऽयं हि प्राकृतिमसतीं मतिं सर्वकामादिमतिं न मसः संसारः।५२। ननु तर्हि
सर्वो हि स्मो कोऽसि मम वा किं केवलं रक्षितव्यं त्वानादिरूपा हत्वमिति प्रियः वासनावीजस्यास्य ग्रहेतत्वानामेव शरणं यातो

श्री भाग टी ५२

तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः हृदय्यान् भगवन् ग्रंथीन् अहंकारादीन् स्वमोकः स्वरूपं विवृणु प्रकाशय ॥५२॥ इत्युक्तवंतमिति पुराणसंहितां मत्स्यपुराणमशेषतः अब्रवीदित्यन्वयः ॥५५॥ योयं हरेरवतारः

तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय। छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः ५२। श्रीशुकः इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः। मत्स्यरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं। सत्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्त्वमसंशयं। नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ५६ अतीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे। हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ५७ स तु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः। विष्णोः प्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ५८ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः। संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ५९ अवतारो हरेर्योयं कीर्तयेदन्वहं नरः। संकल्पास्तस्य सिध्यंति स याति परमां गतिं ६० प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्तेर्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा। दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखिलहेतुं जिह्ममीनं नतोस्मि ६१

इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे आदिमत्स्यावतारकथ-
नेनाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ ॥ समाप्तमिति
अष्टमस्कंधः ॥ ८ ॥ राम

५२

तं यः प्रकीर्तयेत् ॥५९॥ अतीतप्रलयेति तस्यापाये अवसाने समुत्थितायासुप्तोत्थिताय तस्मै ब्रह्मणे प्रत्याहरत् ॥ श्रुतिगणमपहृतं प्रत्युपादत्त प्रत्यर्पितवान् तथा सत्यव्रतादीनां ब्रह्म अकथयत् जिह्ममीनं मायामीनं ॥६१॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे

५२